UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 01695001 6

Költők és írók

Mikszáth Kálmán

Írta Várdai Béla

Franklin-Társulat Budapest

KÖLTŐK ÉS ÍRÓK

ÉLETRAJZOK A KÖLTÉSZET ÉS IRODALOM KÖRÉBŐL

KIADJA A KISFALUDY-TÁRSASÁG

A Kisfaludy-Társaság a Franklin-Társulat áldozatkészségéből a fenti czím alatt életrajzok sorozatát indította meg.

Fölveszi a sorozatba híres magyar és külföldi költők és írók életrajzait, teljes tudatával annak a rendkívüli hatásn..., melyet a művészien feldolgozott életrajzok olvasása tett mindenkor és tesz ma is. Sőt napjainkban az életrajz mind kedveltebb olvasmánynyá válik és az egyetlen műfaj, mely művészibb alakjában a többnyire kevesebb gonddal írt regénynyel versenyezhet. Mert a jól megírt életrajz egyesíti magában a regény jó tulajdonságait s a mellett előnye, hogy megtörtént. A mint Smiles mondja: «Az életrajzok főhaszna az, hogy nemes élőképeket adnak nekünk. Nagy elődeink még előttünk állanak azon tudósítás által, melyet életökről nyerünk és a tettek által, melyeket végrehajtottak s melyek nem m...ndók.»

Ara kötetenként díszes kartonköt... 2·50 K

KÖLTŐK ÉS ÍRÓK

ÉLETRAJZOK A KÖLTÉSZET ÉS IRODALOM KÖRÉBŐL

KIADJA A KISFALUDY-TÁRSASÁG

Ezért a vállalat csak a magyar és külföldi irodalom vezetőalakjainak életrajzait fogja adni a lehető leggondosabb feldolgozásban. Hisszük, hogy a közönség e vállalat fontosságát megérti és támogatni fogja, mely tartalmában és külső kiállításában igyekszik a lehető legjobbat adni.

MEGJELENTEK:

Arany János	*Szinnyei Ferencztől.*
Csokonai	*Ferenczi Zoltántól.*
Dante	*Radó Antaltól.*
Homeros	*Csengeri Jánostól.*
Kazinczy Ferencz	*Váczy Jánostól.*
Kisfaludy Sándor	*Császár Elemértől.*
Mikszáth Kálmán	*Várdai Bélától.*
Alfred de Musset	*Kőnig Györgytől.*
Petrarca	*Katona Lajostól.*

Ára kötetenként díszes kartonkötésben 2·50 K

Presented to the
LIBRARY *of the*
UNIVERSITY OF TORONTO
by
Professor Bisztray

KÖLTŐK ÉS ÍRÓK

ÉLET- ÉS JELLEMRAJZOK AZ IRODALOM KÖRÉBŐL

A KISFALUDY-TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

FERENCZI ZOLTÁN

* * *

VÁRDAI BÉLA: MIKSZÁTH KÁLMÁN

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1910

MIKSZÁTH KÁLMÁN

IRTA

VÁRDAI BÉLA

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA
1910

PH
3281
M6Z95
1910

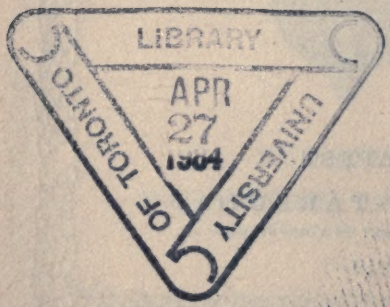

BEVEZETŐ.

Épen Mikszáth Kálmán, a kiről e kis könyv szólani fog, irja egyik jelenleg is élő regényirónk életpályájáról adott vázlatában, hogy «a mozgalmas, gazdag irói életrajzoknak, melyeket a czenzorok, mæczenások, Károly-kaszárnyák, Kufsteinok és egyéb viszontagságok élénken tarkitottak hajdanta, úgy látszik, hála istennek, már végük van. A mostani irókkal már alig történik egyéb, csak az, hogy irnak». Jellemezte Mikszáth e sorokban a maga életpályáját is, ennek nem regényes fordulatokban, hanem az alkotó munkában való gazdagságát.

Hozzá élő iróval szemben, a vele foglalkozót bizonyos kötelező tekintetek adatok tekintetében kisebb térre szorítják. Úgy tartom, hogy az élő jelesnek multjából senkinek sincs joga többet vinni a nyilvánosság elé, mint a mit életéből műveiben ő maga elmond, vagy a mi ez életből a nyilvánosság előtt lefolyt. Ez álláspontot következetesen megtartanám e könyvön végig, még az esetben is, ha bármennyi egyéb, az említett két körbe nem tartozó adat állna is rendelkezésemre, a mint hogy nem áll egy sem, mert egyebekre kijelölt álláspontomról

egész anyaggyüjtő munkámban nem is pillantottam. Nem a Mikszáth emberi egyéniségének képét akarom vázolni élete különböző szakaiban, a mint ő ezt megtette — és meg is tehette már 1907-ben — Jókaival, hanem első sorban művészetének értékelését óhajtom nyujtani. Érintem ugyan azon életrajzi körülményeket, melyek jelzett álláspontom mellett rendelkezésemre állva, művészetének előállását valahogy sejtetik, de fődolgomnak mégis azt tekintem, hogy alkotásai során kisérjem végig. A külsőleges adatok különben, ha légio számra vannak is, egy géniusz végső megfejtéséhez akkor sem segítenek. A ki valamely művészszel foglalkozik, annak nem szabad abba a gőgbe esnie, hogy adataival, ha még oly számosak is, megfejtette őt. A helyes sejtetés a legtöbb, a meddig eljuthat. Mert hogy mikép lesz környezeti és egyéb behatásokból ép ilyen és nem más jellemű műveket alkotó egyéniség — ennek megfejtését homály födözi be előttünk. «Lett valahogy. Lett a földanyától», mondja Mikszáth, bevégzéseül találgatásainak, a melyekkel egy jelenkori nagy irónk előállásának nyitját kereste. Ezt mondhatjuk el róla is, s végeredményében minden géniuszról. Épen azt, a mi bennük legmeglepőbb, legcsudálatosabban eredeti, nem lehet pontosan levezetni. Eddig még egyetlen géniusz «oknyomozó magyarázata» sincs megirva, még azé a Goetheé sem, ki a világ minden költője közt a legpontosabb önéletrajzzal segíti mono-

grafusait. Hiszen ha azt a folyamatot apróra pontosan ki tudnók mutatni, ez volna oly csuda, mint géniuszok mesterséges előállítása. Marad a belső kapu mindvégig csukva előttünk. De elmegyünk legalább odáig, járva teremről-teremre, melyekben a műalkotások felséges galériája vár, s az ezekben való gyönyörködés, a rajtuk való eszmélkedés fölemelő joga a miénk, a művész életében is, elvitázhatlanul.

Zólyomvölgy, 1909. augusztus havában.

I. A SZÜLŐFALU.

Nógrádmegyében, Balassagyarmattól északfelé egy órányira, a Kürtös patak öntözte termékeny, színes rónán, melyet nyugatról s északról a Kékkő felé vonuló hegyek koszorúznak, fekszik a Mikszáth Kálmán szülőfaluja, mely *Kürtabony* nevét most fogja *Mikszáthfalvára* cserélni, de *Szklabonyának* hitták még, a mikor ő benne 1847 január 16-ikán megszületett. Másnap, január 17-én már meg is volt a keresztelője, még pedig a harmadik faluban észak felé, Nagykürtösön, a mely anyaegyháza Szklabonya ágostai evangelikus lakóinak, a kik közé Mikszáth szülei is tartoztak.* Atyja, kis-

* Mikszáth születése dátumául összes eddigi életrajzaiban az *1849*-ik év olvasható, a mi nyilván egy régi toll- vagy sajtóhibának hűséges tovább adása. Huszágh Gyula nagykürtösi evangelikus lelkész úr teljes pontossággal volt szives közölni velem egyháza anyakönyvei IV. kötetének 25. lapját, mely szerint Mikszáth születése éveül minden kétséget kizárólag az *1847*-ik év veendő. Keresztelte Biszkup Nathanael ev. lelkész, keresztszülei pedig négyen voltak: Nemes Sárközy Dienes, Hartyánszky István, Nemes Meskó Anna, Nemes Divéky Mária. — A Mikszáth név nyilván nem magyar. Valahol ezt a román etymologiáját olvastam:

csoltói Mikszáth (vagy a hogy ő irta a nevét: Mixádt) János, kisnemes ember volt, a czimerében bizony csak kecske ágaskodott. Előbb korcsmát és mészárszéket is tartott, mint a Petőfi apja, de később csak a gazdálkodásnak élt. Kisnemesi családból származott Mikszáth anyja, farádi Veres Mária is, kinek családja a Szklabonyától alig negyedórányira eső Ebeczken volt otthon. A farádi Veresek nemesítésének családi legendáját meg is irta Mikszáth *A két koldusdiák*ban. E szerint a Gyulafehérvárott mulatozó Apaffy Mihály adta meg adakozó jókedvében a nemességet a Debreczenből odavetődött Veres Laczinak, a két nyirségi árva jobbágytestvér kisebbikének, kiknek apját «a Nyirség királya», a kegyetlen Krucsay halálra korbácsoltatta. Megadta pedig azért a kedvére való adomáért, melyet neki az utczáról beszólított kóbor diák a tulvilágról elmondott.

mike-szát = kis falu, úgy hogy akár így lehetne magyarul visszaadni: *Kisfaludy*. Szily Kálmánnak nézete szerint *át* végü családneveink török eredetűek; talán ez a név is az. Mocsáry könyvében a palóczokról van egy törökvilágbeli ballada: *Mikszáth László árulása* czímmel. Tárgya, hogy a renegáttá lett czímbeli hős meglátogatja egyszer elhagyott feleségét, Draskóczy Ilonát. Otthon aztán eléri bünhődése: megundorodik árulásától s nem akar már egyebet, csak meghalni. A név különben (Mixádtnak, Mixáthnak írva) Nógrádmegye régi kuriális családainak egyikeé; a nagykürtösi anyakönyvekben már a XVIII. század kezdetétől sűrűn előfordul.

Sőt adott neki szép vitézi ruhát is, opálos karddal, czimerébe pedig belefestette a diák fehér kutyáját, mely őt Erdély felé csalogatta. Ez a kis családi monda mintha szimbolikus volna: Mikszáthnak egyik anyai őse ime egy kis novella elmondásával szerzi meg a nemességet annak a törzsnek, melyből majd a magyar novella egyik mesterének apja fog megszületni.

A szülei házat, a melyben a szülőkön kivül költőnk nagyapja, Mikszáth Sámuel is lakott,* nem verte fel sok gyermek zaja. Az 1841 márczius 16-ikán Nagykürtösön egybekelt szülőknek, kik akkoriban még Ebeczken laktak, 1843 október 13-án született az első gyermekük: Amália, de ez már a következő év szept. 30-án meghalt. Második gyermeke volt szüleinek Mikszáth Kálmán, ki után még két gyermek következett: Mária (született 1850 január 6-án, meghalt 1867 junius 11-én) és Gyula, ki 1860 november 11-én született s most is él, mint pénzügyi tisztviselő Kálkápolnán. Három évvel fiatalabb hugát csöndes, szelid, magának eljátszogató gyereknek rajzolja; öcscse meg akkor született, mikor ő már gimnazista volt. Így hát játszópajtása nem volt odahaza, de bizonyára került annál több a faluban. A mint a gyermekkorára való emlékezéseiből kiolvasható, virgoncz,

* Nagyanyja Turcsányi Zsuzsánna, mindketten apai részről. Anyai ágon való nagyszülei Veres Sámuel és Frenyó Judit voltak.

játékos gyerek volt, nem az a lányosan jóviseletű fiúcska, kinek ruháját mintha épen a skatulyából vették volna ki mindig, a milyen a kis Jókai volt; inkább az egészséges vérétől, s a szabad levegőtől hajtott, mezitláb is elszaladgáló falusi gyerek, a ki tépett ruháján se esik kétségbe s a ki nélkül nem eshetik meg bir kózás és madárfészkek kiszedése. Nem olyan természet, mint a szklabonyai néplegenda hőse, a kis Oroszi Miska, a ki a pajtásaitól kiszedett verébtojásokat visszarakta a fészkükbe s a kihez ezért a kis Jézus leszállott egy órára labdázni az anyja öléből; inkább egyik tagja a kis darázshadnak, mely a szegény Miskára rárontott és elpáholta a zsákmány eltüntetéséért. *(A játszópajtás).* Az ily gyermeknek természetesen az iskolában sem az az ambiciója, hogy első eminens legyen, mint inkább a társai részéről valamely sikerült csinyjeért kijáró elismerés. Humoros jókedvvel emlegeti egy helyt,* hányszor kijárt neki a verés csintalanságaiért anyai nagybátyjától, a 90 éves korában 1905-ben elhunyt Veres Gáspártól, mindenféle zordon jóslat kiséretében. Az ily egészséges, életvidor esztendők alatt éles, kitörölhetlen szemléleteket gyüjt magába a gyermeki lélek, megannyi anyagául az eljövendő évek alkotásának. Különben nem volt erős, tagbaszakadt fiu. Gyermekkori

* *A fahuszár, meg a lova, meg a ló sípja* című elbeszélésében.

barátja, Törs Kálmán szerint vézna, gyönge gyerek, a kire odahaza Filcsik uram azt a sentenciát mondta ki, hogy «nem telelni való», nem éri meg a tizenötödik életévét. Úgy hét éves koráig igen félénk gyermek volt, rettegett az állatoktól is, különösen a kecskétől, hasonlítva ebben a gyermek Jókaihoz. Ezt a következő eset okozta. 1848 derekán történt, hogy egy osztrák tiszt lóháton bejött az udvarukra s követelt valamit a Mikszáth apján, a ki épen őt tartva a karján, az udvaron álldogált. A szóváltás folyamán az apa belekapott a tiszt lova kantárjába, mire az feléje sújtott a kardjával. Most az apa letette a kis fiút sebtiben a pitvarba és rohant a ház falához támasztott lándzsáért, de a tiszt ezt már nem várta be. A másfél éves fiúcska a kiáltozásoktól, heves mozdulatoktól borzasztón megrémült, kiérezte a helyzet félelmességét s ettől fogva jó öt évig ijedős maradt.

Családja tagjai közül műveiben emlegeti Mikszáth először is nagyapját, rajzolva őt jókedélyü, praktikus észjárásu, helyes emberismeretü öregnek, ki boszankodásaiban ugyancsak emlegette a menybelieket, de aztán jóvá is tette, a mit így hibázott: minden vasárnap ott énekelt és imádkozott buzgón a kürtösi templomban. Apjáról nem beszél sehol annyi részletvonással, mint nagyatyjáról (a *Prakovszkyban*), a kit különben inkább csak szülei bőséges elbeszéléséből ismert; de annyit mond apjáról is, hogy szerette úgy a maga élményeit, mint a

mások érdekes eseteit előadni, tréfásan kötődni; hogy apjának sok elbeszélése maradt meg emlékezetében s szolgált később novellatárgyul is számára. Igen vonzón mutatja be, ugyancsak fentemlített művében, édesanyjának jóságos, fia gondolatait is kitaláló, de e mellé épen nem erélytelen alakját. Hogy Mikszáth rég porladó szülei emlékét mily kegyelettel ápolja most is szívében, annak szép kifejezését adta nemrég, a mikor megokolta beleegyezését abba, hogy szülőfaluja nevét Mikszáthfalvára cseréljék. *Szüleinek akar fizetni vele*, a kik ott fekszenek a szklabonyai temetőben, a minthogy — tette hozzá kedves évődéssel — fiainak is csak értök teljesíti minden kívánságukat. Meg is mondta nekik: «Nem miattatok teszem. Ti nekem nem tartoztok semmivel, Én ezzel a szüleimnek fizetek, a kik engem nagy szeretettel megápoltak, s a miért én semmit sem nyújthattam nekik. Most körülnézve, csak ez az egy mód kinálkozik némi visszafizetésre, hogy az unokáikat látom el mindennel. Nem nektek adom én azt.» Gyermekségének még egy tanuját emlegeti a felnőttek közül, még pedig hálás megindultsággal. Egy Divényi József nevű embert, a ki gyermekéveinek legnagyobb örömszerzője, s általában akkor a szklabonyai gyerekek legnagyobb jótevője volt, a ki neki az első falovat vette s a kinek visszavárására a gyarmati vásárról ő is kiment rendesen gyerekpajtásaival a peszerényi csár-

dáig. A gyermekségünk efféle jóságos alakjaira való emlékezés a szivben valóban azt a meghatottságot kelti föl, mely igen rokon az elhunyt szülőinkre való gondolás megindultságával. Mikszáth az utóbbi években siremléket is akart állíttatni az ő Szepi bácsijának, de bizony az elszegényedetten meghalt ember sirját faluja temetőjében senki sem tudta már neki megmutatni. Csak egyért zsörtölődött Divényi uram rá, hogy nem tud szépen irni. A tanítója, Tusnai András uram se volt megelégedve az irásával, különösen a nagy betükkel. «Sohasem fogsz tudni irni, fiacskám!» — mondogatta neki, a mint padjánál megállva, elnézte az irkáját. Irása később megszépült s rajzolt rendességével szinte a nyomtatáshoz lett hasonlóvá selmeczi diák korában.

De nem hiányoztak a gyermek képzeletét egyszerre igen tevékeny munkára indító benyomások sem. A ki ma eljut Szklabonyára, tót falut lát maga előtt. Ilyen Ebeczk is, Mikszáthnak, föntebb említett okból, szinte második szülőfaluja. De igen sok mind a kettőben a magyar nevü, tehát nyilván csak eltótosodott palócz magyar ember. E két falu a tótság és magyarság határvonalán fekszik Nógrád ama részében. Északra, Kékkő felé tót a világ; délre szinmagyar faluk esnek, mint Zsély és Óvár. Az a határvonal Mikszáth gyermekkorában nyilván északabbra eshetett s Szklabonya akkor még magyarabb falu volt. Sajnos, a vonal mindig

esik, esik délre s nem sok évtized mulva tán már eléri Balassagyarmat kapuit. Szklabonyának palócz-tót keverék lakossága erősen babonás nép. A szláv vér melancholikus álmadozása, egyesülve a palóczság misztériumokban, ördögökben, rémlátásokban hivő babonás képzeletvilágával, a rémes és bájos legendák egész sorozatát teremtette meg, melyek a kis fiú képzeletét egyszerre szinte lázas munkára indítják. «A dajkamesékkel szittam be a babonát — irja egy helyt — és hiszek benne. A tapasztalatok világossága csak szürkítette a fekete háttért, de nem oszlatta el.»

E fantasztikus meséknek rávaló nagy hatását igen emelte még egy körülmény, melyet gyakran említ, szülőfalujáról adott rajzaiban. Nevezetesen Szklabonyán a ház, a melyben gyermekéveit töltötte, épen szemközt esett a temetővel. Ezt a házat, mely Gyarmat felől jövet, a falunak jobbról első háza, Mikszáth szülei építtették s csak kevéssé restaurálva ma is meg van régi állapotában, s hozzá rokoni kézben is. Tulajdonosa jelenleg Podhraczky István, kinek neje, Veres Terézia, unokatestvére Mikszáthnak. A ház zsúppal fedett, de zsindelyes szegélyű, az utczára három ablakkal néz, s egyszerűségében is kuriális ház benyomását teszi. A léczczel szegett házeleje kertes, s benne virágoznak még a Mikszáth szülei korából való régi rózsabokrok. A házhoz rögtön mellette kezdődő elég szép telek s fenn

a hegyen szöllő is tartozik, mind a szülők szerzeménye, kik takarékos, munkás életmódjuk folytán nyilván elég jómóduak voltak. Földjük összevéve kitett körülbelül száz holdat. A ház utczai ablakaiból épen a veres léczczel kerített családi kriptára esik most a kilátás, melynek veres márvány sirköve alatt a költő szülei és Mariska huga pihennek. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy e ház nem szülőháza is egyúttal Mikszáthnak. Világrajövetelekor szülei még a falú közepén laktak, a Révész-funduson, mely körülbelül szembe esik a falu kocsmájával. De csakhamar az ő születése után kiköltözhettek a fentleirt faluvégi házba, mert költőnk összes gyermekemlékei már csak ehhez fűződnek.

A szemköztiség a temetővel bizony tagadhatatlanul foglalkoztatja, befolyásolja a felnőtt ember képzeletét, kedélyvilágát is. Elég példa rá Arany János, ki nagykőrösi szállása e körülményére ugyancsak panaszkodott barátaihoz irt leveleiben. Hát még a gyermek képzeletébe hogy belekaphat, mennyire csigázhatja ennek működését, egész a rémlátásokig! A kis Mikszáth lelkét fogékony talajjá készíti elő a faluban szájról-szájra járó kisérteties történetek befogadására, így a báró Luzsénszky kisasszonyokról, a kik karácsony éjjelén bejönnek hintón a temetőből, s a kik mellé letelepednek az éjféli misén, azok meghalnak a következő esztendőben. De kerültek efféle kisérteties histó-

riák a környékről, Ebeczkről, Nagykürtösről is. A nép képzelete dúsan hányta éjszakai, titokzatos virágait azon az egész vidéken. A fantasztikus palócz mesék sajátos szépsége megkapta az Abonyi Lajos képzeletét is, ki ezekből szőtte *A fejetlen barát legendája* czimü regénye cselekvényét. A kürtösi temető legendájából alkotta meg Mikszáth a *Prakovszky* bűbájos betétjét *(A csehek Krizsnóczon)*. Ilykép állandón játékban levő képzeletével nemcsak átvett efféle történeteket, de maga is alkotott egyet. A gyermek fejéből szökkent ki hát már az első mese, a falu boszorkányáról, Galandáné asszonyomról, kinek éjszaka házuk ablakából végignézett fantasztikus esete egyik darabja lesz majd *A jó palóczok*nak. Gyermek-lelkének a kisértetiestől való befolyásoltságát élénken illusztrálta újabban *A fehér kutya* czimű elbeszélésében is.

A mint azonban nőtt az évekkel, a temető elvesztette borzalmasságát, sőt kedves, barátságos hely lett szemében. Sokat eljátszott benne; később, diák korában, a pipáját is egy beomlott sir nyilásában tartotta és két sirdomb közé lapulva, ott pipálgatott titokban. Szép, ligetes hely különben ma is a szklabonyai temető. A közepén emelkedő magas kőrisfa alatt beszélgetnek el vasárnap délutánokon a falu öregei. Faluvégi oldalát kivéve, mindenfelől a lakott telkekkel határos s egyik oldalára meg épen a falusi nyilvánosság legfőbb fo-

ruma: egy kovács-műhely esik. A holtak birodalmának e barátságos beilleszkedése folytán az élőkébe, termettek aztán a faluban történetek jóindulatú, barátságos kisértetekről is, pl. a fejetlen kocsisról, kinek életmentő közbelépését majd *A fekete fogat*ban fogja a későbbi művész elbeszélni.

Így indítják meg s tartják állandón munkában a gyermek képzeletét faluja meséi, melyek közül nem egy szólt a környék hires haramiáiról is, kiket majd szintén sorra fog keritni műveiben. Így a Lopata rengeteg tót haramiájáról, Szurina Matykóról, ki csak az urakra szeret vadászni, a szegény köznéppel jó lábon él, mesterségét csupán tavasztól őszig űzi, a telet szivesebben a vármegye börtönében húzza ki. Ott lesz majd ő kelme a molyvánkai juhásztanyán csapott felséges lakodalmon, *Az eladó birtok*-ban. De hall a vidék úri betyárjának szemfényvesztő bravourjairól is, melyek majd egy egész kis regényhez fognak az emlékezetében keresgélő költőnek anyagot adni, *Krudy Kálmán csinytevései* czimmel. Képzeletének már gyermekkorában való élénk működését olvashatjuk ki a következő esetből is. A nyolczvanas évek végén Helfy Ignácz tudatta egyszer Mikszáthtal, hogy kinn Turinban Kossuth Lajos érdeklődik a munkássága iránt, szeretné olvasni a műveit, állítsa hát össze a neki küldendő könyvei czímlajstromát. Mikszáth erre maga elküldte műveit Kossuthnak, egy levél kiséreté-

ben, a melybe azt írta, hogy műveit hálából küldi azért, hogy láthatta, hallhatta Kossuthot szónokolni a gyarmati megyeháza erkélyéről — mint hat éves gyermek. A lehetetlennek látszó dolog magyarázata a következő. 1853-ban a házukba vetődött egy ember, a ki hallotta valahol Kossuthot szónokolni s a mit ez ember szájából mint kis fiú hallott, azt Gyarmatra helyezve, oly élénken maga elé képzelte, a más szemlélete annyira a maga élményévé vált, annyira látta amaz ember elbeszélése során a szónokot, a köréje sereglett lelkesülő arczokat, s mindez úgy bevéső dött emlékébe, hogy erre visszagondolva, ma is azt mondja: hallotta, látta Kossuthot hat éves korában. Ezen élménye emlegetésekor szokta Mikszáth megjegyezni: «A memória hát hamarább kezdődik, mint az ember, a minthogy — sajnos — rendesen hamarább pusztul is el.»

Nem hiányoztak gyermekkorából a történeti érzéket, vagy mondjuk: a mult regényessége iránt fogékony hangulatokat költögető benyomások sem. A szklabonyai templom vártemplom volt, egy várkastély tartozéka eredetileg. Benne a Drágffyak, Balassák imádkoztak egykor; az utóbbiaknak egyik ága szklabonyai előnévvel irta is magát. Tiszta időben Szklabonyára szépen odalátszik a Balassák fészke, a kékkői vár, a melyben valószinüleg a régi idők legnagyobb magyar lirikusa, Balassi Bálint született. A siráki erdőben ott áll még a Balassi

Bálint tölgyfája, sürüjében pedig, a néphagyomány szerint, él még a Balassák két mitikus állata: az örök holló és a fejetlen bölény. A történeti érzék különben a palóczságban általán inkább megvan, mint az alföldi magyarban. Ébren tartják benne uraik történeti hangzású nevein kivül a hegytetőkről hol ábrándos álmadozással, hol parancsoló kevélységgel alátekintő várromok. Sőt mind ennek következményekép van bennük bizonyos arisztokratikus hajlam is. «Nincs az a kincs — irja Mikszáth róluk — a miért a palócz éljent kiáltson olyan névre, mely nem hangzik előtte legalább három század óta ismerősen.»

De ha a távolabbi mult csak a későbbi diákévekben kezdte is még varázskörébe vonni, gyermeklelke kivette bizonyára már jókor részét a maga módján a közelmult szabadságharcz büszke dicsőségének s a rákövetkezett önkényuralom komor gyászának történeti hangulataiból. Szabadságharczi epizódokkal tartotta otthon öreg kocsisuk, Suska Mihály, kiben később felfedezte ugyan a Háry Jánost, de csak miután annyit megdobogott szive a Branyiszkónál is jelen volt szemtanu temérdek sok elbeszélésén. Irói pályája elején sok anekdotikus mozzanatot irt meg a szabadságharcz korából; nem egyhez közülük bizonyára a gyermekkorában lelkébe fogadott elbeszélésekből vette az anyagot. A két nagy évnek egy egyenest szülőfalujához fűződő mozzanatát pedig, Rédeky Tamás kor-

mánybiztosi rémuralmát, összefonva a fekete fogatnak imént említett legendájával, csak nemrég dolgozta fel, megint egy előbukkanó gyermekemléket rögzítve meg benne művészileg. A hazafi bánat árnyai megjelentek bizonyára szülei, nagyapja arczán, talán hallotta a honfiúi keserűség kitörő, szilajabb hangjait is tőlük, magába szíva igy azt a hangulatot, melyből a rimaszombati, selmeczi diák, majd a kezdő pesti ujságiró vesztett ügyünket siratő, tömlöcztartóinkat gúnyoló hazafias verseit fogja megirni.

Az eseményekre s azok merész összetételére való figyelés, röviden a képzelet, úgy hiszem, hamarább indul élénk munkára a gyermekben, mint a tájakról, jellegzetes alakokról való határozott, pontos szemléletek gyüjtése. De ha az ily teljes szemléletek későbbiek is, alapjuk azért a gyermekkor kezdetleges, még sok vakfoltot, távlati hibát mutató szemléleteiben van lerakva, ezek korrigálódnak aztán évről-évre, mint a hogy a hegyi patak medre szögletes köveit az évek jártával szép oválisra csiszolja. A mit a gyermek Mikszáth csak kezdett látni maga körül, azt évről-évre jobban látta s végül éles jellemzetességében minden időkre elraktározta lelkébe a szünidőkre hazatérő diák, jogász és vármegyei hivatalnok.

Végső elemzésükben a gyermekkorba visszanyuló, később csak tökéletesedett benyomásokon alapulnak andalitón bájos tájrajzai szülőföldéről, melynek nemcsak rónái festőiek, de útjai,

is, a kis szines kavicsoktól, melyek ép oly jellemzők a palócz földre, mint azok a nagy, szürke kövek a felsőbb tót vidékre. A faluja határában zúgó erdők, mormoló patakok költögetik már korán benne azt a nagy természetérzéket, mely egész költészetének egyik állandó jellemzője lesz, s melytől áthatva fogja majd hirdetni: «A természet az egyedüli, melyet a fantázia nem szépíthet, nem nagyíthat, csak törpíthet». *A jó palóczok*ban még szinte túlszerény tartózkodással csak kevés, (de megannyi jellegzetes) vonással mutatja be szülőföldjét; később azonban kedvtelve festi a részletesebb képeket is róla, legteljesebben a *Krudy Kálmán csinytevései*-ben. A táj szépségét megadó részletekből legbeczézőbb szeretettel annak kis patakját emlegeti, a Bágyot, a hogy a Kürtös-patakot műveiben rendesen nevezi. Gyönyörködve hívja a bérczi köveken, virágos rónákon szeszélyes kanyargással végiglejtő patakocskát a vidék joujoujának, kis drágagyöngyének; andalogva kiséri végig egész útján a kövek közt felszivárgó eredetétől bővizü torkolásáig az Ipolyba. Elmondja a hozzáfűződő palócz legendát is, mely szerint az a patak aranytermő nagy folyam volt valamikor, felette szent László király kérésére csukódott össze a föld, s úgy is marad, míg németek lesznek az országban. Ha majd ezek mind elfogynak, megint nagy lesz a Bágy, arany fog hömpölygni habjaiban, s lesz pénzük a palóczoknak. Az évek-

kel természetesen a honi tájnak egyre több és távolabbi pontját ismeri meg. Így, ha előbb nem, hát a kocsiúton első diák állomása, Rimaszombat felé, a szép erdős rengeteget Kürtösön túl, melynek oly gyönyörű őszi képét fogja megfesteni, a *Prakovszky*-ban; azután Kékkőt, melynek fenyves és gesztenyés vidékét oly balzsamos üdeséggel mutatta be csak nemrég a *Töviskés látogatásá*-ban. Mikor Selmeczre viszik diáknak, megismeri távolabb is «a görbe tartományt, melyet isten elfeledett végiggyalulni»; a Lesten tul kezdődő hideg, igazi Tótországot, kopasz hegyeivel, sovány zabföldjeivel, mely után a Lopata rengeteg jön, a Szurina birodalma, melyből kikerülve aztán Tótpelsőczön, Bábaszéken, Kolpachon át jut el az ember végül Selmeczre. Ezen a gyönyörűen megrajzolt útvonalon fognak majd utazni a leánykérők *Az eladó birtok*-ban.

Földrajzilag is, de Mikszáth szeretetében is, szorosan kapcsolódik e honi tájkörhöz a bájos Garam vidék, melyen véknyan terem ugyan a gabona, de annál állandóbb kedves látvány ott a felséges terhétől roskadozó, alátámasztott gyümölcsfa. Ez a Lapaj vidéke, s azon játszik le a *Szent Péter esernyőjé*-nek cselekvénye is. Ez a kör, mint történetei szinhelye, tágul ugyan az idővel, elér nyugaton Pozsonyig, északon Zsolnáig és Trencsénig, keletre Zemplénig és Sárosig, sőt mutat természetesen a körbe szabályosan már nem illeszthető igen távoli kiugráso-

kat is, egész Afrikáig: a czentrum mégis Nógrád, Bars, Hont és Gömör marad, nem a zordon fenséges Tátravidék vagy az Alföld végtelen rónája. Oda jár el szárnyas lován, kiszállva a nagyváros sivár háztömegéből, a legszivesebben, egész irói pályáján.

Szülőfalujának köszöni végül Mikszáth egész sorozatát az originális alakoknak, a kiket jellegzetes teljességükben, mondjuk: a művész szemével csak később fog ugyan szemlélni, de a kikkel az ismeretséget bizonyára megkötötte úgy nagyjában már mint kis fiú. Hord már gyermeki emlékezetében arczokat, mozdulatokat, melyek határozott élességét nem tompítják majd a későbbi évtizedek; eredeti beszélgetéseket, melyek tán most is fülébe csengenek olykor; hall élményekről, megtörtént esetekről, melyeknek szétrombolhatlanul erős, ép szerkezetét nem fogja pozdorjává zúzni az idő romboló csákánya. Sokat ott ácsoroghatott annál a temető végéhez ragasztott, velük majdnem szemközti kovácsműhelynél, a mely falun a parasztbölcseség, eredetiség és humor fönyilvánulási helye, a hirhordás börzéje, főleg oly faluban, mint Szklabonya, a hol bőven akad dolga a kovácsnak, lévén a falu népe messzire hires és irigyelt sok pompás lováért. Annál a kovácsműhelynél, melynek képét annyi humorral és szemléletességgel fogja bemutatni (pl. az *Aeskulap az Alföldön*, *Prakovszky, a siket kovács* cz. műveiben, továbbá a *Különös házasság* I. kötetében) bizo-

nyára nemcsak korom ragadt rá és a kifrecscsenő szikra csipdeste meg, de látott is, hallott is sok elfeledhetlent egész életére. Originális kovács-mestert, a ki tán mintája lesz, vagy legalább is ád majd egy-két hálás vonást az öreg Prakovszky klasszikus alakjához; beszédes vasaltatókat, s még beszédesebb, csupán a diskurzus kedvéért ott lebzselő belátogatókat, a kiknek nem lévén dolguk, vagy úgy rendezvén, hogy ne legyen, naphosszat vitték ott a szót a falu, a megye és az ország dolgainak meghányásában, vetésében. Ott tünhetett fel neki először remek miskolczi bundájában tán Filcsik István uram is, kiből egyik kitünő, groteszk humorú alakját fogja megalkotni. Ráért az ott elbeszélgetni a napot, hiszen «az isten csizmadiája» volt, ritkán dolgozott emberfiának. Másik ilyen kedvencz alakul fogadta gyermeki emlékezetébe a falu czigányprimását, a törpe Gilágó Marczit, a kivel aztán bandája élén annyiszor fogja húzatni novelláiban, regényeiben. Mikszáthnak szülőföldében oly mélyen gyökerező költészete ugyanis kedvét leli benne, hogy odavaló kedvencz alakjait nemcsak a különösképp róluk szóló dolgozatokban szerepelteti, hanem sürün előhozza őket mellékalakokul más történetekben is, mintegy megszerezve nekik így azt az örömet, hogy szemtanui lehessenek az ő nagyra megnőtt gyerekismerősük új meg új művészi diadalainak. Filcsik például nemcsak *A jó palóczok* egyik novellájának hőse, hanem dolgozik

és mókázik még elég sok más helyen is. Ő varrja meg Bizi apónak *a kis csizmákat*, a falu gyereke számára; ő dolgozik Vincze kocsisnak *A fekete kakas*-ban; vele varratja Krudy Kálmán a kordován csizmákat a Balassa báró szeretőjének; eléggé részletezett mellékalakja továbbá a *Nemzetes uraimék*-nak; egy furfangos stiklijét végig nézzük a *Krudy Kálmán csinytevései*-ben. Belekerül végül ez alak a költő családi történetébe is: vele hozza meg majd a sirkövet Pestről Mariska hugának. *(Mikor a sirkövet hoztuk).*

Gilágó húzza *A jó palóczok*-beli Szűcs Palinak, ki a jegyesét játsza el azzal a dorbézolással; ugyanabban a Csillom Jóska lakodalmán *(A gyerekek)*; Pribolyon a Mácsik lakodalmán; Kupolyiéknak *A fekete kakas*-ban; Balassának a *Krudy Kálmán csinytevései*-ben. A később szétzüllött banda végső tagjáról, Pakasról is fog irni Mikszáth egy mélyhatású rajzot *(Az igazi Pakas)*. A szklabonyai savanyuvíz forrásnál köntörködve, tanuja lehetett az odajáró szép lányok, legények pajzánkodásának, s már mint gyermek megjegyezhetett egy pár, ahhoz a helyhez fűződő szomoru történetet, melyek majd mint *A jó palóczok* egyes darabjai fognak idővel művészi formát ölteni. Talán már a gyermek megbámulta az északi nagy hegyekről ritkán leszálló, az év nagy részén odafenn a magasokban remetéskedő pásztorokat, kikből majd a művész keze Lapajnak

és s brezinai akol számadó juhászának originális alakjait fogja kiformálni.

Elvitték szülei bizonyára a gyarmati vásárra is, s az a szines kép, melyet a vásárra vonulókról s onnan hazatérőkről több helyt annyi elevenséggel és festőiséggel ád, nem egy vonását köszöni bizonyára már a gyermekkorban szerzett benyomásoknak. Magát a sürgő vásárt is gyakran nézhette a szekérről végig, melyen rajt kellett ülnie és vigyáznia, míg szülei vagy az őt erre a czélra szüleitől kölcsönkérők el nem végezték dolgukat a vásárban és a Laczikonyhán *(A gyarmati vásár vagy gyereket kérek kölcsön)*. De bevitte apja, még gyermekkorában, egyszer a gyarmati megyegyülésre is, a hol tanuja volt a keserű felzudulásnak, a *meghalt, meghalt!* kiáltásoknak, melylyel a vármegye gróf Forgách Antal ellen fordult, ki a császártól hivatalt vállalt az önkényuralom alatt, s annak letevése után haza mert jönni *(A halál után)*; s már akkor szeme elé került a nagyterem arczképei közt egy méla, titokzatos arcz, mely később annyit fogja foglalkoztatni: a gróf Buttler Jánosé, a *Különös házasság* czimü regénye hőseé.

Ne hagyjuk végül figyelmen kivül az ottani keverék nép mindkét osztályának általános jellem vonásait sem, melyeknek, köztük élvén, bizonyára szintén szerep jutott egyénisége irányitásában. A fantasztikus felé hajló melancholikus álmadozás, a szláv néplélekneк ez egyik főjellem-

vonása, ép úgy lelkébe lopta észrevétlenül magát, mint viszont a palóczságnak, a magyarság e legvidámabb ágának pajkos derüje. Az évek jártával az utóbbi lett az uralkodó költészetében, amaz pedig, mely működése első korszakának volt jellemzője, egyre ritkábbá, fátyolszerűbbé vált kedélye egén, mignem aztán egészen elkapták pajzán szellők. Szeder Fábián uramnak a Tudományos Gyüjtemény 1819. évfolyamában megjelent derék értekezésében a palóczokról, olvasom azt a jellemzést, hogy a Karancsalján akkor kb. 51 helységben 70 ezren felüli számban élő palóczság szegénységében is mily jókedvü, vendégszerető, eleven beszédü, a közébe toppant idegennel szemben is. Ha a palóczok — így folytatja — hosszú útról térnek meg, maguk eldicsekesznek vele, hogy oly jókedvű, barátságos embereket seholsem találtak, mint ők maguk. Figyelemreméltó jellemzés, oly embertől eredvén, ki azt a törzset még sokkal eredetibb, kevésbbé kevert mivoltában látta maga előtt. Oly fajta ez, melyből előbbutóbb ki kellett kerülnie egy kitünő humoristának.

Megkiséreltem, ha hézagosan is, kimutatni a fentebbiekben Mikszáth műveinek egyes helyeiből, hogy körülbelül minő oly benyomásokat kapott már gyermekkorában szülőfalujától, melyeket aztán felhasznált később az alkotó művész. Hogy ily benyomásokat és pedig elég bőségben, csakugyan kapott, — e ténynek részlet-

vonásokkal is való bizonyítását helyén valónak, érdemesnek találtam, mert nem ismerek még egy korunkbeli magyar irót, kinek művészete annyira a szülőföldétől még igen zsenge korában vett benyomásokon alapulna, mint épen a Mikszáthé. Nem is szakadt el szülőföldétől soha. Mily szépen megirta pár éve, mint jön el hozzá látogatóba kis faluja ide a nagyvárosba is. Az eloltott gyertyával eltünik lelki szemei elől a város és helyébe jön a falu, ákáczaival, liczeumkerítéseivel, eredeti vidám népével. «A mi görbe országunk! Ott vagyunk örökké, a kik onnan jöttünk!» De nemcsak képzeletben szállt el haza, lelkét pihentetni, vagy hazulról a munkához témát hozni egész a legujabb időkig, de meglátogatta azt sűrűn a valóságban is. A nyolczvanas évek közepén végigjárta a honi vidéket egyik illusztrátorával, Dörre Tivadarral, s ez utjának eredményekép került ki tolla alól a *Palócz képek* szines sorozata. Hogy egy-egy ilyen hazalátogatás mily mélyen megindította, szépen mutatja például *Az öregek* czimü bájos rajza, a *Pipacsok a búzában* cz. kötetében; újabb dolgozataiból pedig *A kemény koponyák*.

De, ismerve hazahúzó szivét, meglátogatták falubeliek is sűrűn, a mikor Pestre elkerültek. Ilyenek mesélik büszkén, hogy az ő nagy földjük most is mily csudálatos pontossággal emlékszik a gyermekkorabeli emberekre, esetekre, nem tévesztve a neveket sem össze. Mikor meg ő járt otthon utoljára, elő kellett keríteni ki-

vánságára a faluból egy embert, a kit látni kivánt, mert sokat birkózott vele gyerekkorában.

Ime, a művész, ki a honi mezők virágairól szedett mézzel lelkében indult meg alkotó munkájára, meg is maradt mindenkor szülőfölde hű fiának. Neki faluja nemcsak művészi hódító útja kiinduló pontját jelenti, melyre aztán ügyet sem vetve, haladt tovább, magasabbra, hanem azt a balzsamos kertet, hová képzeletben is, de testi mivoltában is egyre visszajárt, mert tapasztalta, hogy abban buzog fel számára az élet kutja, az ő csodás üdeségének forrása.

II. A RIMASZOMBATI DIÁKÉVEK.

Elmúlt tíz éves Mikszáth, a mikor szülei 1857 őszén beadták a rimaszombati egyesült protestáns gimnáziumba. Kijárt ott hat osztályt, többet nem is járhatott, lévén az az intézet akkor még csak hatosztályú. 1853-ban létesült az osgyáni ágostai evangelikus és a rimaszombati ev. ref. gimnázium egyesüléséből, s diákjai voltak akkoriban, hosszabb-rövidebb ideig, többek közt: Törs Kálmán (1853-tól), Bodon József (1855-től), Pósa Lajos (1860-tól) és Kiss József (1863-tól). Abban az első kis életrajzi vázlatban olvassuk, melyet Mikszáthról az iskolatársai közül Törs Kálmán írt, de meg maga Mikszáth se csinált belőle írásaiban titkot, hogy ő bizony gyenge tanuló volt egész diákpályáján. Hogy az a Mikszáth, a kit Jókai méltónak tartott a tréfás superlativusra, hogy ő a legokosabb ember Tisza Kálmán után Magyarországon, kiből a magyar Bismarck válhatott volna, ha magát komolyan a politikára adja, s a kit Herczeg Ferencz az utolsó magyar bölcsnek nevezett, nem mint eminens diák futotta meg iskoláit, ezen természetesen nincs mit csodálkozni. A tanulástól való ide-

genkedése lelkének egészséges visszariadása lehetett attól a sok magolástól, melynek árán akkor iskoláinkban az eminenciákat osztogatták. Arany János jó diák volt, de azért az iskolapadban töltött korszakára emlékezve azt mondja: «hogy időt lop, azt érzé, gyanítá» még az iskolában, nem is utólag jőve csak reá.* Lopottnak éreztette pedig vele idejét az a sivár magoltató rendszer, melyről oly kitünő képet rajzolt *Bolond Istók*-ja II. énekében, s mely bizonyára nemcsak a debreczeni kollégium különlegessége volt, hanem divatozott akkor országszerte. A hangulat, mely Aranyt diákpályáján saját bevallása szerint végigkisérte, s melyet nyilván Mikszáth is végigélt Rimaszombaton és Selmeczen: «a taposó-malom egyhangúsága és az unalom» volt. A különbség kettejük közt csak az, hogy Arany a lelkiismeretesség, kötelességtudás tűzrostélyzatú ágyába feküdt le mindennap, hát tanult «becsületből, a tanárnak; elfújta hangosan, a mit nem ért» — egyéb, egészségesebb sugalmai ellenére is; Mikszáth pedig a maga nyilván kényelemszeretőbb temperamentumával elégnek tartotta azt is, ha úszik az árral. Aztán meg van abban is igaz, hogy a később kiváló egyéniségekké válandó lelkek keresik a maguk határozott irányát — tapogatózva legalább, hogy merre lehet — már gyermekkorukban is. Nyilvánul pedig ez

* *Bolond Istók* II. ének, 31. versszak.

a keresgélés már legalább is abban, hogy azt a harmonikus univerzalitást, a minden tárgyra egyenlőn fordítandó érdeket és szorgalmat, melyet tőlük az iskola megkövetel, nyügnek érzik.

Az ily diákból bizony nem lesz tanárai kedvencze, s viszont ő sem néz rájuk örömmel. Ezekre a diák-emlékekre vezethetni vissza, hogy Mikszáth műveiben a tanár rendesen a «tanügyi bácsi» titulust kapja és mint szinte lehetetlenül korlátolt, nevetséges figura szerepel. Két tárgyból volt legjobban megakadva: mathematikából (akár Rostand) és németből. Amazt a lejebb még említendő jeles Baksay István tanította, kinek frappáns argumentuma e tárgy tanulásra érdemessége mellett (hogy t. i. azt senki sem tudhatja, melyik nyelv a gilt a túlvilágon, de hogy a kétszerkettő ott is négy, az egyszer bizonyos) egész életére megmaradt ugyan a Mikszáth emlékében, de magukat az illető ismereteket már sokkal kevésbbé volt hajlandó a kellő szorgalommal átvenni. Hogy a németet nem akarta tanulni, ez álláspontnak meg volt akkor a szemében kétségkívül a hazafias színezete is. A szülei házban azonban praktikusabban gondolkoztak, s mikor velük az egyik tanár tudatta fioknak a német nyelvben való hanyagságát, azt írták neki, hogy ha az év végeig el tud tüntetni minden németet az ország földéről (ebben az időben volt bent a legtöbb), akkor ám elengedik ők is neki a

német nyelv tanulását, különben virgács fog kijárni a bukásért.

Szerencsére azonban nincsen olyan sivár, lelketlen rendszer, mely a gyakorlatban, egyes kiválóbb egyéniségek közbelépésével, legalább részlegesen meg ne javulna. Akadtak a rimaszombati gimnáziumban is tanárok, a kik egyike lelkesült, másika derült, humoros egyéniségét nem hagyta kívül a tanterem ajtaján; a sablonon túljáró előadásukkal nem az unalom ónszín fellegét borították osztályukra, hanem kigyujtották a lelkesülés piros rózsáit is az arczokon, vagy szétárasztották a maguk humorának derűs sugarait a padok kis népe közé. Két ilyet említ, nagy szeretettel, élete ez időszakából Mikszáth. Egyik a derék Baksay István, ki a mathematikán kívül tanította a történelmet is. Az ő lelkesült előadásain nevelődött izmossá hazafisága. A másik, az amannál is szeretettebb, Szeremley Károly volt. A legnagyobb elismeréssel, hálával és szeretettel ír róla mindenütt. Hangsúlyozza a *Jókai életé*-ben Mikszáth, hogy Jókainak 1834/35-iki komáromi matézis-tanára: Sörös Lajos, a maga vidám, anekdotázó kedélyével, congeniális hatást jelent a költő életében: felébresztette az effélékhez való, még tán szunyadó vonzalmat Jókaiban, ki humort, anekdotát, egészségtől duzzadó logikát tanult tőle. Hasonló jelentőségű tényezőnek állítja Sörös mellé Jókai egykori pápai házigazdáját, a rendkívül talpra-

esetten anekdotázó Klára Sándort. A mik ezek voltak a Jókai diákéletében, azt jelenti a Mikszáthéban Szeremley, kinek frappáns, eredeti beszédén, képein, hasonlatain a bölcs humor derűje ragyogott, egy-egy találó hasonlattal jobban fején találta a szöget, megértette a szóban forgó dolgot, mint mások hosszú, száraz magyarázgatással. Írja is róla Mikszáth, hogy sziporkázó ötletei, szeretetreméltó, elmés, eredeti magyarázó módja híven megmaradt emlékében, sikerült bonmotjait férfikorában is szívesen elemlegeti. Így pl. azt a jelenetet, mikor 1859-ben Lombardiának Olaszországhoz kerülésekor Szeremley bejött az osztályukba, odament a mappához, végighúzott a kék plajbászával Lombardián s felragyogó arczczal azt mondta nekik: «Ez már nem a mienk. Nagyobb lett a csizma!» Hazafias érzés jellemezte különben az iskola egész tanári karát, a mit fényesen bizonyít annak 1857-iki magatartása. Az abszolut kormány ugyanis megkínálta az iskolát nyilvánossági joggal, de annak fejében, ha tanítási nyelvül több tárgyra nézve az V. és VI. osztályban a németet hozzák be, a tótot pedig mint kötelező tárgyat tanítják. A tanári kar visszautasította az ajánlatot. Nehány évre azután, hogy Mikszáth Rimaszombatba került, az ébredő nemzeti szellem országszerte kezd tágítni valamicskét bilincsein s a szabadságnak sejtelemszerűen végigfuvalló, sajnos, csakhamar el is ülő szellőjét megérzik, ihletten magukba

fogadják a rimaszombati diákkeblek is. 1859 október 27-ikén ők is megünneplik Kazinczy Ferencz születésének százados évfordulóját s ez a nap egyúttal első nyilvános szereplése az iskola imént alakult Kazinczy önképzőkörének,* melyben Mikszáth első szépirodalmi kisérleteit teszi. Szeremley volt tanára Mikszáthnak többek közt természetrajzból is, s egy vele az aggteleki barlangba tett kirándulásához füződik Mikszáthnak első magyar írásbeli dolgozata, a melyről tudomásunk van. A tanár, a barlang egy cseppkőalakulatához fűzve, elmondta Mátyás király gömöri híres kapálásának történetét, s feladta a kis anekdotát írásbelire is. Mikszáth az egész históriát kiirta, még pedig Boross Mihály székesfehérvári szerkesztőnek *Mályás király Gömörben* című történetkéjéből. Szeremleynek, ki előtt gyanús volt a dolgozat irodalmi gyakorlottságra valló stilusa, annyit vallott csak, hogy kosztadója, a hentes Dobos bácsi, segített benne egy kicsit. — No hát csak segítsen mindig neked az a Dobos bácsi! — mondotta e védekezésre a tanár, jelentőségesen megnyomva a szókat, s felébresztvén így a fiúban azt a becsvágyat, hogy soha annál a dolgozatnál rosszabbat ne írjon, akkor se, ha semmiféle könyvben nem talál majd a feladatához segítséget. Itt jegyezzük meg, hogy Mikszáthnak magyar dolgozatokból egész diákpályá-

* 1886-ban *Tompa Kör*-re cserélte nevét.

ján mindig igen jó jegye volt, hol eminens, hol laudabile. Mohón az olvasásnak adta magát akkoriban, s egy ponyvaregény, a *Szép Melusina* volt az első szépirodalmi olvasmánya, melytől czifra, dagályos modorban kezdte írni iskolai dolgozatait, köztük egy szent László király dicsőítéséről szólót. Hanem ebből a tévelygésből hamar kigyógyult. Kigyógyította a természetes, könnyed stilus örök magyar mestere, prózánk Petőfije és Aranyja egy személyben: Jókai, kitől a kis rimaszombati diák elsőnek *Törökvilág Magyarországon* czimű regényét olvassa el. Mint V—VI. gimnazista már igen sokat olvasott, szivesen költötte pénzét könyvekre, de ezeknek csak addig volt becsük előtte, míg végig nem olvasta, akkor tovább ajándékozta vagy — elcserélte őket dohányért, mert a pipázás a másik fő kedvtelése volt. Az 1862/63-ik tanévben, mint ötödik gimnázista, elnyeri az önképzőkörben élete első irodalmi babérát. Egy verseért jutalmul kapja Kazinczy Ferencz műveit, vásárolva a kör Szabó-Káposztás-féle 145 frtos alapitványának kamataiból. A kör *Emlékkönyve* a mondott esztendőből három versét őrzi Mikszáthnak — első reánkmaradt dolgozatait.* Legkezdetlegesebb köztük az *Andorás* czimű ballada, mely szónokias hangon egy lovagi viadalt ád elő

* Ismeretüket Bodor István rimaszombati főgimn. tanár úr szivességének köszönöm.

István király korából. A második egy szép vallásos ének, az istenben való bizakodásnak igazán költői kifejezése. A harmadik, a legértékesebb, nem kis meglepetésül korához képest — szatirikus politikai vers, még 1862-ből: *Egy magyaroktól elválhatlan szív méltányos kitörései 1860-ban* czímmel a Bach-huszárok megrőkönyödését rajzolja arra a hírre, hogy küszöbön az alkotmányos időszak, elsöpri őket, nem élősködhetnek itt a kultura nevében tovább. A versben eleitől elmés gúny villog, s épen nem elhallgatandó első próbálkozása Mikszáthnak azon a téren, a melyen később oly kitünő lesz. Hihetőleg ez a vers nyerte a jutalmat s azóta meg is jelent már nyomtatásban, az iskola 25 éves fennállását ünneplő *Emlékkönyv*-ben (1878).

Ne hagyjuk figyelmen kívül azt a hatást sem, melyet maga a város, a Rima-parti vidám Batyi, a csutorák, foszlós fehér czipók és vidám mulatságok városa rá gyakorolt. A városban, mely régies színe egy részét még ma is őrzi, akkoriban még több volt a szép barokk úri kuria és az eredeti jellegű: székelykapús, emeletes padlású iparos-hajlék. Meg volt már a gyönyörű városkert, melynek küllők gyanánt összefutó szép nyírott cserjés-sétányai messze földön híresek s tán nem is akad Schönbrunnig párjuk. Oldalában a hegyekről megszelidülten odaért Rima surran el, csak olykor olykor pendülve futtában valami tündéries hangon egyet-egyet, mintha a felette összeboruló parti fák

sűrűjében valaki üvegczimbalom halk ütögetésével mulatná magát. Résztvett a szabadkai erdő diákmajálisain, pajtásaival elsétálva az erdő mellett Osgyánig is. A színes törökvilágba vihette képzeletét annak egy a város határában maradt emléke, az úgynevezett basakert. A rimaszombati milieu ez idevetett vonásait mind megtaláljuk költészetében, nevezetesen a *Ne okoskodj Pista* cz. novellában és *A fekete város*-ban. Az előbbi novellában annyi elevenséggel leírt duhaj mulatság is lokális színezetű, egyike azoknak, melyek akkor is, most is elég gyakran megestek ott, s a melyeknek egyes részleteit, mondjuk a hazamuzsikálást tán maga is látta, de mindenesetre hallotta kellő részletességgel elmesélve, szájrul-szájra járván azok, mint egyetlen hőstettei a különben eseménytelen kisvárosi életnek. Az apró-cseprő dolgokat igazi események hijján felfújó kisvárosi pletykás életről, melyet ugyancsak ott oly pompásan mutat be, szintén szerezhetett már magának akkor valamelyes szemléletet. Tán ő is egyike volt azoknak a kis diákoknak, a kik nagyevő Tóth György uram asztalánál csoportonkint vendégeskedve, sorra előadták a városi mendemondákat pompás konyhájú meczénásuknak, a ki a kedvére való új ételt kitalálónak ezüst forintot juttatott, így a Moronyiné esetét, még pedig a kedves ura füle hallatára, a hogy azt mind rendre elbeszéli majd a *Ne okoskodj Pista* cz. novellában. Megmarad emlékében egy odavaló

eredeti, humoros alak, kiről első sikerült rajzai egyikét fogja megírni: a város garibaldista vén kolomposa, a Pisera uramnak elkeresztelt Korponai bácsi, a ki a vaksi vén feleségét úgy szokta rászedni, hogy beküld a szobába valakit hortyogni maga helyett, hogy egérútat vehessen a dáridókra; játsza a mindentudót, s végül is kisül róla, hogy olvasni se tud, a mi különben az afféle helyeken jó sokáig nem szokott kisülni. Rimaszombati diák-emlékek belejátszanak *A vén gazember* című művébe is, melyben a kiegyezést megelőző évek közhangulatának kitünő rajza is bizonyára nem kis részben az ottani és selmeczi diákéveiben átélt benyomások felújítása. Megdobbanthatta szívét abban a városban Ferenczy Istvánnak akkor még a régi temetőben domboruló sírja, a melybe egy eszményi törekvés füstbemenésének minden kínját temették be; elvitte irodalmi kegyelete a mestergerendás udvari szobába, a melyben a város legnagyobb fia, Tompa Mihály született, ép abban az utczában, a hol akkorra megszületett már a magyar géniusznak egy más eszközökkel alkotó, sajnos, elmulandóbb inkarnációja: Blaháné is.

Vessünk végül egy tekintetet a szünidőben otthon tartózkodó diákra is. A gyermekkori milieunek már akkor lelkébe fogadott vonásait évről-évre edzik, mélyítik, részletvonásokkal gazdagítják e hazalátogatások. A mint már nagyobbacska diák lesz, felébred benne a Nim-

ród-szenvedély, s a kiről Filcsik uram egy pompás dobásáért a fán ülő verébre, azt jósolta, hogy még jó vadász lesz belőle, kap nagy örömére puskát a kezébe s a nyári szabad napokon járja vele a határ susogó lombos erdőit. Egy alkalommal életet is ment fegyverével, lelőve a Gilágónak rontó veszett kutyát; de máskor meg a kékkői erdőben meglő véletlenül egy hajtót, mire irtózva löki el, egész életére, a puskát magától, legföljebb a stüssi vadász társaságában cserkészve azontúl. Ártatlanabb kedvtöltésül átjár majd, főkép vasárnaponkint, az otthon töltött későbbi nyarak mulatságául kuglizni, a hegyek közt kedvesen rejtekező, közeli Zsély-fürdőbe. A tanulói évek vége felé az első szerelmek ábrándos tündérjátékai is megindulnak az otthon nyaraló diák szívében. Diák-lírikumok, melyekben egyesül a bimbónyílás bája s a fogzás kínja. «Egy csöppnyi méz egy akó ürömben» — «Egy gally, mely kihajlik a kerítésen a paradicsomkertből» — így jellemzik őket saját szavai. Csak mellékesen említi közülük azt, mely Ebeczkhez fűződik, hová egy Pribeli Erzsike nevű leány kedvéért gyalogolt át egy szünidejében temérdekszer. A másik esetéből szőtte a *Prakovszky* egyik szálát, még pedig annyi reálisnak, lokális színezetűnek tetsző részlettel, hogy azt a történetet a neveken túl nem indokolatlanul tekinthetjük megesettnek. Igazi eszményi diákszerelem volt ez, egyoldalú, meghallgatatlan,

sok kínlódáson át kiábrándulóshoz érkező. Rájött, hogy csak a rajongó, komolyan nem vett lábatlankodó szerepét játszsza, lévén már annak a lánynak, kit említett elbeszélésében Gáll Piroskának nevez, s Krizsnóczra (Nagykürtös?) helyez, választott szíve párja, a deli Prakovszky hadnagy személyében. Ez kijózanította, s már gyógyult szívvel érte meg a szerelmesek katasztrófáját, hírét a majlándi osztrák kaszárnyában eldördült pisztolylövésnek, melyet az öreg Gáll embertelensége idézett elő.

De történt vele a szünetekben egyéb említésre méltó is. Lekiséri egy nyár végén Mariska húgát Szolnokra, nevelőbe. Ezt az utat Tokajig szekéren, onnan le a Tiszán csolnakon tette meg. Láthatta végre az Alföldet, mely után a felföldi gyerek ép oly csudátváró kíváncsisággal áhítozik, mint hegyet látni az alföldi. Ez útjáról fogja majd megírni leghangulatosabb rajzai egyikét, *A Tisza* címmel.

Fog tenni évek múlva Pestre is egy útat a leánytestvéreért, csakhogy most már sírkövet hoz neki, Filcsik és a kocsisuk, Suska Mihály, kíséretében. Ezt az útat is megírja majd, érzelmes humorával át meg át fürösztve témáját, *Mikor a sírkövet hozták* cz. elbeszélésében. Az akkor hazaszállított veres-márvány sírkő az, mely a Mikszáth-kriptát a szklabonyai temetőben most is jelöli.

De kövessük most már írónkat diáksága második és utolsó állomására: Selmeczre.

III. A SELMECZI DIÁK.

Rimaszombatról, elvégezvén ott a hatodik osztályt is, 1863 őszén ment át Mikszáth Selmeczre, az ágostai evangelikus liczeumba, hogy ott folytassa s be is végezze a gimnáziumot. Úgy tetszik, az új hely, legalább eleintén, nem tett jót az egészségének s a későbbi író, ki selmeczi rajzaiban nem hallgatja el ama városnak bizonyos egészségtelen körülményeit, nyilván diákkori tapasztalatok alapján beszél. Az első ottani iskolai évében sokat mulasztott, ennek következéseül igen gyönge bizonyítványt is kapott az első félév végén, a mi úgy elcsüggesztette, hogy be sem várva az iskolai év végét, közben kimaradt és elutazott haza. Praktikus észjárású apját nem döbbentette meg a dolog; nem sürgette fia továbbtanulását, sőt helyeselte, hogy most már otthon marad s gazdálkodni fog. De édesanyja, ki törhetetlen reménynyel bizakodott fia szebb jövőjében, bármily kevés oka volt is rá az időszerint, kivitte azt, hogy költőnk a következő iskolai év elején mégis csak visszament Selmeczre, a hol aztán elvégezte a VII. és VIII. osztályt és letette az érettségit is, 1866-ban. Az anya hitének fia jövendőjében, egy szinte legendáris indítéka

volt, melyet most is beszélnek Nógrádban megyeszerte. Mikor ugyanis Mikszáth anyja az urával még gyermektelenül élt, átment egyszer Ebeczkre egy nagybeteg kedves barátnője látogatására. Ez lázában megfogta a kezét, azt jósolta neki, hogy fia fog születni, kiből olyan híres ember lesz, hogy tiszteletére ki világítják majd egyszer Gyarmatot. Épen erre emlékezve, határozták el a nógrádiak Mikszáth-ünneplésük egyik mozzanatául Balassagyarmat kivilágítását a jubileum estéjén, a hatalmas megyeházától a városvégi utolsó házikóig, hogy az a jóslat hadd teljesedjék.

Diáksága amaz utolsó két évében sem csapott bizony erélyesen közikbe a lovacskáknak, csak úgy poroszkálva ballagtak azok vele végig, az előző évek tempójára, a gimnázium porondján. Ő sem volt jobb diákja ez iskolának, mint egykor Petőfi Sándor. Az életnek az iskolafalakon kívül látott tarka jelenetei, tán egy leányfej is, mely valamely vaskosaras ablakban a muskátlik mögött iskolába mentekor-jöttekor mindig megjelenik biztató mosolyával, többet járhatott eszében, mint a komoly studiumok, melyeket a magoló eminensek oly felségesen elfújtak füle hallatára, a nélkül, hogy ambiciója követésükre felserkent volna. Ottani tanárai közül nem emel ki egyet sem azzal a hálás dicsérettel, mint azt a rimaszombatiak sorából teszi. Említi ellenben egy diákcsínjét, Suhayda nevű tanárával szemben,

a kit közmulatságra rászedett egy kenyérbélből készült gombával. Szigorú eljárás következett ebből, s ennek reminiscentiáiból írhatta meg, költői továbbalakítással, a nagy inquisitiót, a *Tavaszi rügyek*-ben.

Az ország reményei, melyeket az 1861-iki országgyűlés összehívása felébresztett, hiúknak bizonyultak, a közszellemet akkor immár Schmerling absolutismusa tartotta körmei között, melylyel szemben bizonyos fortélyok alkalmazásával volt csak lehetséges a hazafias szellemben tanítás iskoláinkban, s így Selmeczen is. A történelmet például, írja Mikszáth, a tanáruk lelkes, hazafias szellemben tanította ugyan, de nekik kötelességük volt a felső tanhatóság hivatalosan rájuk parancsolt könyvéből az osztrák szellemben megírt szöveget is betanulni, nehogy az idegen hatalom valamelyik emberének az iskolába toppanása esetén a tanárra nézve kompromittáló feleleteket adjanak. Így történt ez Pálffy Mórnak 1863-iki látogatása alkalmával is, melyről oly szép emlékezést írt később Mikszáth, művészettel vegyítvén benne a komikai hatást bizonyos rejtett, inkább csak sejtetett honfiúi pátoszszal *(Az öreg Dankó bácsi)*. A már nem csalóka hajnalodást, a mint az iskola ablakából odalátszott, a szabadabb levegőnek befujdogálását tantermükbe, szintén témájául vette később, *Az új büntető codex* című szép rajzában. Amúgy is erős hazafiságát táplálta a város

egészének hazafias közérzése is. A bányaváros német és tót lakossága színmagyar volt érzéseiben és tetteiben, úgy a forradalom alatt, mint utána. Így épen az a tót szabó, Kublik József uram, kinél Mikszáth tíz osztrák frtért havi ellátást kapott, s a ki neki az első magyar ruhát varrta, tüzes garibaldista érzésű ember volt; Garibaldinának keresztelte a lányát, a cselédjét meg elnevezte Sziczilianának. És tót accentusával eldanolta otthon az új nótát az ő eszményképeiről:

Kiépült már Turinig a vasut.
Azon jön meg Garibaldi, Kossuth.
Elhozzák a szép magyar lobogót,
Megállj német, szűk lesz a bugyogód!

De történt vele mindez itt előadottaknál nevezetesebb is Selmeczen. Az első babérhoz, a melyet a rimaszombati önképzőkör részéről kapott, a selmeczben szerez, még pedig szép számmal, folytatásokat. Az ottani önképzőkörre, mely *nemes magyar társaság* címmel 1826-ban alakult már, 1844-től *magyar irodalmi kör* néven folytatta munkásságát, mígnem 1882-ben a *Petőfi-kör* nevet vette föl, Petőfi géniuszának szárnybontogatása borít tudvalevőleg ki nem húnyó fényességet. A liczeum levéltára most is őrzi azt az *Érdemkönyv*-et, a melybe Petrovich Sándor az 1838/39-ik tanévben első ránkmaradt versét *(A hűtelenhez)* beírta. A könyv tartalomjegyzéke szerint beírta ő oda egy másik versét

is *(A költő keserve)*, ezt azonban czudar kezek kiszakították valamikor, s nem maradt fenn egyéb másolatban sem. A kör munkássága, a lelkes Scholtz Vilmos tanár vezetése mellett, örvendetes virágzásban volt, a mikor Mikszáth 1863-ban odakerülve, tagjai közé lépett. Dolgozatai túlnyomólag hazafias versek voltak, mint általában az akkori ifjú generáczióé, mely gyermekségében a hazafiságnak azt a szenvedésekkel teli nagy iskoláját járta ki, mely 49 után az országra következett.[1] Az első vers, a melylyel föllépett, *Egy fogoly levele fiához* czímet viselte. Ezt követték: *Az öreg nemes, Petőfi sírja, Otthon, Képzeletem újra* . . . Névteleneknek megmaradt biráló iskolatársai mindnek megdicsérik a tartalmi szépségét, csak a versformában való zökkenéseket kifogásolják. Sajnos, e versek közül, melyeknek többjét itélte a kör érdemkönyvébe beirandónak, csak egy maradt ránk, még pedig az utolsó helyen említett, 1846-ból. Azt a keserű érzést rajzolja költőileg, mely elfogja a magyart, a mikor annyi vérbe került szabadságharcza elvesztésére gondol.[2] Ő nyerte el a kör első jutalmát is, egy *Gyula vezér* czímű balladával, melyet szavalva elő is adott. Szavalásában hibáztatták,

[1] Az itt következő adatokat Király Ernő selmeczi liczeumi igazgató úrnak és Suhayda Lajos ottani tanár úrnak köszönöm.

[2] Közölve a *Pesti Hirlap* 1901 deczember 24-iki számában.

hogy a méltóságos, ünnepélyes jellemű részeket is comice szavalta. Valami ehhez hasonlót művelt Petőfi is, a pápai képző-társaságban, elszavalván ott tótos accentussal a *Szózat*-ot. Mint szavaló, máskor is sűrűn szerepelt Mikszáth a körben. Nevezetesebb azonban mindezeknél, hogy már ekkor sikerült kisérletet tett ott abban a mezőben, melynek később oly kitünő, originális művelője lesz. Nagy tetszés közepett mutatott be nevezetesen ott *Az én Gyuri bácsim* czímmel egy *humoreszket,* a jegyzőkönyv szavai szerint: az első ilynemű dolgozatot, mely a körben egyáltalán előfordult. Mindenkit felvidámított vele, s érdemkönyvbe itélték méltónak. E dolgozata alapján mondotta róla a derék Scholtz professor, hogy ha abban a nemben úgy fog fejlődni, mint e munkája után remélhető, még kitünő beszélyíró válik belőle. Egyike volt ez az ember ama ritka jósoknak, a kik jól jósoltak. Érdemes róla felemlíteni, hogy ép azon a napon halt meg szegény, a melyen Mikszáth széket foglalt a Kisfaludy-Társaságban. Az *Érdemkönyv* ezt a dolgozatot sem tartotta fönn. Valószinű, hogy csak a körnek *Korány* czímű hektografált lapjában jelent meg, ennek kötetei azonban jórészt elkallódtak az idők folyamán*. Az ifjúság emlí-

* E könyv sajtó alá rendezésekor értesülök róla, hogy az a dolgozat előkerült valahonnan s a Mikszáth-jubileumkor meg is fog jelenni. Magam még nem láthattam.

tett lapjának Mikszáth egyideig szerkesztője is volt, továbbá viselte egyideig a kör aljegyzői, helyettes könyvtárnoki, majd főjegyzői tisztségét is. 1865 január 20-adikán hirtelen megszünik tagja lenni a körnek, még pedig nem közönséges módon: kizárták őt a tagok sorából. A kizáratás oka épen nem volt diffamáló rá nézve, s egyáltalán nincs ok az elhallgatására. Az szolgált nevezetesen rá okul, hogy többízben megtréfálta egyes tagtársait, a kik ezen felmérgelődve, a kör tekintélyének aláásásával vádolták őt s meghozták a kizáró határozatot, apróságokért, melyeknek van ugyan valami nyers diákos ízük, de a melyekben a mókázó humorista próbálkozik már, ha bizonyos kezdetlegességgel is. Említettük fentebb, mint tréfálta meg Suhayda professort a kenyérbélből készült «új gombafajjal». A körben pedig megcselekedte, hogy idegen költők verseit szavaltatta társaival, mint az övéit, s aztán jól mulatva fedezte fel nekik utólag tájékozatlanságukat; máskor átengedte a saját versét egy társának, hogy az azt mint az enmagáét adja elő. Egy harmadiknak gyönge dolgozatát szépen átjavította s ezért úgy védekezett, hogy a téma megtetszett neki, megérdemelte szerinte a kicsiszolást. Támadóival szemben gúnyosan állott sarkára és corioláni büszkeséggel vetette oda, hogy a nyers tömeg neki nem imponál. Szóval a fiú, a ki már pompásan ért a tréfához, olyanok markába került, a kik nem értik a tréfát és elbántak vele. A kör

ellene való eljárásának főoka az volt, hogy megírta egy Brózik Titusz nevű társának munkálatát s erre rájöttek. Scholtz tanár ekkor a kör említett határozatához azt az óhajtását fűzte, hogy a jegyzőkönyv illető helyéről maradjon el a Brózik neve, mert nem méltó rá, hogy Mikszáthtal egy lapon megörökíttessék.

Az eredeti selmeczi milieut az évek folyamán el nem mosódó éles vonásokkal fogadta lelkébe Mikszáth mint ottani diák, hozzácsatolva ezeket a benyomásokat is ahhoz a tőkéhez, melyből majd mint művész alkotni fog. Láttán a kaleidoszkopikus összevisszaságban «3000 hegycsúcson és ugyanannyi völgykatlanban» széthajgált, fekvésével és ó-német stilű házaival egyaránt festői városnak, mely fölött, mint három egymásnak üzengető óriás ül ki hatásos ellentételezésben a Kalvária, Leányvár és Óvár, tán már a diák Mikszáth elmormogja magában a sok hegymászástól, völgybeszállástól fáradtan, azt az országosan ismertté válandó jellemzését Selmecznek, hogy: ha az ördögöknek eszükbe jutna egyszer várost építni, az éppen olyan lehetne, mint Selmeczbánya. Három novellájában választja színhelyül és rajzolja meg, ha nem is részletes teljességgel (ettől, igen helyesen, visszatartotta őt művészi érzéke), de igen hű fővonásokban Selmeczet. Egyik *Az arany kisasszony*, melynek már meséje is (a rajongó szerelmesről, ki elmegy Kaliforniába, hogy a fösvény apától megvehesse jegyesét annyi ara-

nyon, a mennyit a lány testsúlya nyom) olyan különleges, hogy létrejöttét e bányavárosban töltött évek nélkül, «melynek gyomrában egy pokol van aranyból» — alig lehetne elképzelni. Ebben is kapunk már egyes vonásokat a selmeczi diákéletből, de még inkább a *Tavaszi rügyek*-ben, a hol sorra bemutatja a napirenden levő verekedéseket a diákság és inasok között, az utolsó farsang színes népünnepélyét, az egészségtelen köznépből oly karakterisztikus alakokat, mint a Náczkó, kit még az anyjának kell a háti kosarában hordoznia, de azért már pipál odabenn.

Szépen megrajzolja végül *Az eladó birtok*-ban a város egyetemes képét, tipikus ódon úri házaival, melyek elől emeletesek, hátsó részük pedig a hegy felé pinczeszerűen lapul meg; égnek nyargaló, majd meg völgybe zuhanó utczáival, melyekben az ember hol oly mélyen jár, hogy csak az eget látja, mint valami kút fenekéről, hol meg akkora magaslaton, melyről a többi rész szinte madártávlatban mutatkozik, beburkolva a párás levegő kékes fátylába, melyet itt is, ott is élénkpiros cseréptetők törnek át hatásosan. Hogy selmeczi diákkorában gyűjtött s itt nagyjában vázolt szemléletei a legújabb időkig mily frissen maradtak meg emlékében, nemrég megjelent *Petőfi Selmeczen* című tárczája szépen mutatja.

Ne feledjük végül, hogy a miként Rimaszombaton megtalálta az ő palóczait, úgy Selmeczen

szeme előtt voltak tótjai, az a két nép, melynek originális alakjairól első hírhozó könyveit írni fogja. Hogy pedig Selmecznek szebbnél-szebb részleteket kitáró környéke: idillikus völgyei, a fenyves környezte tavakkal, a messzi látkört megnyitó hegytetők, a felettük királykodó Szitnya, természetérzékét mily frissen tartották, a görbe tartományt mint fűzték egyre több kötelékkel szívéhez, mondanunk sem kell.

IV. A VÁRMEGYÉNÉL.

A gimnázium bevégzése után Selmeczen, a pesti jogászévek következtek. Hogy ez az időszaka mint telt el, erre nem nyujt felvilágosítást költészete. De elképzelhető, hogy a fiatal emberre nézve ezek az évek, melyekben az élet annyi küzködője, reménykedője és hajótöröttje vonulhatott el szeme előtt a nagy város forgatagában, jelentékenyen iskolázta emberismeretét, bár a nagyváros társadalmában intenzive természetesen nem élt még. Annak jeleneteit, alakjait inkább csak kívülről, a hónapos szoba ablakából nézte. Jogászévei reminiszczenciáiból írta tán az *Urak és parasztok* egyik darabját, *Az öreg Prikler néni*nek, a szegény külső kerepesi-úti szállásadó asszonynak méla humorú esetét.

A jogi tanulmányok nem szakították el a költészettől. Irt ez években is verseket, sőt ki is lépett velük a nyilvánosság elé. Az *Igazmondó*ban lát napvilágot tőle (az 1869. évi 50. számban) *A labancz neje* című vidám, könnyed előadású balladás történet s ez tudtunkkal Mikszáthnak első, nyomtatásban megjelent dolgozata. Ezt követi az 1870. évi 37. számban

A vén fa című sikerült hazafias költemény, mely az elnyomatás éveinek keserűségeit rajzolva, merészen sejtet egy új boszúló forradalmat. Vidám anekdotát dolgozott fel *Apafi kulacsa* című versében (1872, 1. sz.). Nem is stilszerűtlen kezdet, hogy a későbbi humorista ime egy verses anekdotával lép fel először. A tartalomhoz teljesen idomuló stilus dicséretükre válik e költeményeknek, verselésük azonban nehézkes, mint többé-kevésbbé majd minden versé, mely később is Mikszáth tolla alól kikerült. De ha nem lett is kötött formában tökéletesen dolgozó művész sohasem belőle, igen egészséges körülménynek tartjuk, hogy pályája elején formaérzékét versifikálással csiszolja. Mert nem írhat valaki még oly sántító verseket anélkül, hogy azoknak hasznát ne vegye mint prózaíró. Ha nem viszi is soha odáig, hogy teljes zeneiségű verssorokat írjon, de zengzetesebbé lesz vele prózája, melynek szabadabb ritmusát, a numerust jóval tökéletesebben fogja e verses kisérletek után érvényesíteni. A prózaíró tolla csiszolásának ez igen czélravezető eszközével Mikszáth később is élt, írt már mint jeles prózaíró később is verseket, melyek ha tán muzsikálisabbak is elődeiknél, főérdemük mégis csak az, hogy annál zeneibben írta utánuk prózáját tovább.

Nem időzhetvén, adatok híjján, e pesti éveinél tovább, teremjünk el inkább a leteltük utáni időbe és pedig Nógrád vármegyébe, annak is

a székvárosába, Balassagyarmatra, ott is a vármegyeházába, mely monumentális homlokzatával mint óriás tekint el a körülötte meglapuló házak fölött. A székház pár száznyi szobájának egyikében látjuk viszont költőnket, mint megyei hivatalnokot. Apja váltig szolgabirót akart csinálni belőle (előzőleg mérnöknek is, orvosnak is szánta), odáig azonban nem vitte föl. Volt először ú. n. szalma-esküdt, vagyis tiszteletbeli, beosztva negyedmagával egy szolgabiró mellé, a kit *A tekintetes vármegyé*ben Nicsy István néven említ, s voltaképen Mauks Mátyás mohorai birtokos volt, kinek a leányát fogja elvenni később. Napok telnek bele, míg a félénken, félszegen meghúzódó fiatal embert végre észreveszi a principálisa, asztalt állíttat neki és juttat számára elintézendő aktákat. Teli ambicióval lát neki első munkájának, de bizony szégyent vall vele. A dorsatumról, melyet az aktára fogalmazott, az volt az ítélet, hogy — nincsen stilusa. Ő tudniillik megírta a végzést egyszerű, természetes, érthető nyelven, csakhogy ez volt éppen, a mi nem tetszett. Külön megyei stilus kellett oda, mely nemcsak természetesség dolgában tér el a köz- és irodalmi nyelvtől, hanem valósággal ambiciója az érthetetlenség hajhászata. Ebbe a czikornyás kuriális stilusba nem birt beletanulni. Az egyik öreg esküdt fitymálólag oda is szólt neki: «Hja, hiába, a stilus, azt nem lehet erőltetni». Végre is utazó esküdtnek vette

magához princzipálisa, s ezzel aztán be is végezte vármegyei karrierjét, melyet hihetőleg nem a lajtorján felkivánkozó hivatalnok csörtető ambiciójával, hanem inkább a kezdő művész anyaggyüjtő szemlélődései közben élt végig. Van magának egy nyilatkozata, mely ezeket a vármegyénél töltött éveket igen megbecsüli írói pályájára gyakorolt hatásáért. «Nem adom sokért — írja, — hogy éltem még a régi táblabirák között, s hogy szemem láttára fogyott el az utolsó fény, a mit a mult dicsősége vetett még a kevély megyei czimerekre». Tehetsége humoros vénájának kétségtelenül dúsan szolgált táplálékkal ez a megyénél töltött időszak. A vármegye, a hajdan nemzetfentartó osztálynak romladozó végvára, az önálló birodalom ez apró karrikaturája, az elmulás kapujában legénykedő rozsdás vitéz, ki, ha tántorogva is, kivágja még olykor-olykor deli javakorának egy-egy bravur tempóját — éppen nem humor nélkül való jelenség. Originális életében, melybe az igazi élet alig avatkozott be korrigálólag, az emberi erények és gyöngeségek eredetiségben gazdag változatait figyelhette meg. Tapasztalhatott sok könnyelműséget, de egyben szívjóságot is; keleti lustaságot, egyesülve nem egyszer monumentális intelligenciával; gavallériát, a mely szivtelenül közönbös egész vidékek földhözragadt pórnépének jajgatására jobb országútért, de nyomban megcsináltatja, ha egy szép asszony kéri, a ki ügyes kéz-

zel be tud avatkozni a választásokba is; flegmatikus halogatást fontos dolgokban s viszont apróságok felfújását óriásiakká; szines megyei bálokat és erőszakosan vezetett megyei tanácskozásokat; korteshadjáratokat, a duhaj jókedv, ötletes ravaszság és nyers erőszak e sajátosan honi ízű keverékeit; fejedelmileg méltóságos alakokat s mellettük lezüllött, részeges urakat, kiknek irgalmas menházuk a megyeház. E kör pompás eseteit és alakjait előbb érzelmes, megindult humorral, majd később szatirikusan is, sorra fogja venni a művész. Megkezdi bemutatásukat már első könyvében, az *Elbeszélések* (1874) két kötetében, majd folytatja a *Tekintetes vármegye,* továbbá a *Club és folyosó* egyes rajzaiban és novelláiban és még sok másban is, sőt összeszövi a megyei élettel regényei cselekvényét is nem egyszer, a *Nemzetes uraimék*tól egészen a legújabbakig: a *Noszty fiú*ig és *A fekete város*ig. E hivatalnokoskodása alatt Mikszáth nagy népszerűségre tett ott szert, még nem mint író, bár írogatott az akkoriban megindult *Nógrádi Lapok*ba is — ezt a nimbust csak Szegeden fogja először megszerezni magának — hanem mint a társaságok lelke, a legelmésebb, legszívesebben hallgatott anekdotázó Gyarmaton. Általános volt a vélemény, hogy senki se tud ott valamit oly jóízűen elmesélni, mint Mikszáth. A megyei tisztviselők akkoriban külön szakácsot tartottak maguknak Gyarmaton, s a

hosszú fehér asztalnál összekerülve, gyönyörűséggel elhallgatták az asztalvégen ülő kerek fejű kis esküdtet, nem sejtve még, hogy a mit ez most élőszóban elprodukál nekik, azt az évek jártával, művészi magaslatra fejlesztve, megteszi majd tollával is, egy egész ország gyönyörűségére.

Jogászkora verseit gyarmati hivataloskodása idején prózai dolgozatok is követik már. Az elsőt 1870-ben ugyancsak az *Igazmondó* hozta, 13. és 14. számában. Nem novella, hanem értekezés, de már abból a körből, melyből csakhamar szépirodalmi témákat is fog venni. A népélet egy szociális kérdését tárgyalja, a cselédügyet, *Magánnézetek a cselédjavítás tárgyában* címmel, még pedig a gazda és cseléd helyzetét egyaránt ismerő humánus felfogással s hozzá könnyeden folyó stilusban. Az *Igazmondó* kitűzött akkoriban tiz arany jutalmat a népéletből merített s egyúttal a nép számára is írt elbeszélésre. E díjat Mikszáth nyerte el, *A mi a lelket megmérgezi* című novellájával, melyet aztán e lap 1871. évi 27—31. száma közölt. Ez Mikszáthnak az első, nyomtatásban megjelent novellája s nem *A batyús zsidó lánya*, a hogy ezt Törs írja, mert ezt a *Fővárosi Lapok* csak az 1871. év végén fogja közölni (263—271. számában) s nem is *A lutri*, a mint ezt kiadói mondják, mely csak 1872-ben jelent meg az *Igazmondó*ban. E hetilapot, melyhez Mikszáthnak irodalmi nyilvános fel-

lépte fűződik, Jókai indította meg 1865-ben, szerkesztője pedig csakhamar Bakcsy Ferencz lett. A baloldal néplapja volt, irányára pártbizottság ügyelt, melynek báró Podmaniczky Frigyes, Tisza Kálmán, Várady Gábor és Jókai voltak a tagjai. Ez első lapján képet is hozó hetilap népi feladatát, mint azt Mikszáth a *Jókai életé*ben érdekesen fejtegeti, egészségesen fogta föl. Nem iratott dolgozótársaival zsírtól csöpögő, pórias nyelven, jól tudván, hogy a nép sem beszél sujtásos, körmönfont szólamokban, sőt egyenest lenézésnek veszi, ha nem szólnak finomabban hozzá, mikor ő azt megértené úgyis; hogy a szemenszedett népiességek itt-ott használva szépen elkelnek a stilusban, de tömegesen élvezhetlenek, mint a kazal marmancs a füvek között. A tartalom tiszta világosságával igyekezett inkább a nép eszejárásához, felfogásához igazodni, nemcsak politikai és ismeretterjesztő czikkeiben, hanem a szépirodalmiakban is, melyekkel a ponyván árult rablóhistóriákat, betyárregényeket akarta kiszorítani. A mit Mikszáth jutalmazott novellája jeligéjéül írt, hogy: «A népnek a legjobb olvasmány sem elég jó» — ez a lap derék törekvéseinek legrövidebben kifejezett jellemzése is. E szocziális tekintetben oly igen becsülendő törekvés azonban művészi tekintetben kétségkívül megalkuvást jelentett szépirodalmi dolgozótársai számára, mert a tárgynak s előadásnak az alsóbb míveltségű közönséghez való

idomítását kívánta meg tőlük, nem hagyván rájuk, hogy úgy írjanak, a mint azt tárgyuktól áthatott egyéniségük sugallja. A feladat ilyképen nép-pedagogiai s nem művészi; a munkálatok legfeljebb részleteikben lehetnek művésziek, egészükben pedig ethikai tanítások, melyekről a külső, szervesen nem belőlük nőtt díszeket az avatott szem könnyen le tudja választani. Külön a nép számára készült irodalom helyett üdvösebb a tisztán művészi czélból irott művek közül az egyszerűbb témájuaknak, kevésbbé bonyolult lelki problemát tárgyazóknak a nép kezébe adása. Arany *Toldi*ja, Jókainak, Mikszáthnak több műve bizonyára inkább megtalálja az utat a nép szívéhez, mint a külön neki irott művek egész garmadája. Így vagyunk az ifjúsági iratokkal is. A népet is, az ifjúságot is éppen azzal a megbecsüléssel, hogy a tisztán művészi irodalomból választjuk ki gonddal olvasmányait, emeljük föl s szerettetjük meg velük az olvasást. De ha ez is szerintünk a kérdés legideálisabb megoldása, dicsérettel kell mégis kiemelnünk az *Igazmondó*nak e kérdésben való tisztúltabb felfogását, melyet vállalt a kezdő Mikszáth is, a ki csakhamar szakítni fog azonban vele, hogy átlépjen a tisztán művészinek géniuszához egyedül méltó útjára. Novellájának tendenciája, hogy letörölje a betyáréletről a romantikus színeket s bebizonyítsa, mily undok és lélekkínzó az közelről nézve. A Kerekes Jancsi históriájával illusztrálja

e felfogást, ki a ponyvaregényektől megzavart fejjel a betyárságra adja magát, de keserűen kiábrándul belőle, átmegy a vezeklés iskoláján, melynek végén szeretettel fogadja vissza falúja, mert «fel birt kelni, a mikor elesett.» Az elbeszélés meglepően könnyed stilben van írva, a népélet és néplélek nem egy kitünően ellesett vonásával szolgál s főleg egy parasztszerelemnek érzelmes és egy rablótámadásnak dramatikus rajzában nyujt művészileg figyelemreméltót.

Az 1871-ik év végén megjelenik első szorosan vett szépirodalmi, nem ethikai tanulságok kedveért írt dolgozata is: *A batyus zsidó lánya*, a *Fővárosi Lapok*ban. A szépirodalomnak mellékczélokat nem szolgáló területére való bevezetője tehát neki is, mint annyi akkori kezdő írónknak azon idők legbuzgóbb, legkutatóbb szemű s legmelegebb szívű szerkesztője: Vadnay Károly volt. A történet kuriózusan regényes, amolyan zsidó-ballada téma, erősen érzik rajta a papiron kitaláltság s az egyébként könnyed, folyékony előadás sem emeli egészében művészi jelentőségű magaslatra. De mozgolódnak már jó mellékalakok benne, a megyei életből kiragadt Stofi bácsi és Sásdy esküdt, a két versengő a szép zsidó lányért. És találunk benne egy leirását a holdas éjszakának, melyben megszólalnak már azok a muzsikális, édes akkordok, melyeknek később Mikszáth oly nagy művésze lesz.

1872-ben hozta az *Igazmondó* második né-

pies elbeszélését, *A lutrit*, melyet, népjavító főczélt szolgálván, nem nevezhetni ugyan egészében műalkotásnak, de a művészi részletek szaporodásával, fejlődött előadásával határozottan emelkedést jelent. Mily eleven, jól beállított alakokkal ír le benne egy nagyvásárt, mily pompásan rajzolja a kontemplativ semmittevés emberét, a földön hevertében két órahosszat nagy, zsíros kalapjába bámuló gulyást. A beleszőtt paraszt szerelmi idill is sejteti már a későbbi Mikszáthot. De bizony csak efféle czélzatos, ad usum serenissimi populi írt műben merhetni olyan, idealizmus dolgában egymásra liczitáló alakok szerepeltetését, mint itt a lutrizó paraszt, a képviselő és ellenjelöltje, kik közül a középső a raisonneur szerepét viszi. Az író, szerencsés ötlettel, mindkét népi elbeszélésében a szóban forgó szenvedélyeknek nemcsak romboló hatását rajzolja, hanem a belőlük való kigyógyulást is, minek következtében mind a kettőben nem a rémítgetés hangján dörög, hanem a javítni óhajtás altruisztikus meghatottságával gyakorol vonzó hatást.

Az 1873-iki restaurácziókor aljegyzőségre pályázott a költő, de nem lévén elég összeköttetése a vármegye hatalmas családjaival, hiába volt jóakarója Veres Pál, az alispán, megbukott, egy Jeszenszky József nevű jelölttel szemben. Ez elvette a kedvét a megyei pályától, melyet pedig kezdett már megszeretni, s elhatározta, hogy inkább ügyvéd lesz. A kissé meg-

szilárdult parlamenti életnek legelébb is a vármegyére volt gondja akkoriban. A közigazgatástól külön választván a birói gyakorlatot, szervezte a királyi törvényszékeket és járásbíróságokat. Az ügyvédségre készülő Mikszáth sem végezhette ennélfogva tovább a praxist a közigazgatási hatóságnál, hanem egy gyarmati ügyvéd barátjához, Balázs Józsefhez, állt be ingyenes ügyvédbojtárnak, a mely új foglalatosságában sokat jár executiókra a falvakba s ezer változatban látta a népéletet s bepillanthatott a már akkor szegényedő gentry gondosan takargatott coulissa-titkaiba. De csakhamar az ügyvédséghez való kedve is megcsappant, s most felment Pestre, hogy ott valami irodalmi megélhetés után lásson. Mielőtt azonban még ezt elérhette volna, felütötte már fejét amaz esztendő nagy réme, a Nógrádot is végig pusztító kolera. Sietett haza szülőfalújába, a hová már elért a vész, hogy 1873. július 19-én kiragadja édes anyját is az élők sorából. Atyja már előbb meghalt: 1872 április hó 18-án, a hivatalos bejegyzés szerint «nehéz lehelésben». Mire hazaér, már csak Gyula öccsét találja életben, az Ipoly kutyával s haldokló kocsisukkal, Suska Mihálylyal. Fürge, játékos öccsét egészen megvénítették a rémes napok, elhagyta az életkedv, elfelejtette a nevetést, megránczosodott az arcza *(A fekete asszony)*. Mikszáth, a ki előtt eddig csak úgy állt mindig édes szülőfalúja, mint a színes vasárnapi

ruhájában templomba lépegető bájos falusi leányka, látta azt most talpig feketében, könynyektől patakzó orczával, friss sírokon zokogva. Otthon tölti végig az 1873. évet s e komor magányban átélt hónapok kétségkívül mélyülését, nemesbedését jelentik a rettentő csapások alatt vonagló lelkének. Az édes, gyógyító álom is kerülgeti; éjjelenkint, nem tudván aludni, felkél ágyából, felkeresi kunyhójában csőszüket s ott künn a lobogó tűz mellett elbeszélget vele hajnalpirkadásig.* E hónapok alatt jelentékenyen gazdagodhatott vonásokban az a kép, melyet lelkében az ő kedves népéről gyermekkora óta hordozott: feltárult egyfelől az egyszerű szívekben az a sok titkos rejtek, melyet a sorscsapások csákánya szokott csak megnyitni s viszont élesült e nehéz időkben az ő nagy leczkéket kapott lelkének látása is. Az a sok megrázó jelenet, melynek ekkor ott szemtanúja volt, nemcsak egy jeles novellácskára adott neki később anyagot (*Az alispán-kisasszonyok*), hanem legújabban *A fekete város* azon helyéhez is, melyen az osgyáni kolerát rajzolja. Lelki szenvedéseit gyógyítgatja bizonyára munkával is, folytatva valahogy azt a szépirodalmi munkásságot, a melyet Gyarmatról eljőve, egyidőre abba kellett hagynia. Letelőben így az 1873-ik év s e rá nézve nagy csapásoktól súlyos esztendő végén a töprengés lehetett

* A Törs-féle életrajz adatai.

lelkén az úr: mihez fogjon a már-már rávirradó újévben? Otthon nem maradhatott gazdálkodni, mert a családi birtok bérben volt, anyja még életében árendába adta. A megyei pálya után így a gazdálkodói is bezárúlván előtte, s az ügyvédséghez sem érezvén már kedvet, annál nagyobb hévvel, elhatározással indúlt meg most az utolsó lehetőség felé. Keblében ébredező géniusza sejtelmével, tán remetéskedése alatt összeírt friss kéziratokkal is, újra felmegy Pestre, azzal az elhatározással, hogy ott mint író próbál megélni. Vonják oda eljövendő dicsőségének eddig megszerzett zálogai, de nem is megy fel teljes bizonytalanra: várja odafönn szerkesztői állás.

V. A KEZDŐ PESTI UJSÁGÍRÓ.

Az előbbi fejezetben említett népies elbeszélések kétségtelenül tanúskodván írójuknak az efféle feladatokra való rátermettsége mellett, juttatták őt idefönn az első írói kenyérhez. Meghivást kapott a *Magyar Néplap* felelős szerkesztői állására s ezt viselte is két éven át, 1874 január 2-ától 1875 decz. 25-ig. Deákpárti politikai és vegyes tartalmú hetilap volt ez, melybe Mikszáth nemcsak vezérczikket, rovattöltő hireket, mindenféle riportot irt, hanem megtette az első kisérleteket a későbbi klasszikus műfajában, a karczolatok terén is, úgy a politikai, mint a társadalmi életből merítve témát hozzájuk. Efféléket közöl tőle akkoriban olykor-olykor a *Fővárosi Lapok* is. Ujságjának volt egy társlapja is: a *Mulattató*, mellékczímén: «hasznos ismeretek és érdekes olvasmányok tára». Ebbe Mikszáth sok tárczát irt, melyeket később részben összegyüjtve, *Kavicsok* czímű 1883-iki kötetében adott ki, nem egy ötletet, mozzanatot pedig felhasznált későbbi, javakorbeli munkáiban is. Könnyed stílben elbeszélt vidám történet a többségük, azon nehézkesség nélkül, mely az *Elbeszéléseket* álta-

lában még jellemzi, s ezek közt is a falúja és megyéje életéből vett téma a túlnyomó. A komoly tárgyuak közül legtöbb a szabadságharcz epizódjaiból van véve. Egyikben megpróbálja már a komoly történetnek derűs, humoros részletekkel való vegyítését is *(Egy homályos történet)*. Humorizálásába, tréfálkozásaiba belevegyül még olcsó, diákos ízű is, de hát ennek az ellenkezője volna a csoda. «A humor a szerint értékes, a mekkora mélységekből van felhozva» — írja majd éppen ő; s ezt a mélységet csak az idő adja meg. Jó részletvonásokkal dolgozó, derűsen színezett realizmus jellemzi egyetemlegesen az egész csoportot; a képzelet merészebb játékaira egyikben sem találunk. Kettőt a komoly tárgyuak közül külön ki kell emelnünk; megbecsülte ezeket az író is, felvéve őket *Pipacsok a buzában* című későbbi kötetébe. Egyik: *A falú leghóbortosabb embere* című rajz, a rossz felesége miatt tönkrement s ezen aztán megzavarodott kupeczről; a másik, ennél is értékesebb: a *Talpig ember*, melyet a *Mulattató* még *Nincs igazság a földön* czímmel hozott. Drámain festi egy fuvaros ember lelki kínjait, a kit az önvád, hogy faluját vigyázatlanságból felgyújtotta, sírba visz; holta után pedig kiderül, hogy a tűz nem az ő elhullatott taplójától, hanem egy csavargó gyujtogatása folytán támadt. Úgy nézem, hogy ez az első, teljesen művészi novellája Mikszáthnak, témában közeli rokona az *Egy homályos*

*történet*nek, nemcsak a helyzetekben, de a felfogás mélységében is különbözve azonban ettől.*

Még míg ezek a dolgozatok megjelengetnek a *Mulattató* tárczájában, kiadja Mikszáth első könyveit is, az *Elbeszélések* két kötetét a Wodianer-czégnél 1874-ben. Az előbbi fejezetben tárgyalt három novellán kívül még más négyet is nyujt e gyüjtemény, melyről meg kell állapitanunk, hogy nem váltotta be irójuk hozzáfüzött reményeit, nem hozta meg a népszerűséget. De nem is nyujtott bennük sem oly andalitóan poétikus, sem oly megrázón drámai vagy kápráztatón fantasztikus történeteket, melyek a figyelmet szépirodalmunk akkori aranyemberének, Jókainak, teljhatalmú országlása idején magukra vonhatták volna. Sőt találkozunk ezek helyett bennük a kezdetlegesség nem egy jelével: száz évben egyszer megeshető szentimentális témákkal; az egészségesebb, reálisabb témák hordozóin meg oly vonásokkal, melyek a műkedvelő irók ama kedvtelésére vallanak, hogy megfigyelt alakjaikat alakitás nélkül, azon nyersen, kifigurázásszerűen szeretik elénk állitni. A két kötetet Závodszky (Széchy) Károly, a későbbi irodalomtörténetiró

* A *Mulattató* 1874. évi 21. száma tárczájában közölt egy részletet *Szüreten* czimű, háromfelvonásos, rimes jambusokban irt népszinművéből is; egy Gyurka nevű szereplő magyarázza a kupaktanácsbeli parasztoknak az alkotmány mibenlétét. A darab nyilván nem készült el soha egészen.

bírálta Szana *Figyelő*jében (1874, 21. sz.) és pedig első sorban értéket kereső jóindulattal. Megdicsérte az elbeszélések eredeti tárgykörét, a népies ízű előadást, de nem helytelenül mutat rá az alakításban és előadásban még csak kevés helyen felcsillanó költőiségre, sőt itt-ott mutatkozó ízléstelenségekre s a különben érdemes népies stilusnak sokhelyt egészen a gyalog prózáig való aláesésére. Helyesli működése irányát, de tanulmányt, ízlést, a költőiség felé való lendületesebb törekvést sürget, a mire képesnek tartja s ez esetben szép jövőt jósol neki. A humoros ér a novellák utolsójában *(Mikor az új kastély füstbe ment)* csillan fel első sorban (a részeges ügyvéd rajzában). Ugyanabban van egy leírás (bájos alkonyi kép, nótázó parasztlányokkal), mely *A lutri*beli említett leírással egyetemben méltó előfutára már Mikszáth később írandó bájos, idilli képeinek. Meseszövésbeli gazdagságot nem mutatnak e kötetek, erős kompozíciót sem; ellenben megtetszik bennük már az az analitikus hajlam, mely Mikszáthnak később oly főerőssége lesz, csakhogy még elég nehézkességgel. Stiljén, mely *A lutri*ban a legjobb, igen előnyösen meglátszik a Jókai művein való iskolázottság, a mi nélkül senki sem lett és lesz Jókai után könnyeden, természetesen stilizáló magyar íróvá.

Szembetűnnek végül már itt is, ott is előadásának jellemző tartozékai, az elhintett ere-

deti ötletek, melyek oly jellemzők rá, mint az apró, színes kavicsok a palócz földre.

1875-ben megjelent tőle egy másik könyv is, egy mesegyüjtemény az ifjúság számára, *Tündérvilág* czímmel. Ezt a Légrádyak adták ki, illusztrálva. Húsz mesét ad, Grimm-féléket és magyar népmeséket, könnyed, magyaros, jóizű előadásban. Jeles író korában emlékeztették őt Légrádyék ez első, náluk megjelent könyvére, működése ez ágára s ösztönzésükre aztán Mikszáth a 90-es évektől egy csapat gyermekkönyvet írt, versben és prózában (minők pl. *Otthon és a zöld mezőn, Tavaszi napfény, A keresztmama meséi, A keresztmama újabb meséi, A keresztapa meséi, Víg órák kis gyermekek számára, Tündérliget*), melyekben ha megvillan is az ő, írásaiban elrejthetlen kedves humora, általában bizony magukon viselik az unszolásra készültség sablonossá tevő jellegét.

A fuzió esztendejének (1875) végén megszünvén Mikszáth kettős lapja, a következő három évben főleg a *Petőfi-Társaság Lapja* és a *Budapesti Napilap* közölte dolgozatait. Legtöbb köztük a nép életét, eszejárását könnyed, eleven stilben jellemző croquis-féle, melyekből egy gyüjteményt *Az igazi humoristák* czímmel fog majd kiadni (Szeged, Endrényi Lajos és Társa, 1879) ezzel az ajánlással: *Az én csendes, szelid falúmnak* s e Cooperből vett jeligével: God made the country, and man made the town. A kötet nagyobb részében inkább

csak ethnografikus jellegű, könnyed csevegés az ő palócz népéről, mint annak művészileg, vagyis cselekvő alakokban való bemutatása. Azt mondhatnók: a nyilvánosság előtt végzett forrástanulmányai az anyagát művészileg csak később feldolgozandó írónak. Az erre való törekvést csak a könyv utolsó, VII-ik szakaszában tapasztalhatni, a melynek *A mi falúnk* a címe. Ebben találjuk pl. *A Rékiék Borcsáját*, a városban rossz útra tért falusi lány alakját megrajzolva úgy, a hogy az rajta sajnálkozó faluja emlékezetében megjelen. Erőteljes vonásokkal tűnik ki *Mikor utolsó földesurunk a deszkán feküdt* című rajz; s pompás vidám humorral a *Kubcsik plébános úr*. Egy részét e szakasz darabjainak hozni fogják a *Kavicsok* is. *Az igazi humoristák* különben a humornak, eredeti ötleteknek fokozottabb jelentkezésével, de különösen az előadás könnyedségének nagymérvű fokozódásával jelentékenyen közelebb áll már a későbbi művészhez, mint az *Elbeszélések* két kötete. A kötetke végére írt *Epilogus* például már fénykorába is beillőn van megírva.

A mi különben 1876-tól 1878-ig tőle megjelent, az elég kevés az előbbi két év terméséhez képest. Csüggedező lelke lassabban ereszti selyemszálait, az írótoll szüneteket kap, melyeket alig ismert, a mikor a szerkesztő tartotta kezében. Úgy tetszik, nem tartozhatott azon lelkületek közé, kiket a sors minden ostorcsapása csak annál daczosabb munkára hajt, hanem

inkább azokhoz, kiket a nyomorúság egyelőre melancholiába sülyeszt, míg aztán így gazdagodott lélekkel egy idő mulva megemberelik magukat, dologhoz látnak s felemelkednek, hogy aztán többé alá ne bukjanak. A Jókai életrajzában Mikszáth a Jókai fejlődésének egyik fogyatkozását látja abban, hogy az tulajdonkép sohasem ment át a nyomorúság iskoláján. Még az ő királyi géniusza is mélyült, gazdagodott volna, ha egy darabig a szenvedések útját járja. Mikszáthnak kijutott e talentumnevelő kegyetlen eszközből, élete ez időszakában. A kezdő írónak sóványak a honoráriumai; a családi birtok árendába adva, keveset hajthatott s e kevésből is a nagyobbik rész kellett öccse neveltetésére, kinek sorsát, mint egyetlen életben maradt testvéreét, Mikszáth mindenkor szívén hordozta.

Különben hihetőleg jóval többet írt abban a két évben is, mint a mi tőle megjelent nyomtatásban. Egyik életrajzában olvasom, hogy a szerkesztők sokat huztak ki kézirataiból, éppen legeredetibb gondolatait, rikítóknak találván őket s ez módfelett lehangolta, keserítette. Gyakran aztán vissza is vette inkább a kéziratot. Csüggedt lelkében ekkor megérlelődött az elhatározás, hogy elmegy vidékre, nem várja itt Pesten hiába tovább, hogy derüljön felette az ég, megkapja azt a tért, melyen kifejlődhetik, írhat szabadon, géniuszának sugalma szerint.

Mielőtt a fővárosból távozott, kiadott 1878-ban

még egy könyvet, Kákay Aranyos Nr. 3. álnéven, *Még ujabb fény és árnyképek* czímmel. Eredeti könyv, nem utánzása Kecskeméthy Aurél ismeretes éles czikkeinek, a melyekről különben kijelenti Mikszáth, hogy nem is olvasta őket; előrebocsátott középarányos, csakhamar megirandó szegedi röpiratainak éles s a későbbi országgyűlési karczolatoknak kedélyesen eltréfálkozó hangja között. Arczképeit nemcsak a magyar politikai és társadalmi, hanem az irodalmi, művészi élet köréből is veszi. (Sorra kerül pl. Tóth Ede, Vadnay Károly, Helvey Laura, az Ábrányiak, Szana Tamás stb. is.) Politikai arczképeiben a gúnyoros ellenzéki hang uralkodik, főleg a Tisza Kálmánról irottban, kiről ugyancsak másképpen szól ekkor még, mint később a hűséges pártember fog. De ezekben sem kizárólagos az éles, metsző tónus, mint pl. Kecskeméthynél; enyhítik vidám ötletek, anekdoták, melyek aztán még inkább érvényesülnek az irókról, művészekről adott jellemzésekben. A könyv jelentékeny haladást mutat a *Magyar Néplap*beli karczolatokhoz képest s hogy nagyobb hatás nélkül, úgyszólván elkallódott napjainkra, ennek oka nyilván az, hogy az illető alakok legnagyobb részétől jó távol álló ember munkája, ki olyan helyről vizsgálódhatik csak még, a melyről kevés sugár esik szemébe alakjairól, nem állnak tehát rendelkezésére gazdag megfigyelések, jellemzéseinek jórészt a találgató képzelet még csak a forrása.

De tanuságot tesz mindenik lapján egy ötletekben, asszociációkban gazdag, eredeti egyéniségről, mely játszi könnyüséggel tudja már kifejezni magát s élesebb tollal irt helyein sem bukik alá az irodalmi színvonalról.

E könyvnek nagy része lehetett abban, hogy 1878 vége felé meghivták egy akkor alakulóban levő vidéki ellenzéki napilaphoz főmunkatársnak. Kapva kapott rajta s a nélkülözésektől, csekély irodalmi sikereitől komoran, leutazott munkássága uj színhelyére, az ország egyik legoriginálisabb városába, mely a rá várakozó gyászos időszakban csak annál jobban ki fogja tárni előtte eredeti mivoltát, géniusza gazdagodására; a melyben irodalmi ambiciója megkapja a szabad tért; egy minden sorát hálás érdeklődéssel váró közönség ragaszkodása tudatára ébreszti erejének: «a lassú magyar Nilus» partján még gyanútlan álmadozó Szegedre.

VI. A SZEGEDI IDŐSZAK.

Szeged, a melyet büszkén szeretünk az Alföld metropolisának hívni, volt az a harmadik vidéki város, melynek eredeti életén a Mikszáth géniusza (természetesen a szülőföldétől nyert benyomásokon túl) elsősorban nevelődött. A pompás bicskák, szappanok, tarhonyák, de mindenekfelett: *a paprikák városa*, melyben a dajka, mint egyik szegedi czikkében Mikszáth megörökítette, a sivalkodó porontyot, ha már minden kedveskedésből kifogyott, végül ezzel a leghonibb gyügyögtetéssel csendesíti: «Ne sírj, ne ríjj, kedves, paprikás angyalom!»; a színmagyar város, melyet a *kálvinista Róma* analógiájára Mikszáth *katholikus Debreczen*nek nevezett el; a hol szerinte a német is elfelejti a német szót, nemhogy a magyar megtanulná, «mert a szegedi levegő kihúzza a fejekből a német szavakat, mint a vizikátor a rossz anyagot a vérből.» Nem véletlen, hogy ebben a városban született a magyar népléleknek legérdemesebb régi búvára: Dugonics András; s nem lehet kicsinyre becsülnünk azt a hatást sem, melyet az a magyar népszellem bizonyos körének legművészibb kifejezőjére, Mikszáthra tett. Közel

három évet töltött ott s mikor 1880 végén eljött onnan, azt írta bucsúczikkében a városról: «Annyira megszerettem, hogy második szülőföldemmé vált a szívem előtt.» Szemlélhette pedig ottléte alatt Szegedet három, gyors egymásutánban felcserélődött fázisában. Láthatta odaérkezésekor a zsiros parasztvárost, jóizü nyugodalmában; majd ott hevert előtte földresujtva a tiszai vésztől, meztelenül, megszaggatva, elhagyottan; s szemtanúja volt végül Szeged rövid velenczei álma után való gyors felemelkedésének elesettségéből; a csodának, mint kezdik a régi viskók helyén a szinte varázsütésre előtermett palotasorok nézegetni magukat az újra lomhán tovaballagó szőke Tisza vizében. Teljesen szegényen, egyedül csüggedt lelkében hozva kincses értéket, vonúlt be Mikszáth Szegedre. Bába Sándornak, a *Tót atyafiak* társkiadójának (Endrényi Lajos mellett) róla írt emlékezéseiben (Hét, 1891) olvasom, hogy megérkezésekor egy kis csomagra, melyben néhány gallér volt mindössze, e szavakkal mutatott: «Ime, a kofferem!» Fog azonban humora ott derültebben, színesebben is bugyogni csakhamar. Rövid idő alatt igen megszeretik, sok víg napot él át úgy a városban, mint künn Szatymazon, melyek kedélyének s írói kedvének egyaránt meghozzák a vidulást, enyhülést. Szegeden élt csak Mikszáth először igazán társadalmi életet, sokkal nagyobb arányokban már, mint a kis Gyarmaton. És még hozzá mily eredeti, for-

rongó társadalomban! A tekintélyek kora lejárt abban, intelligenciája erőtlen, elnyomott, vezetői a legnagyobb mérvben elkényeztetett alsóbb osztályok, a parasztság és iparosok kegye után futkosnak, mely utóbbiak teljes erőből törekednek azon, hogy a közügyek gyeplőit markukba kerítsék. E nyüzsgő, csatázó bolyból mennyi érdekes alak ragadhatta meg figyelmét! A szegedi és vidékebeli népéletben fedezte fel például szeme *a kaszát vásárló parasztot*, a kiről a magyar rajzok egyik legkitünőbbikét fogja megírni; a horgosi parasztot csuda phlegmájával a tengelyetörött szekér utasai iránt, a kiről *A rokkant szekér* czímű rajz fog készülni, e kitünő képe a nem rosz szívü, de magát kéretö, ázsiai majesztású és hidegvérü magyar parasztnak; Sziráki uramat, a szegedi bicskakészitőt, ez élhetetlen művészt, ki nem hajlandó nagyban dolgozni, sőt a mezei munka szakán felhagyja a műhelyt és segédeivel végzi a földmunkát odakinn *(Milyen a magyar iparos?)*; Bagi uramat, az aranyparasztot, a kinek a Bachkorszakban esett ebédjéről a csongrádi megyefőnöknél oly pompás anekdota maradt fenn *(Bagi uram frakkban)*. Mikor 1880 végén Pestre távozása köztudomásu lett Szegeden, irja, az utolsó napokban alig mert már az utczára kimenni, ez is, az is, előfogta, hogy elkérdezze tőle sajnálkozva, miért hagyja ott őket? E népszerüség megszerzésében nagy része volt kétségkivül egyéni szeretetre-

méltóságának. Elsősorban azonban az a hála fejlesztette ki, melyet az író iránt éreztek, ki éveken át nekik írt első sorban, lapja hasábjain temérdek czikkben úgyszólván megírta Szegedet, láttatta velük varázstükörben a kedves várost, megnyitotta szemüket annak sok oly eredeti vonása számára, melyet ők, a benne élők úgy megszoktak, hogy figyelemre se méltatták már. Ez a lap a *Szegedi Napló* volt, felelős szerkesztését Eisenstädter (Enyedi) Lukács végezte. Ellenzéki ujság volt ugyan, de nem az országos politikának liliputi viszhangja elsősorban, mint vidéki társai rendesen, hanem feladatát egészségesebben fogva föl, speciálisan szegedi városi politikát űzött, mely sajnos, majd egy napon, mikor az alacsony partjai közt titokzatosan elsuhanó Tisza akarja, úgyis országos jelentőségre fog emelkedni. Mikszáth temérdeket írt lapjába, név, sőt jelzések nélkül is, szinte azt mondhatnók: javarészében ő írta meg a lapot. Az ily gyors, kiadós munka, melynél repülnie kell a tollnak, nem jelentéktelen körülményt jelöl fejlődésében. Sokáig folytatva az ily eljárást, kétségtelenül a tehetség szilánkokká forgácsolódáshoz vezet, de egy darabig, mint iskola, nemcsak nem árt, sőt használ is. Mikszáth belenevelte így magát abba a fecskecsapongáshoz hasonló könnyedségbe, mely különben is természetében van.

Szegeden éri őt az 1879-iki rémes csapás, a tiszai árvíz, melynek márczius 12-ikére esett a

főnapja. Beteljesült a város fölött az egykori jóslat, hogy vissza fognak jönni ősapái: a víz felszaggatta a felsővárosi temetőben a sírokat, s a koporsók, csontok megindultak vissza egykori portáik felé. Hanem beteljesült annak a jóslatnak a másik fele is, hogy t. i. a város e hazalátogatás után szebb lesz, mint volt valamikor is. Ama szörnyű időknek Mikszáth lett a krónikása *Szeged pusztulása* című füzetében, mely szintén Kákay Aranyos Nr. 3. álnéven jelent meg, s legrövidebb idő alatt második kiadást és német fordítást is ért. E közvetlen benyomások izgalma alatt írt füzetnek főczélja volt: Szeged népének megvédése a közönbösség vádja ellen, melyet a vészelőző hetekben állítólag tanusított. Éles, ellenzéki hangon támadja a hivatalos intézőket, élükön Kende Kanuttal, Lukács Györgygyel és Herichchel, s velük a kormányt, a miért ily emberekben bizalma volt. Az események előadásában dolgozik már a művész színeivel is. Értjük ezt pl. a kiöntésnek Tápénál mutatkozó képére, de különösen *A legborzasztóbb éj* című szakaszra, s abban is a bevezető első órák jellemzésére «a mikor tudták már, hogy: jön, csak azt nem, *hogy mit fog csinálni?*» Művészileg is oly értékes rész ez, hogy méltán foglalhatna helyet Mikszáth valamelyik gyüjteményes kötetében. Leírta a vészt a *Szegedi Napló*ban, szimbolisztikusan regényes alakítással is, *Egy bús rege* (1879, 179. sz.) és *A gyermekszobában* (1880, 1. sz.) című tár-

czáiban. Árvizi emlékei feltámadnak benne 1906-ban is, s rövidségében hatásos képet rajzol róla *Az én kortársaim* I. kötetében. Ama napok élményeiből írta meg továbbá nehány éve *Ott alszik a Marcsa is* című novelláját. Egy porosz származásu, de színmagyarrá átalakult szegedi polgárnak, Fritzmayernek, szép kőházában, mely a vésznek sikerrel állott ellen, temérdek rokon, nem rokon talált akkoriban menedéket, így Mikszáth is, kiben a gazda igen tisztelte az írót, s rendesen csak *Ovidius öcsém*nek szólította. (Nem is olyan helytelen elnevezés véletlenül: az előadás kellemében, a leírások bájosságában rokon Mikszáth azzal a római poétával.) Egy szobában aludt pedig ott a Marcsával, a házigazda — fiával, kit a Bach-korszakban azért keresztelt a jó-hazafi pap leánynévre, hogy ne kelljen majd odaadni császár katonájának.

Okos ember végre is nem öli el magát bánatában. Kerülközött a napok teltével egy kis derü is a bajban. Elvetették a kőház menekültjei is, legalább órákra, estenkint a gondokat, eltréfálgatták, lévén az már úgyis mindegy, a vacsora utáni órákat s hogy a művész annyi eredeti alaknak, beszédnek, helyzetnek szemlélése után, nem tért értékes impressziók nélkül éjfél felé alvó helyére, elgondolhatjuk. Az ár rémes munkája után elcsöndesülve ring a házak-földek felett, s a paprikák városa kevés megmaradt, jobb helyre épült kőházával

egy darabig lethargikusan álmodozik Velenczekép a vizek felett. Eljön Jókai, végig ladikázza az édesvízü uj tengert, Mikszáth kiséretében. Tán ekkor kerültek először ily közel egymáshoz a magyar mesemondás királya s dicsőségének jövendő örököse. Eljön a király is, s Mikszáth, ki tán látta őt jogászkorában, körülragyogva a koronázás tündérfényétől, most látja őt fényes könnycseppekkel szemében, ajkán azokkal a szókkal, melyek a feltámadást jelentették Szegednek. Megindul ezután hamarosan az új élet előkészítése. Lejön udvarával a királyi biztos, gróf Tisza Lajos s a Zsótér-házban megtelepedve, neki fog százkarú buzgósággal a munkának, nem törődve azzal a különben érthető ellenszenvvel, a mely fogadta, hiszen «a királyi biztosságnak szomorú tradicziói vannak Szegeden. Mint valami fekete árnyék, úgy húzódott meg ott az emlékezetben a Rádayé» — magyarázza egyik szegedi czikkében Mikszáth. Tisza arisztokratikusan elzárja magát a város társadalmától s éppen így kedvelteti meg az idő jártával magát: nem barátkozásokkal, igérgetésekkel, hanem kevés szótól kisért gyors megtevésével mindannak, a mit lelkiismerete szükségesnek, igazságosnak talált, úgy hogy a szegediek csakhamar gondviselésüket kezdik látni benne. Róla és kiséretéről irja meg Mikszáth második szegedi brosüráját, *Tisza Lajos és udvara Szegeden* czímmel. 1880-ban, Pesten jelent meg, *Fény és árnyképek* mellékczímmel,

s csak ezzel a szerzői megjelöléssel: írta egy ismeretlen. A könyv sokkal élesebb, ellenzékibb hangon van írva, mint az 1878-iki *Fény és árnyképek*. Maga írója beismeri, hogy «ferdén mutató tükörben» tünteti elő alakjait, hogy «mikroszkópja s nagyító tükre ama borongós, szomorú napokban a sötétebb részt emelte ki jobban: a fény elmaradt.» A fő kár, hogy az arczképezettek túlnyomó része csak amolyan helyi nagyság s így az évek jártával bizony elszállt e jellemzéseknek viszhangot támasztó ereje. Csupán a főalaknak: a szegedi grófnak rajzából érzik ki igazi rokonszenv. Be is vallja, hogy tollát ennek jellemzésekor a szimpátia vezette «a magyar gentry e még hatalmasnak maradt dinasztiája iránt». Ez a rokonszenv fogja őt nemsokára a Tisza Kálmán gárdájába átvezérelni. De ha rokonszenvvel tekint is ez alakjára, működését nem hagyja birálat nélkül. Elitélőleg mutat rá egész működésének arra a felötlő jellemvonására, hogy inkább az épitkezésekre volt főgondja, mint a lakosság jólétének emelésére, inkább a falaknak volt rekonstruktora, mint a tűzhelyeknek, a minek czifra nyomoruság lett a vége: a rendszeresen felépített palotaváros lakóit a nyomorúság gyötörte hosszú ideig. Pedig, jegyzi meg, «minek a fű már, ha a bárányok kivesztek.» Fog alakjai némelyikéről, a kiket oly éber birálattal vett éles tollára mint szegedi ujságíró, évtizedek után a merengő emlékezés szépitő meg-

hatottságával is írni, *Az én kortársaim* két kötetében.

A királyi biztosi időszak némely epizódját, alakját a novellista színes tollával is megrögzítette. *A jó ember*ben pl. megírta a Nyéki György képviselő s árvizi biztos jóságos balekségének nem mindennapi történetét, bemutatva egyben pompás jeleneteket az elöntött parasztokkal való tárgyalásokból is (*Pipacsok a buzában* című kötetében.); *A szegény, jámbor ármádiá*ban a Tisza-udvar parázs összetűzését a katonai kirendeltséggel (*Az apró gentry és a nép* című kötetben.)

A szegedvidéki milieuből kapunk egy pár jellegzetes vonást a *Szent Péter esernyőjé*ben. A *Sárga* nevü Tisza-szigetre csónakázik ki halászlére, a mint azt Mikszáth bizonyára nem egyszer megtette, az öreg Gregorics Wibra Gyurival. Megírta végül Mikszáth értekezésszerüleg is Szegednek és népének jellemzését, a trónörökös könyvében (*Magyarország* II. kötetében). Kitetszik ez eleven, rokonszenvtől színezett ismertetés egyik helyéből, hogy bármennyire szivébe fogadta is azon évek alatt Mikszáth azt a helyet, azért a görbe országhoz való szeretet maradt azontúl is az erősebb benne, nem az alföldé. «Itt kevesebb a poézis, — írja — mint a hegyek között. Még a dalok sem olyan szépek.»

Szegeden megírja még Mikszáth utolsó czikkét a *Szegedi Napló*nak, az 1880-iki karácsonyi

számba, megrajzolva benne emlékül a szegedieknek, a színházukat, milyen volt *(A 10. számú páholyból)*, azután felül a vonatra, hogy visszaérkezzék arra a helyre, melyen aztán fényes tovafejlődése végbe fog menni: a fővárosba. 1881 elején segédszerkesztője az *Ország Világ*nak, de nem marad ott sokáig. Az 1878-ban Csukássy József szerkesztésében megindult *Pesti Hirlap* 1881 május 26-án elvesztette régi szerkesztőjét s szerkesztősége egy részét, a kik egy fővárosi ügyben elvi összeütközésbe kerülvén kiadójuknak, Légrády Károlynak, a főváros közgyűlési termében képviselt álláspontjával, kivonultak s megalapították a *Budapesti Hirlap*ot. A *Pesti Hirlap*nak gondoskodnia kellett új erőkről s ezek egyike, csakhamar Jókai mellett legfényesebbike lett ott Mikszáth. Mondják, hogy egészen véletlenül került oda. A *Budapest*hez akart már elszerződni, csekély díjazásért. Az egyezség megkötése az öreg Wodiánerrel már csak azon mult, hogy írónk előlegesen, a kiadó pedig utólagosan akarta a fizetése utalványozását. Töprengéseiben összekerült az utczán Borostyány Nándorral, a *Pesti Hirlap* új főszerkesztőjével, a kinek elmondva helyzetét, ez meghívta lapjához munkatársnak, még pedig valamivel jobb, s előre utalványozott fizetéssel. Mikszáth felcsapott s nyomban be is vonult a *Pesti Hirlap* szerkesztőségébe. Még az 1881-ik év vége felé megköthette Mikszáth Szegeden az alkút egy négy elbeszélést tartalmazó kötet ki-

adását illetőleg, a mely aztán 1881 közepe felé ki is jött Endrényi Lajos és társa szegedi nyomdájából s terjesztését Grimm Gusztáv fővárosi könyvkereskedő vállalta el bizományba. Ez volt *A tót atyafiak*, melynek tartalmából *Az a fekete folt* a Petőfi Társaság Lapjában (1877), *Az aranykisasszony* a Szegedi Napló 1879 évi karácsonyi mellékletéül, a *Jasztrabék pusztulása* és *Lapaj, a híres dudás* pedig ugyanezen lap 1880. évfolyamában jelent meg először. Ez utóbbinak címe eredetileg *Egy híres duda története* volt s szerzője először a Vasárnapi Ujságnak kinálta közlésre. Nagy Miklós azonban csak nagymérvü kurtításokkal lett volna hajlandó ezt kiadni, mire Mikszáth visszakérte kéziratát s közölte azt egész terjedelmében a maga szegedi lapjában. Az új könyvhöz, mint Törs Kálmán írja, nem volt nagy reménységgel. Elvégezvén korrigálását, leutazott Mehadiára fürdőbe, a hol lapot sem igen vett kezébe, melyből könyve mikénti fogadtatásáról értesült volna. Visszatérve onnan, örömmel tapasztalta, hogy könyvével megalapította hírnevét, népszerüségét.

VII. A TÓT ATYAFIAK ÉS A JÓ PALÓCZOK.

A tót atyafiak mint említettük, négy novellát nyujt, a melyek épen nem egyenlő értéküek. A kötet első darabja, *Az arany kisasszony*, egy már szóba hozott, kuriózusan regényes esetet mond el, mely az aranybányák felett álmodozó Selmeczen megeshetett tán valamikor, de nem kapjuk azt az előadás akkora művészetével, mely az igen is speciálisnak tetsző témát örök emberi jelentőségre emelné. Az arany kisasszony apja, de különösen a két kérő, az agglegény profeszorok, diákosan elrajzolt, a lehetetlenségig, torzszerűen elstilizált alakok. Főérdeme az elbeszélésnek az eredeti selmeczi milieu rajza. Sikerültebb nála, de azért az anekdotaszerűség fölé teljes művészettel nem emelkedik még a *Jasztrabék pusztulása*, mely egy furfangos rablófogdosást mond el a felvidéken. A felfogást humor színezi, alakjain sikerült vonások. De hol áll még ez a novella attól a későbbi társától, mely egy lényegben igen rokon témát oly pompás, fölényes humorral fog elmondani, *Nagy kutya a viczebíró* czímen!

Tragikus népballadáink erejével kap meg a kötet harmadik novellája: *Az a fekete folt.* Alakjai, kivéve a romlásukra közéjük rontó, balvégzetüket jelentő Talári herczeget, a még falusi színvonalig sem emelkedett, kulturátlan emberek naiv őséletét élik s ép e lelkivilágnak népköltészeti mélységgel és egyszerüséggel való rajzában jelölhetjük meg ez elbeszélés főértékét. A nagyobb emberi közösségtől elszakadtan, magukban eltünődő fejek álmodozását kell-e például hívebben rajzolni, mint költőnk teszi, így írván a Mátraalján fekvő brezinai akol számadó bacsájáról, Olej Tamásról: «Gondolkozik és még sincs gondolatja, mert szétfolyt, mint a megolvasztott ólom. Egy kavargó khaosz az, mely nem nyer alakot; egy nagy éjszaka, melynek sötétsége fény. És ez a fény az ősköltészet.» A bacsa naiv, bájos Anikó leányának megszédülése a nagyúr csalogatásaitól; jegyesének, Matyi bojtárnak nevetséges és egyben mégis megható féltékenysége, mind azzal a sajátos színezettel vannak előadva, a hogy az efféle lelki folyamatok az egyszerű, raffineriát nem ismerő lelkekben végbemehetnek. A cselekvény különben kész tragédia, az apáé, ki egy gyönge pillanatában elkáprázva a feléje csillogtatott vagyontól, maga mutat a csábítónak módot élte legfőbb örömének, leányának megrontására, hogy aztán a vérdijat hamar és mégis későn felserkent önvádja szörnyű kinjaiban a tűznek vesse martalékul. A felgyujtott brezinai akol-

nak az éjszakában messze kisütő lángja egy tragikus hősre veti fényét. Ez egyszerű léleknek tragikai pátoszig fölcsapó lelki vihara megrendítő drámaisággal áll előttünk, minden nyoma nélkül a theatralitásnak.

Hasonlókép a szinte őskori egyszerűségű lelki életnek tökéletes illuziót keltő rajza teszi végül messzi kimagaslóvá a kötet remekét, melyhez Mikszáth irói hírnevének megalapítása fűződik. Ez pedig a címe szerint már említett *Lapaj, a híres dudás*. Hősében Mikszáth a legeredetibb alakok egyikét teremtette meg, a kikkel novellairodalmunk terén csak találkozunk. A tót nép hidegvérűségének, mely mögül olykor csak az élet végén, valami rázkódtató esemény hatása alatt tör elő az érzések forró patakja, szinte monumentalitásig emelkedő képviselője Lapaj, a hatvanesztendős káposztacsősz, ki 22 éve él már a Fátra alatti, Garamparti kunyhójában társtalanul, elszokva egészen az emberektől, de annál pompásabb ismeretére téve szert az állatoknak. Nincs senki rokona, szüleit mint apró gyermek elvesztette már. Embertársainak soha sem tudott örvendeni; egykedvűségéből semmi meglepő nem tudta soha kizavarni. Drótos korában Berlin utczáin járva, mogorván tolta félre útjából a falujabeli tiszteletesnek fiát, a ki ráismerve, hangos örömmel szaladt feléje. A szerelmet sem ismerte soha, pedig de sok lakodalmon ott volt híres dudájával, melyen oly csudaszépen tudta fujni, hogy megszégyenült verseny-

társai a hegyek közt felvágták elkeseredésükben bicskával a dudáikat. Ráfogták, hogy a dudája ördöngős szerszám; meg is akarták venni tőle, de nem adta semmi pénzen. Pedig művészetének nyitja mesterében rejlett, a ki nem volt más, mint a fölséges csöndjével szivében nevezhetlen ösztönöket ébresztő anyaföld, a természet.

Hogy ebben a rideg, zárkózott lélekben, a melyet a szerszámára és művészetére való büszkeség csak még jobban elkülönít embertársaitól, miként jelentkezik s lesz csakhamar úrrá az eladdig nem ismert érzés, a szeretet, hogy ittasul meg az önzetlen feláldozásnak eladdig nem ízlelt édes borától — ezt mondja el nagy művészettel a költő. Lapaj, a ki közönbösen ereszti útjára az éjszakában a Garam vizének rohanó szerencsétlen leányt, a locscsanásra egy lépést sem tesz mentés végett a víz felé, mindössze, hogy elmondja magában a halottért való imádságot, a maga emberszeretettől át nem melegített vallásosságával, mely csak formák betartásáig ér, — kijön a sodrából, mikor éjjeli körútjáról hazatérve, megtalálja az öngyilkos lány porontyát kunyhójában. Megitatja tejjel, s aztán halk dudaszóval szépen elaltatja. Másnap túl akar rajta adni, de mikor eljön érte a falúbeli bábaasszony, már nem engedi a szíve. Beviszi dudáját a falúba a zsidónak, s eladja neki potom áron: két párnáért, egy derékaljért s egy fejős kecskéért a gyerek számára. Az

életbe épp csak hogy bepottyant apróság ura lesz annak a szívnek, melyet halálba indult anyja még csak meg sem bírt rezdíteni. Megteszi érte a legnagyobbat: feláldozza művészetét. A kopár hegyek közt csoda történt: egy éjszakán kihajtott, megnőtt, virágba is szökkent egy álóé virág; csoda történt egy öreg ember lelkében, megtanult élete estéjén önzetlenül szeretni.

A milieu-rajz, a hős jellemének, a benne végbemenő lelki átalakulásnak rajza egykép tökéletes. A téma különben emlékeztet Bret Harte kaliforniai beszélyeinek egyikére *(Az ordító tanya szerencséje)*, de tőle nemcsak a merőben más, eredeti milieube való áthozatal, hanem a témának csoportok helyett egyetlen alakra való konczentrálása, s nemcsak jelzésszerűleg, hanem teljes lélektani mélységében való kidolgozása által is különbözik. Ha áll is a téma-kölcsönzés, a mi egyáltalán nem bizonyos, ez esetben az akklimatizálás oly remekével állunk szemben, mely még nagyobb eredetiség, önállóság bizonysága, mint a téma kitalálása, mely különben is oly szerény magában véve, hogy értéke egészen a kidolgozás művészetén fordul meg.

Az egész elbeszélés fölött valami mélyen költői melancholia uralkodik és ád az oly nagy közvetlenséggel, üde egyszerűséggel, természetérzékkel előadott történetnek sajátos varázst. Mikszáth úgy nyilatkozott egyszer valahol, hogy novellái közül ezt szereti a legjobban. Érthető

ez nemcsak azért, mert a Lapaj dudájának muzsikaszava csalta el hozzá a hírnév szeszélyes tündérét, hanem az évtizedek jártával tán előtte is úgy tűnik fel hőse, ez az egyedül a természettől csudákra tanított népművész, mintha az ő, immár gyorsan fejlendő művészetének intuiczió folytán előrevetített szimboluma volna. Sok esztendő mulva előveszi is majd megint e kedvencz alakját, őt muzsikáltatja a podzabucskihoz a molyvánkai juhásztanya lakodalmán, az *Eladó birtok*ban.

De nem mutattunk még rá egy nevezetes irodalmi hatásra, melyet Mikszáth a hetvenes évek közepén vett, s melytől való megihletésének első klasszikus bizonysága éppen a *Lapaj*. Vette pedig ezt nem Jókaitól, kinek rágyakorolt döntő stilhatását már kiemeltük, s a ki bizonyára humoros és genreszerű helyein is nyujtott géniuszának kongeniális táplálékot. A mi azonban Jókainál a stil mellett a legfontosabb: a gazdag tagolású, szövedékű mese, e tekintetben már nem buzdulhatott nyomában Mikszáth, ki egész pályáján meglehetős kis cselekvényekkel dolgozik, s képzelete nem annyira az őserdőkre emlékeztető bujaságú meseszövésben nyilvánul, mint Jókainál, hanem inkább meséinek az élet dús teljességére emlékeztető előadásában, ezeknek teljes mértékben lekötő epizódokkal való kinövelésében. A *Lapaj* cselekménye is meglehetős vékony, mérve a terjedelméhez, melyet a benne található analitikus rajzolgatás gazdag-

sága növel meg. Közelebb áll egészében a rajzhoz, mint a novellához. Sőt mintha egy kis pazarló dúskálkodást is vennék észre kitünő rajzolgatásaiban, melyeket majd helyes érzékkel redukálni fog, hogy előálljon *A jó palóczok* művésze. A Lapajnak s egyáltalán Mikszáth egész művészetének e kiemelt főerőssége céltudatos munkára ébredt már évekkel előbb attól a hatástól, melyet rá szépirodalmunknak egyik kitünő alkotása, Beöthy Zsoltnak 1875-ben megjelent *A zsebrák* című rajza gyakorolt. Ebben magasan felülmulta Beöthy azokat az amerikai művecskéket, melyek hatása alatt művét megírta: Washington *Irwing* sketcheit, melyeket az időtájt éppen ő fordított magyarra a *Vasárnapi Ujság* számára. *A zsebrák* nem maradt meg, mint a legtöbb belletrisztikai dolgozat, ennyi meg ennyi csinosan megírt lapnak, hanem eleven irodalmi értékké, jelentős irodalmi tényezővé vált, nem is egy jeles tehetségünkre nézve. Erőteljes irányító hatása volt így Eötvös Károlyra, ki erről szép tanuságot is tett, de mellette Mikszáthra is, ki egyhelyt szószerint azt írja idevonatkozólag, hogy «ez a rajz nagy hatással volt rá s ettől kapta egykor az első impulzust, hogy ő is próbálkozzék.»

S itt végezhetünk is röviden mind azzal az összevéve is kevés irodalmi hatással, mely Mikszáth eredeti géniuszát egész írói pályáján érte. Analizáló hajlama, melyet céltudatos életre az említett mű támasztott, szintén saját nyilat-

kozata szerint, jelentékenyen izmosodott pályája érett szakában a nagy, *igazi* történetírók, különösen Macaulay olvasásán, kiről azt mondja, hogy sokat tanult tőle írni és *színezni;* megerősödni abban a meggyőződésben, hogy az a legjobb stilus, a melyet nem lehet észrevenni. Hatott rá, mint ezt Törs Kálmánnak elmondta, a franczia, hangulatosan analitikus, szintén nem gazdag cselekvénynyel dolgozó elbeszélés egyik kitünő mestere, Daudet Alfonz is. De már Auerbachot, Roseggert, kikkel a németek hasonlítgatták össze, nem is ismeri.

Mint a hogy májussal a mezőn a permeteg esőre és lágy kezekkel simogató napfényre a virágok egész serege szökken elő és tarkázza a rétet — úgy hajtja most már Mikszáthnak a hírnév verőfényén feléledt géniusza szebbnélszebb virágait. Rajzait, novelláit hozza most már gyors egymásutánban főleg a *Pesti Hirlap,* a *Koszorú* és a *Vasárnapi Ujság.* Hamarosan meg is köti az első csokrot belőlük, alig négy hónapra a *Tót atyafiak* pesti megjelenése után, ugyancsak 1881-ben. *A jó palóczok* című kötete ez, mely az előbbi könyvével keltett népszerűségét magasra felfokozta, úgy hogy Tóth Ede óta nem volt a magyar irodalomnak oly fölfedezettje, kire az örvendező közérdeklődés úgy ráirányult volna, mint e második könyv alapján Mikszáthra. Ezt a könyvet a Légrádyak adták ki, mindenik novella elejére s végére csinos tollrajzot is készíttetve. A czímlapon

különben már az 1882. évszám olvasható, tehát a következő évé, a mint ez az év vége felé megjelenő könyveknél rendes eset. Neve e művel mint kitünő íróé jegyződik be a köztudatba, elérkezik irodalmi társaságaink gyors elismerése is: még 1881-ban a Petőfi-Társaság, a következőben pedig a Kisfaludy-Társaság is tagiai közé választja. Az akadémia lassabban ballag, az csak 1889-ben választja meg levelező-tagjának. *A jó palóczok* «tizenöt apró elbeszélést» hozott; szülőfalujából és közelebbi vidékéről való egyszerű történeteket, melyekben érvényesül ugyan a helyi színezet, de ethnographiai ízű előretolakodás nélkül. Kiemelendő írójuknak az az előkelő ízlésbeli álláspontja, hogy sehol sem esett u. n. *kelmeiségbe*; nem tömte meg pl. stiljét tájszókkal, ama másik nógrádi író, Lisznyay Kálmán módjára, kinek verseit csak tájszótárral lehetne megérteni, de még így is maradnának fenn rébuszul oly szók, melyeket hatás kedvéért egyszerűen belefabrikált agyonsujtásozott nyelvébe. De alakjaiban, meséiben sem mutatkozik sehol a rikító, felötlő keresése; e helyett megragadta s művészin ki is fejezte az örök emberit az egyszerű lelkekben. Teszi pedig ezt az előadás tüneményes üdeségével, oly stilben, a mely gyökeresen népi és nemesen irodalmi egyúttal, érthetőségét provinczializmusok sehol sem veszélyeztetik, a numerózus, bájos könnyedségű magyar próza legklasszikusabb példáinak egyike. Végére érve a

kötetkének, úgy érzed, mintha réten andalogtál volna, melyen a langy fuvalom szárnyán a frissen kaszált virágos fű illata terjeng; mintha összecsengő tündérharangocskák szavát hallgattad volna, vagy tán stilszerűbb kifejezéssel: a csillingelő csöngettyűket a réten ugráló báránykák nyakában. Azt hiszem, az a boldog ember, a ki megállhat Millet *Angelus*ának Amerikába hurczolt eredetije előtt, az érezheti még azt az egész lelkét äolhárfaszerűen megzendítő hatást, melyet a fogékony lélek e kis novellák olvasásakor.

Nagy érdemük, s ez különösen szembetűnik, ha *A tót atyafiak*nak még legjelesebb darabjához is hasonlítjuk őket, a rendkívüli konczentráltság, a tartózkodás minden feleslegességtől, a csupán lényegesre szorítkozás, tömörítés, az előadás könyedségének, üde természetes folyásának minden veszedelme nélkül. Már egykorú bírálatok kimondták ez elbeszélések többjére azt a dicséretet, hogy azok valósággal: népballadák prózában. Úgy rajz, mint elbeszélés tekintetében csakugyan a legszükségesebbet kapjuk mindenütt, tökéletesen zárt kompozicziókban; az üde természetleírásokban is tartózkodó rövidség. Hogy különben az előadás graczióz könyedsége is, az erős kompoziczió is mily nagy műgond eredménye, erre világot vet, ha összevetjük például *Az a pogány Filcsik*et avval az első terjengős, ízlésbeli fogyatkozásokat is mutató formájával, a melyben több évvel előbb

A Filcsik uram bundája címmel megjelent. De van még egy körülmény, mely szerintünk legfőbb érdeme a könyvnek. Nevezetesen az, hogy rajta az elbeszélői plaszticitás, a drámai elevenség csorbulása nélkül végig vonul egy lyrai hang, mely bár természetesen végső elemzésben az elbeszélések írójának lelkéből árad ugyan, mégsem hat ránk sehol úgy, mint az ő subjektivitásának kifejezése, hanem egészen úgy tetszik, mintha az illető történet egyik szereplőjének lelkéből eredne, mintha az író varázslatosan egészen eltűnve, annak a szájával beszélne, annak a felfogásával nézné a világot, annak a hangulatát engedné eláradni nemcsak azon helyeken, a hol ép őt beszélteti, hanem véges-végig a történeten. Ez adja meg a kötetnek azt az egész irodalmunkban párját ritkító, minden mesterkéltségtől ment naivságot, melyért méltón állítható népköltészetünk remekei mellé.

A könyv novellái valahogy három csoportba sorakoznak. Az elsőbe tartoznak a naiv témájuak, melyeket a gyermeki lélek hangján mesél a költő: kis gyermekekén, vagy oly serdültebbekén a kik megmaradtak lélekben naivaknak. A Baló leányok bánkódása a Bágy kiöntésekor eltűnt tulipános ládájuk és báránykájuk után az alaphangja *A néhai bárány*nak; az elhalt testvére helyett fogságbüntetésre jelentkező Bede Erzsi feláldozó testvéri szeretete szól a *Bede Anna tartozásá*nak mindenik sorából; hasonlókép két

leánytestvérnek egymásért mindenre kész szeretete a *Péri lányok szép hajáról* című̈ben, mely kész naiv népballada; a jussuktól elütött árvák szomorúsága *A királyné szoknyája* című̈ben; az árva gyerek vadócz mélasága vonul végig *A kis csizmák* című̈n, elvegyítve egy méltó sorscsapások alatt nyögő vénember csüggedtségével. Tüzes, majd meg melancholikus szerelmi történetek teszik a második és legnagyobb csoportot, melyekben szintén a szereplők valamelyikének hangulata uralkodik, olykor két ellentétes léleké, a miből aztán művészi ellenhatások kerülnek ki. Az ura után panasztalan búsuló, méltatlanul eltaszított asszony szívének vonaglásait érezzük végig a *Timár Zsófi özvegységének* s *A gózoni szűz Máriának* lapjain; mohó szerelmi epedést, mely végül czélhoz ér, *A bágyi csodából*; a szerencséjét duhajságával eljátszó falusi legény esetét mondja el derült humorral a *Szűcs Pali szerencséje;* tragikus népballada a *Szegény Gélyi János lovai*, melynek előadásában a szerelemféltés keserűsége, a boszú dühe oly hatásosan vegyül a csalfa asszony pajzán kaczérságával. Szerelemtől elsorvadó, melancholikus lelkek nehéz, csak a halálban elszűnő sóhajai szállnak felénk a *Két major regényéből*. Palócz Gretchenek, falujukból elcsalt szerelmes lányok története a *Hová lett Gál Magda* és *Az a pogány Filcsik*, mely utóbbiban különben a szerelmi történet csak másodlagos jelentőségű a lánya szégyenén el-

keseredett apa groteszk humorú rajzához képest. Idilli genrekép viszont *A gyerekek*, fiatal, élhetetlen paraszt új-házasok mézesheteinek vidám humorral való festése. Ez a kis elbeszélés igen tetszett Gyulai Pálnak. A mikor Mikszáthtal összetatálkozott, évődéseiből sohasem hiányzott ez a mondás: «Olyat írjon még egy párat, mint *A gyerekek!*» Külön egymagában áll végül éjszakai fantasztikus mivoltában a *Galandáné asszonyom*ról szóló kisérteties történet, a rémeket látó gyermeklélek hangulatának kitünő eltalálásával.

A könyvön, mely drámaibb is, szinesebb is előzőjénél, egészben ugyanaz a méla, bánatos hang vonul azért végig, mint *A tót atyafiak*on. E két könyv világfelfogása visszautal balsorsban való fogantatására, a küzdelmes évekre, melyek alatt felhők ülnek szerzőjük kedélyén. De valami különböztetést itt is meg kell már tennünk. Ebben a két könyvben sem találjuk meg azért a fekete melancholia vígasztalan hangulatát, komor pátoszát — ez a hang hiányzik minden időkben a Mikszáth registereiből. Mélaságának is valami sajátos idilli bája van, úgy, hogy a mikor meghatottságot idéz is elő, azt is érezzük ugyanakkor, mintha valami láthatatlan tündéri kéz simogatná édesen a részvéttől megrezdült szivünket. Az életgondok mind messzebb maradozván tőle már ezentúl, kedélye egyre derültebb lesz, s ennek következményeképen művészete is csakhamar megkapja azt az

egyre verőfényesebb derűt, melyet az egész ország mint az ő különleges varázslatos hangulatát fog megismerni és megszeretni.

Egyhangú dicséretben részesítette a kritika *A jó palóczokat*. Még a *Budapesti Szemle* is megdicsérte, de elég eredeti módon — csak 12 évvel később, hogy Mikszáthnak egy akkoriban megjelent kötetéről írt feddőzését tegye vele hatásosabbá, az állítólagos hanyatlás konstatálásával.

1882-ben megtartja Mikszáth székfoglalóját a Petőfi- és Kisfaludy-Társaságban, s ezek még abban az évben meg is jelentek egy kis kötetben, szerzőjük arczképével, melyhez ő maga írt kedves kisérő szöveget *(A saját ábrázatomról)*, csinosan megírt életrajzával Törs Kálmán tollából s a Jókai rövid bevezetésével, ki frázis nélkül mondhatta benne immár Mikszáthról, hogy nem szorul bemutatásra a magyar közönség előtt, a minthogy nem kell a kelő holdat argentiniai lámpással keresni.

A *Frivol akta*, Petőfi-Társaságbeli székfoglalója, egy a megyei élettel összeszövődő bájos szerelmi történetet mond el, bravúros könnyedséggel; a Kisfaludy-Társaságban felolvasott *A brézói ludak* egy szinte őskori naivságú életet élő bájos parasztleány lelkének a népköltészet legüdébb termékeire emlékeztetőn megírt, párját ritkító könnyedségű rajza. Mindkét dolgozat a leggenialisabb mesterek java tollrajzaira emlékeztet.

Az 1882-iki esztendőre esik még végül nehány, a nép számára írt füzete, a *Jó könyvek* című vállalatban. Az első *(Herczeg Eszterházy Miklós kalandjai szárazon és vizen)* már jobban folyó alexandrinokban, humoros vidámsággal mondja el hősének londoni bravour-tetteit. A következő évben megírta folytatásul *Herczeg Eszterházy Miklós további kalandjait* is, hőse álruhás vitézkedését Napoleon ellen Győrnél, s összekelését Marlborough herczegnővel. E két füzet megírásánál nem tartván semmi ethikai didaxist szem előtt, csak mulattatását czélozva egyszerű olvasójának, sikerültebbet is írt régebbi népies irataínál. Méltán állítható melléjük továbbá a szintén verses *Jókai Mór vagy a komáromi fiú, ki a világot hódította meg,* az első pálma, melyet felnyujtott e géniusznak «ki után minden élő ember örökölt Magyarországon.» Költőileg jellemzi benne a Jókai világát s életrajzán is végig megy, az ügyesen megírt terézvárosi híres választásig, melyet a *Jókai életrajzában* is oly kitünő elevenséggel fog részletesebben megírni. De már az említett vállalatban megjelent többi füzeteiből *(Az ördög orsója, A titokzatos fekete láda)* igen kirí a népjavító tendenczia, melynek művészet-bénító hatása természetesen ezuttal is megállapítható.

Végig tekintvén így a hírnévhozó két esztendő termékeit, nézzük most már, mit alkot az országos hírű író tovább!

VIII. A DELELŐ FELÉ.

Mikszáth a *Pesti Hirlap* hasábjain 1882 január 15-én kezdte meg először névtelenül, majd Scarron álnéven, csakhamar oly nagy népszerűségre jutott országgyűlési karczolatai közlését. Czímük először *Apróságok a Házból* volt, 1883-tól pedig *A tisztelt házból*. A XVII. századi franczia irodalom ama híres burleszk szatirikusának nevét Szemere Attila tanácsára választotta, s használja napjainkig a politikai életből merített tárczái jelzésére. A *Pesti Hirlap* megindulásától fogva közölt politikai karczolatokat, még pedig Törs Kálmán *(Csitt)* tollából, de ez megbetegedvén 1882 elején, Légrády Károly addig unszolta a szabadkozó Mikszáthot, míg végre elment a parlementbe s az említett számba megírta az ülésről első karczolatát. De mivel aznap a Házban ellopták a télikabátját, kijelentette, hogy oda többet nem megy, több karczolatot nem ír. Kiadója aztán megbékítette egy új kabáttal s rábírta a karczolatok folytatására. Mikszáth akkoriban újítást is kezdeményezett az országgyűlési tudósítások terén, mely általános követésre talált. Ő írt ugyanis először az ú. n. *Kopfot* eléjük: a tulajdonképeni tudósí-

tást bevezető rövid, általános jellemzését az ülésnek.

A karczolatok, melyek akkor még ellenzéki hangúak voltak, egyre jobban feltűntek és tetszettek. Hogy minél szorgalmasabban írja ezeket s egyáltalán egész munkaerejét annál buzgóbban szentelje a lapnak, Légrády Károly a későbbi években egy eredeti fizetési rendszert állapított meg czikkei díjazására, az ú. n. kubus-rendszert, mely (a Pesti Hirlap 30 éves jubileumi száma szerint) abban állott, hogy az akkor már 200 frtnyi havi díjazáson kívül kapott minden czikkeért 5—5 frtot, ha t. i. azok száma nem tett ki többet 5-nél egy hónapban. De ha írt hatodikat is, annak már 10 frt volt a honorariuma és pedig visszamenőleg az összes czikkekre. A tizenegyedik czikkért már 20 frt járt s ugyanakkor az előző czikkek honorariuma is kiegészült 20 frtra. A huszonegyedik czikkért 30 frtot kapott, mely utóbbi esetben az összes előző czikkek díjazása felszállt 30—30 frtra.

Az országgyűlési karczolatokból egy testes gyüjteményt adtak ki 1892-ben a Légrády-testvérek; a kötet elébe Légrády Károly előszót, Mikszáth pedig a karczolatok történetét írta meg. Ez utóbbiban találjuk e mélázó utalást a karczolatok avulására: «Az egymás sorjába fűzött czikkek úgy veszik ki magukat, mint egy szabóműhelyben a madzagra fűzött régi mértékek különféle kundsaftokról, gyerekekről, aggastyánokról. Az aggastyánok már elhaltak, vagy le-

sodványodtak, a gyerekek már megnőttek. A róluk vett mértékek nem érnek már semmit.»

De ha karczolatainak nem egy vonatkozása természetszerűleg elhomályosult is már, viszont meghozta az idő rájuk a történeti jelleg zománczát, immár a históriáé lévén a Tisza Kálmán korszaka, melynek Mikszáth ama czikkeiben napi krónikása volt. Mindenekfelett biztosítja azonban értéküket, hogy a derült humorú művész tollával vannak írva, ki a páholya alatt lejátszódó eseményekből, elvonuló alakokból a színeset, emberileg jellemzőt, művészileg értékest választotta ki és örökítette meg. Nem a historikus munkálatai, a kit csak a fontos dolgok érdekelnek, sőt, bizonyos tagadhatlan pártszínezet mellett is, nem is a csatasorból viaskodó pártharczosé, mert az önirónia hangjaira is találunk bennük, s viszont itt-ott tán czinizmusra is. Elejt fontosabb üléseket is, ha azok különben színtelenek voltak s viszont kedvvel kirajzol jelentéktelenebbeket is, ha valamelyik helyükön felbugygyant az a csillogó nedű, melybe humorista tollát megmárthatta. Elővette a kis embereket is, ha bennük örök typusokat látott s nem érdekelték tekintélyes nevek, ha fakó, színtelen egyéniség volt a viselőjük. Annál bravúrosabb arczképeket adott azonban oly hírneves alakokról, a kik megkapták őt erős egyéniségükkel, szóval jellemzetesek voltak a művész szempontjából is. Aztán nem a fotografus rideg fukarságával, hanem a művész

pazar ajándékozó kedvével kezelte összes, aprónagy alakjait. Elosztogatott ingyért a kedvére való alakok közt pompás ötleteket, melyek nem egyszer hoztak nemcsak bemutatójuknak, de a bemutatottaknak is népszerűséget. A művész souverenitásával tekintve alá figyelőhelyéről, úgy tetszett neki, írja, «mintha az egész parlament az ő kedvéért élne, tenne és beszélne, még a nyolcz miniszter is az ő játékszere volna, mint a gyermeké az ő apró katonái, lovai, szekerei, ágyúi, báránykái, a kiket beczézhet s össze is törhet.» No de, az utóbbira nem került a sor. Az éles, metsző szatira hangja nem uralkodik egyikben sem. Mikszáth az éles tollát egyszersmindenkorra otthagyta Szegeden. Most már, hogy az ő képét használjuk, ha üt is kis sebeket nyilaival, használja nyomban a kenőcsöt is, mely egy-kettőre hegeszt. Illik rájuk, a hogy Barcsay Kálmánt jellemzi egy helyt, hogy t. i. az igazságot begöngyölte egy kis csintalanságba, a malicziát körülczukrozta; mézet kevert a vitriolba, mielőtt rácseppentett belőle valakire. Egyaránt sikerült bennük a tömegjelenetek, kialakult nagy egyéniségek, jelentékeny kezdők, vagy csak humoros érdekű genrealakok bemutatása. Legnagyobb rokonszenvvel megrajzolt alakja kétségkívül Tisza Kálmán, kinek ő adta karczolataiban a híressé vált *generális* nevet, a kihez a későbbiek közül kidolgozottság tekintetében a Wekerle, Szilágyi és Bánffy alakjai állnak legközelebb.

Hogy az események történeti jelentőségét mennyi lendülettel tudja olvasójával átéreztetni, arra legszebb példa amaz ülésről írt czikke, a melyen Tisza Kálmán lemondott. A könyv felett egészében különben aranyszínpárás, humoros atmoszféra lebeg, ebben élnek alakjai, kik felett fölényes magasságban nézelődik és mosolyg az író s vele olvasója is. Mókázásai nagy alakokkal, jelentékteleneknek ötletei hullámjátéka tetején magosra lendítése olykor akár elrajzolásnak is mondható a valósághoz képest, de ez is a művészi hatást szolgálja mindenkor, teljes sikerrel.

A karczolatokat olvasta s megszerette Tisza Kálmán is, s egy szép napon megkérdezte a Ház folyosóján írójuktól, mit szeretne a legjobban? — Egy fogast a kabátomnak — felelte Mikszáth, a minek az volt az értelme, hogy képviselő akarna lenni, lévén csak a képviselőknek fogasuk a Házban. A generális elértette a választ s kerülethez is juttatta 1887-ben Mikszáthot, az illyefalvihoz, mely előbb a Jókaié volt. 1892-ig képviselte ezt a kerületet Mikszáth, akkor a fogarasiban választották meg, s ezt képviseli most is, alkotmánypárti programmal. Az egykori ellenzéki ujságírót az évekkel higgadt meggyőződésén, erős liberális nézetein kívül nem kis mértékben indíthatta a Tiszához való csatlakozásra az a rokonszenv is, melyet benne, a gentry-ivadékban e leghatalmasabb magyar gentry-dinasztia iránt már Szegeden felköltött,

mint említettük, Tisza Lajos s melyet csak fokozott benne az idefönn közelről megfigyelt legnagyobb egyénisége a családnak, melyet mindenkor kapcsoltak szálak az irodalomhoz, melynél egykor Arany János talált otthont s melynek egy jeles tehetségű költő-tagja is volt, a korán elhúnyt Tisza Domokos. Tisza egész élete végéig nemcsak hűséges olvasója volt Mikszáthnak, hanem előre is mindig érdeklődött az iránt, mit ír; gyüjtött egyenesen az ő számára kiszólásokat, magyar speczifikumokat, eseteket, melyeket aztán költőnk fel is használt. «Most is meg tudom mondani egyik vagy másik helyen — írja —: ez itt a Tisza téglája.» Tiszától került például a *Különös házasság*ban ez a pompás tetszésnyilvánítás: De négy ló! — (a szokott forma: De szép négy ló! helyett). *Az uj Zrinyiász* tervét is Tiszával hányta-vetette meg először, ki az ötletet több tekintetben aggodalmasnak találta s e megbeszéléseknek bizonyára részük van a témának oly sikerült megoldásában. A Tiszához való hálás ragaszkodás iratta meg Mikszáthtal legszebb czikkei egyikét, a nekrologot Tisza halála alkalmából. Benne meghúzta neki lelke nagy harangját, a hogy csak tudnia adatott.

Még mielőtt a karczolatok az említett kötetben összegyüjtve megjelentek, kiadott Mikszáth 1886-ban egy rajzsorozatot a magyar parlamentről *A tisztelt Ház* czímmel. Csernátony ugyanis elküldte neki Wolf Albertnek egy szellemesen cse-

vegő könyvét a franczia parlamentről, mely igen tetszett Mikszáthnak s elhatározta, hogy visszaadja neki — magyarul, a mi parlamentünkről. A könyvecske, mely Jankó János illusztrácziói-val jelent meg s még az évben második kiadást látott, a karczolatok felhasználásával készült ugyan, de még könnyedebb, csapongóbb, tollrajz-szerűbb azoknál. Czélját úgy jelöli meg kedvesen önmaga, hogy a képviselők otthonhagyott feleségeinek akar minden tendenczia nélkül való képet rajzolni a tisztelt Házról, úgy, a mint az a karzatról látszik. Mellőzi tehát ezúttal a csipősebb, árnyaló részleteket, kerüli azt az aprólékosságot, a melylyel az egyes üléseket karczolataiban szokta rendre venni, a helyett csupa szimpátikus nagy vonásból verőfényes összképet rajzol a Házról. E körbe tartozik aztán *Az apró gentry és a nép* czímű kötetének *Történetek a folyosóról* czímű szakasza. Több évi szünetelés után a kilenczvenes években Mikszáth ujra kezdett írni országgyűlési karczolatokat, a majd említendő Katánghy-levelek formájában. E fantáziája által alkotott képviselőtársának megválasztása történetét is megírta utóbb (*Egy választás Magyarországon*). Nevezetesebb parlamenti eseményekről, alakokról azontúl is írt alkalmilag egyes karczolatot s ezek teszik ki javarészét *Az én kortársaim* csak nemrég megjelent két kötetének. Hogy e körbeli témáin végigpillantsunk, megemlíthetjük itt *Az uj Zrinyiászt* is, mely második részében

parlamenti szatira. A *Club és folyosó* valójában nem tartozik ide; apróságai közt országgyűlési témájú nincsen; a czím nyilván csak a történetkék forrására utal.

De nézzük most már a szerkesztőségben szorgalmatoskodó író működésének egyéb ágait is. Riportjai közül, melyeket az első években még sűrűn írt a *Pesti Hirlap*ba, érdemes felemlítenünk legalább a legnevezetesebbet. Mikszáth volt ugyanis a Tiszaeszlárra, majd Nyiregyházára kiküldött tudósítója a lapnak a hírhedt vérvádi pörben, 1882 május végétől augusztus elejéig. Táviratilag is küldött tárczákat az illető helyekről, a törvényszéki tárgyalásról pedig egész czikksorozatot írt *Scarron* jelzéssel, *A tekintetes törvényszék előtt* czímmel. Czikkeiben bátor tollal lépett síkra, Eötvös Károly munkatársaképp, ama középkori babona ellen s nagyban hozzájárult velük a túlhevítettségükben rémlátó tömegszenvedélyek lehűtéséhez. A zsidó osztálylyal szemben különben Mikszáth, mint minden kitünő irónk Vörösmartyn, Petőfin, báró Eötvösön és Aranyon kezdve, egész pályáján az emberséges altruizmus álláspontját foglalta el, kifejezésre juttatva ezt már 1874-ben, a *Mulattatóban* megjelent *Szegény Iczig zsidó* czímű novellájával.

A napihírek rovatába is akárhányszor került tollából novellisztikus csinnal megírt czikkecske. Ha valamely eset megtetszett neki, kiszínezte, a szereplőknek ép oly pompás mondásokat

adván szájukba, mint a minőket az országgyűlési karczolatokban a sok neves és névtelen képviselő közt szétosztogatott. Sőt kellett bizony alkalmilag igen is vegyes, épen nem az ő mezejébe vágó czikkeket is megfirkantania, még műkritikákat is, melyek nem egyszer jobban sikerültek, mint maga is gondolta volna; mert ha nem is álltak rendelkezésére gazdag művészeti szakismeretek, egészséges műérzéke egészen helyesen láttatta meg vele az illető képeken a jellemzőt.

A tárczarovatban természetesen sűrűn jelennek meg szépirodalmi dolgozatai. Belőlök harminczat ki is ád kötetben 1884-ben, *Az apró gentry és a nép* czímmel. Egy évvel előbb is jelent meg tőle kötet, a már tárgyalt *Kavicsok*, mely tudvalevőleg a hetvenes évek derekán írt dolgozataiból van összeállítva s megjelenését azon nagy rokonszenvnek köszönte, a melylyel a közönség most már kedvelt írójának régebbi, akkor észrevétlenül maradt dolgozatai iránt is érdeklődött.

Az új köteten, melynek több darabját említettük már különböző vonatkozásokban előzőleg, vidám, derűs hang uralkodik. *Scarron* írta, a czímlap szerint is. Eredeti s igen változatos tárgyú történetkéi között elég sok az anekdota-jellegű, melyeket azért irodalmi rangra emel a művészi kidolgozás. Annyira tetszettek, hogy velük Mikszáth akkoriban egészen divatba hozta az ú. n. adoma- vagy ötletköltészetet. Benne

találjuk a Szeged és vidéke népéletéből kikapott pompás genrealakokat (*A rokkant vezér, Bagi uram frakkban, Milyen a magyar iparos?*); a gyermekemlékeiből merített bájos *Gyarmati vásárt*; egy sorozatot eredeti *Vidéki alakok*ból; üde hangulatosságukkal gyönyörködtető táj- és genreképeket szülőföldéről: emlékeit Dörre Tivadarral oda tett útjának, *Palócz képek* címmel, melyek legkitünőbbike *Az igazi Pakas*, e méla humorú rajza a szétzüllött Gilágó-banda utolsó tagjának, a művészetéből kikopott vén czigánynak, ki lezüllött a hangos miatyánkozással való koldulásig. Megkap eredetiségével *A hosszúéletűek:* a matuzsálemi korában is hirtelenkezű tót, a ki a biró előtt képen teremti a 86 éves fiát apai felháborodásában; — méltó előzője a *Lohinai fű* pompásan megrajzolt vén jövendőmondójának. Mindenfelől meglopott öreg papokról rajzol sikerült humoros genreképet *A cheque* és *Egy öreg püspök háztartása;* a hivatali eljárások lassúságának helyes szatirája *A forma;* gyáva emberek lovagosdi-játékának *A legmodernebb párbaj*. Megannyi sikerült apró felvételt kapunk a *Történetek a folyosóról* cz. szakaszban. A kötet érzelmes történetei közül legkiválóbb *Az utolsó dalia*, mely egy romantikus mesét igazán méltó erővel ád, szép bizonysága írónk e nembeli tehetségének, melyet aztán nem fejlesztett magában tovább, derék párja a *Talpig ember*nek. Szerkezetéért említjük fel a *Kínos ügy*et, mely-

ben t. i. először él azzal a humorisztikus és szatirikus tekintetben igen hálás komponálási móddal, hogy témáját kettősen, először a régiségbe, aztán a jelenbe helyezve írja meg. Ez első alkalommal tárgya egy összeütközés a katonai és polgári hatóság közt, először Ferencz császár, másodszor a Tisza Kálmán korába rakva. Ezt a szerkezetet használni fogja a *Galamb a kalitkában* című elbeszélésében is.

A rajz, tárczanovella terén elért sikerek meghozták csakhamar kedvét regény írásához is. Eddig még, írja egy pályáján való végigtekintésében, végre is csak vázlatokat nyujtott, melyek a szereplőik körül mozgó társadalmat, vagy legalább is annak illető rétegét nem mutatták még teljességben. Hasonlítnak azon rajzokhoz, melyeken csak jelezve van tulajdonkép az egész.

Kicsiny, de mély humorú téma, részletezett milieube elhelyezve: ez a Mikszáth első regénye, a *Nemzetes uraimék*, vagy a főhősétől vett mellékczímén: *Mácsik, a nagyerejü*. Ez a még 1884-ben megjelent könyv megérdemel többet is pár futólagos megjegyzésnél.

Élhetett akkoriban a Mikszáth lelkében, mondjuk, családi hagyományképp, a melyet a vármegyénél töltött évek csak erősítettek benne, valami bánatos szeretet a pusztuló gentry iránt, s ebből az érzéséből fakadt e könyv: a magyar kisnemesség don Quijoteismusának művészi, maradandó becsű ábrázolása. Szinte paraszt-

regénynek mondható; főalakjai nem az igazi úri rendből valók, hanem elparasztosodott kurta nemesek. Az események lánczolatában könnyű volna rámutatni a szeszélyes esetlegességekre, sőt burleszk bohózatiságra, alakjaiban a groteszkségre. De ennek a műnek az értéke, mint a legtöbb humoros alkotásé, nem ilyen valószínűségi mérlegeléseken fordul meg, hanem azon, hogy az író meg tudott rajzolni könyvében egy külön, önmagában harmonikus világot, hogy a jellemzetességből folynak túlzásai, hasonlón Dickens *Pickwick-club*-jához, melynek való világbeli megfelelőjét szintén csak műértetlen kritika keresgélhetné.

A könyvnek ez eredeti, önmagában zárt világából egy komor alapgondolat bontakozik félreismerhetlen határozottsággal elő, melyet úgy fejezhetnénk ki, hogy a magyar gentry csak paródiája már ma a régi királyverő időknek, nagy ambiczióival már csak a levegőbe épít, oktalan czélokra fecsérel tömérdek becses erőt, nekivág például a leglehetetlenebb pöröknek s viszi azokat utolsó garasáig, sőt utolsó lehelletéig. A pribolyi Laczkók egész Békést el akarják pörölni a fiskustól. Vezérük a közéjük házasodott Mácsik, kinek alakja valami ős humoros epikai erővel van megteremtve. Az egész had képzeletében úgy él, mint egy óriás, mint a fönség és hatalom megtestesítése. «Ha előbb születik — mondja róla írónk — és selyem ágyban, tán erdélyi fejedelem válhatott volna

belőle. Nyers váza és összes méretei egy nagy embernek megvannak benne, de mindezt nevetségessé teszik a kicsinyes viszonyok.»

Mácsik a lehetetlen czélt lehetetlen eszközzel akarja elérni s mikor ez nyilvánvalóvá lesz, nem tombol és őrjöng, hanem a fatalista alázatosságával megnyugszik a végzetben. Már azt hiszszük, kigyógyult, s mint Cervantes halhatatlan regényének hőse, gyógyultan megy ő is a másvilágra, de nem így történik, hanem sokkal — magyarabbúl. Mikor kiüt a szabadságharcz, elmegy ő is a csatába, halálos sebet kap s végperczeiben a nagy pert köti lelkére hűséges Sancho Panzájának, s e szókkal hal meg: «39 az aktacsomó!»

Mikszáth legeredetibb humoros alakjai egyikét teremtette meg e hősben, kinek zordonsága megett érző szív lakik, mint a hogy a diónak puha bele van a kemény héján túl, de a nagy hatalma nem engedi neki, hogy azt nyiltan mutassa. Emlékeztet valahogy Lapajra, meg *A fekete kakas* Vincze kocsisára, bár gigász ezekhez képest, ki még nagy szerelmét is elöli magában a pör kedvéért. A túlzást ez alakon könnyű észrevenni, de a helyes izlés tüstént felismeri, hogy a vonások telítése épen az alapeszme kellő kifejezésre juttatása érdekében történt. Mintája ez alaknak egy Gömöry nevű szklabonyai nemes volt, egy hatalmaskodó, nagyhangú ember. A mikor Mikszáth megnősült, levitte a fiatal feleségét a falujába, s

akkor ez az ember, a kinek tartozott, berontott hozzá és igen durván követelte rajta a pénzét. Mikszáth ezen felindulva, behivatta a férficselédét és kidobatta a garázdát a hóra. Utólag gondolt csak rá, hogy kár volt ezt tenni, mert a milyen ember az, még életével is fizethet érte. De nem így történt. Gömöry másnap megint beállított, és pedig igen megenyhülten, bocsánatot kérve. Hogy ő vár a pénzre, nem is kérte volna, de a felesége kényszerítette. Szóval a hatalmas ember, a falu kolosszusa összehuppant az első kemény ellenállásra. Ez volt, azon-nyersen, a Mácsik mintaképe. Sikerült a műben a milieu-rajz is: a Laczkóhad bemutatása, melyet igézet alatt tart, elront, ábrándozóvá tesz a Mácsik varázsos egyénisége, úgy hogy mind fantaszták, Mácsikok lesznek kicsiben. Sikerült humoros alak a Mácsik jobbkeze, Chalupka is, ez a familiát végiglengyelkedő naplopó, nagy ugrató, de maga is rabja az illusióknak, melyeket a Mácsik lelkébe ereget: «van szíve a kutyának», a hogy ezt különösen a familiát cserbenhagyott Gábor gyerekkel való viselkedéséből látjuk. Efféle lengyeleskedő alakot regényes kiadásban is meg fog rajzolni Mikszáth, *Fili* című novellájában. Szerepel a műben Filcsik uram is, lévén az anyósa Laczkó-leány, még pedig józan, ellensúlyozó alakkép a sok képzelődő között. A familiát a remények országútján csak addig követi, hogy szeretné, ha sikerülne a dolog, de

nem sok reménynyel van hozzá, s nem ül fel a fantaszták griffmadarára.

A falusi népélet is több, igen sikerült genrejelenetben van bemutatva, melyek épen nincsenek humoros vonások nélkül. Ez a humor a legmélyebbről egy falusi temetés leírásánál fakad — méltó előképeül *A fekete kakas*beli, érzelmes és humoros mozzanatokban oly gazdagon megírt temetésnek. Nem függ ugyan a főcselekvénynyel szorosabban össze *A pribolyi országút* címet viselő bájos epizód, de jogosulttá teszi mégis, hogy élesen rávilágít egyikmásik oldalára annak a megyei kormányzatnak, melylyel Mácsik és familiája küzdelemben áll; a nádorispánnak óriási rozmaringot vivő leánydeputáczió históriája pedig felér egy bájos népmesével. A mű csak az alapeszméjét hordozó főhőse sorsát kiséri végig, s nem szól pl. arról, mi lett a Mácsik elhagyott jegyesével, aztán meg Gábor diákkal és családjával. Az egykorú bírálat hibáztatta ezt, pedig ezzel érte el a mű kerekségét; csak azt meséli el, a mi szorosan problémájához tartozik. Az czélhoz ért, a kiért az egész vonat megindult.

Ki kell emelnünk végre az előadásnak fölényes könnyedségét, melylyel, azt mondhatni, csakúgy játszik meséjével és alakjaival. Ezt is hibáztatta egy egykorú bíráló, pedig az egész a Mikszáth varázshatásának egyik titka, géniusza souverenitásának bizonysága. Ez az a könnyedség, a mely a legnehezebb, az a játsziság,

mely tulajdonkép erőpróba. Kapcsolatos ezzel Mikszáth előadásának az a sajátos bűbája, melylyel alapjukban szomorú helyzeteket, jeleneteket is valami elringató kedvességgel mesél el. Ilyen a már említett temetésnek, továbbá a forradalmi láz Pribolyra jutásának, az otthonmaradtak életének rajza, sőt még a mű végén levő csatajelenet is. Ezek mind valami aranyos atmoszférába vannak burkolva, szívet melegítő édes hangon előadva, menten az édeskésségtől, igazán a Mozart muzsikáját hozva emlékezetünkbe, mely irtózik az erősebb trombitahangtól is, a haláljelenetekhez is tündéries, dallamos zenét komponál, Don Juant a melódiák közepéből ragadtatja el a komturral. Szinte az Odysseia előadását juttatja eszünkbe, mely bájos, mesemondó kedvességét megtartja, nem cseréli el komor pathetikusra, a legnagyobb veszedelmek, sőt végül a vérfürdő borzalmainak elmondásában sem. A maga művészetének ez oldalát is jellemzi Mikszáth, ezt írva valahol egy kis hősnőjéről «Mosolyától elfut a tájék önszíne, az árnyék megriadva ugrál a pázsiton, minden tündöklik, minden ragyog» — hasonlókép egy másik nőalakjáról írt eme helyen is: «Egyetlen beleejtett csepp az ő találékonyságából rózsaszínűre festi, a mi előbb fekete volt.» S a mit itt mondtunk, azt jellemzőnek tartjuk egész művészetére, sőt diadalmas fokozódásban látjuk az évekkel s jelentkezésére utalni is fogunk. A könyv gazdag jellemzetes-

ségben, s ezt nagy mértékben köszöni azon analitikus fejtegetéseknek, melyekről már említettük, hogy Mikszáth erejének mily kiváló oldalát teszik. Tudjuk, az efféle fejtegetések azt a szerepet töltik be a regényben, mint a chorus tette a görög tragédiában; de bizony holt súlyokká is nehezülnek nem egyszer. Mikszáth graciózus könnyedséggel, a fárasztó unalmasságtól mindig távol maradva, tud bennük mélyen jellemző, humoros s a képzeletre ható szemléletes lenni. Üde frisseség s rendszerint idilli hangulat jellemzi leírásait, melyek Jókai leírásaihoz hasonlítva, redukált terjedelműek, csupán pár jellegzetes fővonásra szorítkozók. Tipikus példaképp idézhető közülök ez a kis idillikum: «Az esztrenga most üres volt. Mit is keresnének a juhok itthon ilyenkor, az édes füvek hónapjában, mikor még a hegyszakadék is olyan, mint a tündérek hónalja; selyemgyep benövi, s környékén birkák kolompja egész nap lezúgja mámoros méhek szelid döngését.» A könyv, melyet a legoriginálisabb magyar művek egyikének tartok, tulajdonkép közepén áll a novella és regény közt, mint Mikszáth nagyobb dolgozatai rendesen. Meséje, mely laza szerkesztésű, nem tesz ki egy regényre valót, de viszont regénybe illőn részletes a jellegzetes, kitünő milieu-rajz.

Nem a szatirikus élességével, hanem elegikus megindultsággal, fájó részvéttel mesél e könyvében Mikszáth a pusztuló gentryről, sőt sür-

geti annak, ha még lehető, a megmentését is. Fájó szívvel nézi még sorsát, nem úgy, mint fogja majd *A gavallérok*ban és a *Noszty fiu*ban. Ezt az osztályt — írja — «fenn kell tartani, a míg lehet, gyámolítani, mint a kialvó tüzet. Minél melegszünk, ha egyszer nagy hideg lesz?» Végvára, életnyujtogatója pedig ez osztálynak a vármegye. Természetes tehát, hogy ugyanazon meghatott, érzelmes humor, színezve a vidámság verőfényétől, jellemzi Mikszáthnak azon elbeszéléseit is, melyeket ekkoriban a megyei életből irt s a melyeket, egyéb tárgyú novellákkal, rajzokkal megszerezve, 1885-ben adott ki *A tekintetes vármegye* czímmel. Négy darabját meríti ugyan csak a megyei életből, témái mégis kevés kivétellel nógrádiak, s így a czím jobban fedi a tartalmat, mint a könyv megjelenésekor némely birálója vélte. Saját élményeiből kerültek a vármegyei történetek. Esküdt korában felgyúlt, de az élet egyéb légáramlataitól hamarosan elfújt szerelmeit mondja el idillikus kedvességgel *Az én első princzipálisom*ban s *A becsületbirák előtt* czímüben; az elsőben egy originális szolgabiró, az utóbbiban a kortesvilág képét is rajzolva. A külön palócz vármegyét követelő litkei palócz forradalmat beszéli el a *Rózsaszínű rozsda*, a regényes színezet és a pajzán humor művészi elvegyítésével. *Az alispán kisasszonyok* végül a vármegye mindenható urának jótettét mondja el a kolera

idején a négy várboki árvalánykával; vetekszik legbájosabb népmeséinkkel s igen jellemző Mikszáth talentumának arra a vonására, hogy a pusztulás birodalmában is megleli az andalítón idillit. Mesterin könnyed előadás tünteti ki a kötet első novelláját *(História egy házasságról)*; a hősnőnek házassága elismertetése után való futkosása oly graciózus kellemmel van előadva, mintha, mondjuk, egy bájos lányka tenné tűvé a világot valami hamis koboldok által elrejtett kedves joujouja után. A hogy pedig e novellájában I. Józsefet, Savoyai Eugént föllépteti, pompás jelét adja annak, mint tudja a csak kis jelenetekben, mellékalakokúl szerepeltetett történeti egyéniségeket egy-két elejtett szavukkal, mozdulásukkal eleven emberekül állítni elénk.

Gyermekkora két, már említett emlékét dolgozta fel *A Tisza* és *Mikor a sírkövet hoztuk* című novelláiban. Az utóbbinak sikerült humoros színezetet is ád az érzelmes alapjellegen kívül a Filcsik és Suska kocsis szerepeltetése, kik útközben szabadságharczi hőstetteikkel dicsekedve, szinte vérben járnak képzeletükkel, de mindjárt kimutatják a jó, gyöngéd szívüket, mikor az eső áztatni kezdi a sírkövet s a tengelytöréskor a madárfészkes fiatal fát kellene kivágni. Méltán sorakozik e kettőhöz a boldog szegényekről rajzolt bájos, idilli kép, az *Aranyos felhők*. Egy szegedi emlékét dolgozta fel *A rossz matéria*ban, a legmegindítóbb lapjait

nyujtva benne s egyben a legfényesebbeket is, mert rajtuk csillognak azok a könnyek, melyeket annyi magyar kis diák hullathatott rájuk, mikor elérzékenyült olvasásuk közben. Humoros keretbe (a két kosztostartó ház vetélkedése) egy megindító emberke-sorsot helyez el: a félénk, álmodozó első szerelmére ébredt sorvadó kis kosztos diákét, a mély lélektani mozzanatok oly gazdagságát tárva fel benne, hogy ennél csak egy becsesebb darabja van a kötetnek: *Az elveszett nyáj*, méltó öcscse a *Lapaj*nak, irodalmunk legkitünőbb rajzainak egyike. Minden vonása lélektani jelentőségű s szívbe kapó e fantasztikus pásztor-esetnek, mely az egekben játszik, hogy aztán itt a földön, a szegény Csath Gergely uram megzavarodott koponyájában találja meg a szomorú lélektani megfejtését. Misztikus hangulatba ringató meseszerű történetet, lélektani megfejtést nyujtó befejezéssel később is írt Mikszáth. Ide tartozik pl. a *Kisértet Lublón*, *A fekete fogat*; a bohózatos nemben pedig *A különös vevő*. A stil muzsikális numerositása, mely különben az egész kötetet, az idillinek és humorosnak e mesteri vegyületét, egészében is jellemzi, e novellában játszsza el legzeneibb harangjátekát. A könnyed teremtésnek, melyen nem látszik semmi kiszámitottság, de egyúttal feleslegesség sem, mint a hogy a fenyveserdő mélyén fakadt vidor forrás minden cseppjének meg van a természet háztartásában a maga rendeltetése, —

legszebb példái közül való és marad is e kötet gyöngye, *Az elveszett nyáj*.

A következő, 1886-ik év a bőségek esztendeje Mikszáth alkotásai történetében: négy kötet jelenik meg folyamán tőle. Az első egy hosszabb novella, *A lohinai fű*, egyike a tehetségére legjellemzőbb műveknek. Egy tragikus történetet mond el, de derűs színbe vonva, virágokat hintve el tűz és vér fölé. Már az Apolka által több ízben felgyujtott falunak leírása is egészen idillies. S mikor a lányra rábizonyul a gyujtogatás, (kitalálja a pap cselédje, mert kosarában ott a tudás füve, a varázsos *lohinai fű*) s ez visszautasítva a szolgabiró ajánlatát, ki szerelmeért megmentené a törvény kezétől, leugrik a mélységbe: ez is úgy hat ránk az iró előadásában, mintha csak egy szép rózsa hullana édes fuvalmak szárnyán, a világtól lassan elbucsúzva, elmulásában is bájosan, alá a mélybe. És az a benyomás, melyet az előadás e hangja s a valójában szomorú történet közti ellentét bennünk támaszt, mégsem az, hogy itt a dolgok meghamisításával állunk szemben, valami édeskés, hűtlen színpadi világításnak rájuk árasztásával, hanem úgy érezzük, hogy ez valami őserejű, derült életkedvnek, elfojthatlan optimizmusnak jelentkezése, mely az életet szépnek látja és szereti, a benne előforduló sok nyomorúságon, szenvedésen túl is, valami pogány életkedv bővizű forrásában fürészt és tisztít meg mindent, ami poros és véres ezen

a világon. Ez ép oly jellemző hangulata Mikszáthnak, mint a hogy viszont Herczeg Ferencz művei nagy részéből egy nagy lélek rejtett, szinte szégyenlősen takargatott, michel-angelói szomorúságát érezzük ki. Mikszáthnak a világ egészének szépségében talált öröme ragyogással önti el az egyes rémítő, czudar és véres jelenségeket is. Vagy a hogy ezt maga, még pályája elején, *A lutri*ban, deisztikus színezettel kifejezte: «Isten sohasem haragszik. Ha zápora kárt is tesz egyes házakban, megtermékenyíti azért *az egészet.* Nem azért büntet, hogy büntessen, hanem hogy testet öltsön tiltó parancsa.» És ez megmarad világfelfogása tengelyének egész pályáján, ha a deizmus időkjártával a fatalizmusnak ád is helyet. Kapunk a novellában kitünő milieu-rajzot is. De a főirányba valahogy el van zárva a kilátás: a hősnő lelke titokzatos félhomályban marad, nem látjuk boszút lihegő lelke akczióit, a dráma csak jelezve van. Igaz, hogy a sejtetés művészetének egész varázshatását kapjuk érte cserébe. Mikszáth nem viszi el olvasóját arra a helyre, a hol a drámát színről-színre látnók, hanem valami távolabbi helyen, szívünk egész megremegtetésével várakoztat bennünket, míg megérkeznek a hírhozók, kik aztán érdekfeszítőn s jellemzetesen elmondják, a mi történt. Szóval, inkább rajzolja a tragikus eseményeknek a milieure gyakorolt hatását, mintsem eljátszatja magát a tragédiát. A drámai szenve-

delmeknek ez a kerülése ép oly jellemző művészetére, mint a minden témáját egyaránt birtokba vevő idilli hangulat.

E hosszabb elbeszélést apróbbak gyüjteménye követte nyomon, *Urak és parasztok* czímmel. Ez a kötet nem oly egyenletes értékű ugyan, mint *A tekintetes vármegye*, mert van benne több oly apróság, melyet csak a megírás kellemessége tesz érdemessé az elolvasásra, találunk azonban benne egy pár külön említendő értéket is. Igy például gentry-történetei egyik legkitünőbbikét, *A Balóthy-dominiumot*, a pointre-dolgozás e remekét, melyen a pusztuló kisnemesség sorsa felett érzett rezignáczió húzódik végig, hogy végül egy méla mosoly váltsa fel, mely csak annál szivbemarkolóbb. Viszont a gentrynek vakításra dolgozó svihákságát rajzolja szinte bohózatos, még rokonszenvező vidámsággal *A gentry fészek*, a mely témának nagyobb arányú, szatirikus kidolgozását is meg fogja írni, *A gavallérok*ban. Sikerült genre-alakokat, jeleneteket nyujtanak *Az ügyesbajos ember* (a bőbeszédű kliens), *A tulvilági útas* (az első vonat egy felvidéki vonalon), *Látogatás egyik alakomnál* (Filcsik arczképezése) s a valamennyit felülmúló remek: *A kaszát vásárló paraszt*. Két másik novellát azért említünk, mert motivumaikhoz visszatér későbbi nagyobb műveiben. Egyik *Az elfelejtett rab*, melynek témája adja majd, természetesen gazdagodott humorral, *A fekete város* egyik epi-

zódját; másik a *Különös vevő*, melyben megtaláljuk a *Prakovszky* végső pointjét (a siket ember, a ki meghallja a végzetes lövést — a szívével).

Harmadik könyve ez évnek *A két koldusdiák*, «mesés történet az ifjúság számára», mely egy Apaffy és II. Rákóczy Ferencz korába helyezett kalandos történetet mond el, váratlan, sőt helyenkint csudaszámba menő fordulatokkal, a népmesére emlékeztető káprázatos emelkedésekkel, rettentő zuhanásokkal, de végezetül is szerencsés befejezéssel. A történet, mely a testvéri szeretetnek regényes apoteózisa, bizony csak esetlegek lánczolata, a jellemekkel való szerves összefüggés nélkül. A véletlenen kívül szeszélyes ötletek, jól beütő anekdotázások (e nagyhatalmai a Mikszáth világának) viszik tagadhatlanul változatos, az érdeklődést mindig feszülten tartó irányokban. A két testvér szerencséje merőben ellentétes ugyan, de jellemükre teljes hasonmásai egymásnak. A művészi könnyedséggel, vonzó hangulatossággal, helyenkint a naiv költészet bájával megírt műnek érdeme az érdekfeszítő meseszövésen kívül: pompás, művészi genrejelenetei. Ilyen mindenekelőtt a diákverseny a debreczeni nagyerdőn, aztán Dobosék elköltözése Debreczenből, a haldokló öregasszony (groteszk humorral), Apaffy duhaj mulatozása, I. Lipót bevonulása Pestre, színes tábori képek a kurucz időkből.

Következik végül 1886-ban *A tisztelt Ház*

című kötet, melyről az alapjukat tevő országgyűlési karczolatokkal kapcsolatban megemlékeztem már.

E termékeny esztendő volt az utolsója azoknak, melyeket Mikszáth a *Pesti Hirlap* szerkesztőségében töltött, úgy értve ezt, hogy a következő évben, már mint országgyűlési képviselő, függetleníti magát az ujságírás roboti részétől, a rovatokban való névtelenül dolgozástól, s lesz immár csak író, kinek az ujság csupán eszköz arra, hogy minél gyorsabban s közvetlenebbül juttassa el alkotásait minél nagyobb olvasóközönséghez. A képviselőség egyrészt fokozta munkakedvét azzal, hogy anyagi helyzetét javítván, segítette az alkotáshoz szükséges otium megszerzésében, másrészt forrásai gazdagodását is jelentette, megnyitván előtte a tapasztalatoknak azt a mezejét, melyet csak messzibbről, az ujságírói páholyból nézett eddig s a melynek belső berkeiben is annyit fog ezentúl nézelődni, témákat gyüjtögetve. Elidőzik a folyosón, melyről ő irta. hogy ez a magyar iró tizenharmadik iskolája, mert ott megismerheti az egész országot. A népszerű írónak egész ambiczióval hozza a témákat a sok képviselő, élükön a generálissal. Sokszor ugyan épen a legnagyobb szeretettel kináltnak nem veheti hasznát, s viszont egész feldolgozó kedvével kap valamely véletlenül elhullatott igazi mag után. Ott ismerkedik meg még közelebbről érdekes és nagy egyéniségű politikus

kortársaival s e pontosabb szemléleteknek mind hasznát látja róluk való arczképező munkájában. És nyitva már előtte a munka utáni felüdülésnek s egyben új témák szerzésének másik tere: a *klub* is, a hová nem politizálni jár, hanem elbeszélgetni, megvigyázni a művész szemével és — pikétezni. Jórészt e két helyen összefogdosott témák adták ki anyagát az 1887-ben megjelent *Club és folyosó* czímű kötetének, no meg adott hozzájuk maga a kerület is, ez a neki való kaleidoskop, kolompos korteseivel, szerény és makacs kérelmezőivel, az udvarlást elváró analfabéta voksaival, a jámbor Haluska Jánosokkal, a hogy elnevezte őket. De ha kétségkívül hasznát látta is a művész a politikai arénával való megismerkedésnek, ha meg is állapíthatjuk egész pontossággal, hogy épen Mikszáth az az írónk, a ki a magyar parlamentáris életben szerzett impresszióinak a legművészibb kifejezést tudta megadni, ezzel épen nem mernők azt is állítani, hogy a politika boszorkánykonyháján töltött idők egyéni boldogság érzetével is jártak volna. Sőt épen ellenkezőjét sejteti velünk némely nyilatkozata, így ez az 1908. év karácsonyán (a *Pesti Hirlap* tárczájában) tett: «Milyen jó volna most, ha sohasem ismerkedem meg ezzel a személylyel» — a minél nem sokkal vigasztalóbbak a pár évvel régibb szavai sem a politikáról, hogy az «kifestett hölgy, az igaz, s a végén bizonyosan megcsalja az em-

bert, de egy időre nagyon bele lehet bolondulni».

A *Club és folyosó*ban találunk igazán korrajzi érdekű történetkéket az elnyomatás korától a Tisza Kálmánéig (*Az amerikai nyulak*, *Az aranykorszak* stb.), sikerült rajzokat a megyei életből, a képviselőválasztások világából, szerkesztőségi reminiscentiákat s egy külön említendő bájos mesét Ferencz Józsefről (*Hazajön a király*), azzal a népi felfogással irva, melylyel katonadalaink nótáznak mint édesapjukról, a királyról. Az előadás művészi könnyedsége végig jellemzi ugyan a kötetet, de meg kell jegyeznünk, hogy a benne elmondott esetek nagyobb részén nem látjuk meg a művészi képzelet továbbalakító munkáját, inkább csak sikerült megrögzítéseiül tetszenek az író előtt lejátszódott eseteknek, elvonult alakoknak.

Szóval inkább csak kinyomtatott forrásgyüjtemény ez, melynek több darabját később csakugyan ki is dolgozta alaposabban az író, mint például a *Két titkos ügynök* és *Az utolsó oligarcha* czímüekben elmondott erőszakos főispáni elnöklést a fordulatok nagy gazdagságával telítve meg, a *Noszty fiú*-nak Kopereczky-stiklijében (XVI. fejezet). Mintha, mondjuk, az élelmes kiadó addig kapaczitálta volna az írót, hogy az végre is kiadta a kezéből a nyomda számára a plajbászszal írt jegyzőkönyvét, melynek azért így is értéket ád természetesen, hogy az ő

originális plajbászával van megírva, ha nem is még a témáit véglegesen elintéző irótollal.

1887-ben nem jelent meg tőle több kötet, sőt 1888-ban is csak egy, s ez sem vág igazi mezőibe: az *Otthon és a zöld mezőn* című verseskönyv kis gyermekek számára, elseje enemű dolgozatainak, melyekről összefoglalólag szóltunk már első írói korszaka rajzánál, s a mely kedves vidámsággal eltréfálkozó kötetkékre nem mondhatunk nagyobb dicséretet annál, hogy sohasem adnak az értelem rovására, a gyermeki elmét bódítólag, értelmetlen csilingeléseket, mint az efféle versek írói nálunk kevés kivétellel szoktak. Bő ere ez időleges megcsappanásának főoka akkoriban támadt veszedelmes gégebaja volt, mely egy visszaemlékezése szerint úgy elcsüggesztette, hogy már halálát sejtette közel. Az ily hangulatok is a lélekmélyülés egyik iskoláját jelentik. A felsérdült Petőfi, ki géniusza sasszárnyait bontogatva, egyidőben a tüdővésztől retteg, s ijedt buzgósággal iszsza a frissen fejt tejet, hogy mellfájásaitól szabaduljon; a fiatal Jókai, a ki vért hányva írja a *Hétköznapok*-at, abban a hitben, hogy most nemcsak az első, hanem az utolsó könyvét is írja, s velük ime Mikszáth is, halálfélelmeken sodortatva keresztül, a dolgoknak *sub specie aeternitatis* szemléléséből kaptak leczkét a sorstól, mely bizonyára épen nem szolgált talentumuk, világfelfogásuk sekélyesítésére.

1889-ben egy kis regény jelenik meg tőle, bájos, nagyobbik növésű testvére *A lohinai fü*nek, melylyel a későbbi kiadásokban egy kötetbe is került: *A beszélő köntös.* Cselekvénye jóval gazdagabb amazénál, de közös benne az előbbivel, hogy a véres mozzanatokat itt is ugyanaz a derűs hangulat színezi meg. Sőt ezúttal az ellentét a veszedelmekkel teli história s annak friss, vidám, humoros előadási hangja közt még szembeszökőbb, s így a művészi hatás, melyet a humortól duzzadó irónak tárgyával való könnyed játszása bennünk kelt, még erősebb. A kalandosan regényes történetből, mely Kecskemétnek a török hódoltság alatti szenvedéseiből veszi tárgyát, s egyik motivumául felhasználja annak Nagykőrössel való ősi versengését is, ezúttal sem annyira drámai hősök, mint inkább eredeti, színes, eleven genre-alakok emelkednek ki, szép számmal. Az elbeszélésnek a helyi szinezetet a kecskeméti homokos határról, a Szikráról vázolt rövid, könnyedségében igen szemléletes és hangulatos leirás adja meg elsősorban.

Termékeny esztendőt jelent Mikszáth munkásságában az 1890-ik év is, mely e tekintetben méltán sorakozik az 1886-ikihoz. Ez évre eső könyvei sorát a *Magyarország lovagvárai regékben* nyitja meg, a melyet nyilván az ifjúságnak szánt elsősorban. Egészen érthető kötet egy oly írótól, kire már gyermekkorában várromok tekintettek le álmodozva a nógrádi

hegyekről. Több mint 30 várról regél e könyv, színes, könnyed előadásban fűzve össze mindegyiknek a történetéből a regényes és humoros mozzanatokat. A történeti teljességet nem igénylik e czikkecskék, melyek mintha csak valami díszalbum szövege gyanánt irattak volna; de másrészt nincsenek teljesen művészileg sem kialakítva: amolyan középhelyet foglalnak el az ismertető és a szépirodalmi dolgozat között. Írójuknak a multon elandalgó, majd meg dévajkodva humorizáló egyénisége természetesen lépten-nyomon előtör, hatásos világítást árasztva el a romokon, a melyek közt végigkisér bennünket.

Nem az ifjuságnak, hanem az ifjúságról írta Mikszáth ez évi második könyvét: a *Tavaszi rügyek*-et. E most is igen friss könyvén inkább a meghatottság, mint a vidám, gondtalan tréfálkozás hangja uralkodik. Megindulttá teszik az irót a gyermekkori emlékek, melyeknek legapróbbja is oly drága lelkének. «A mint összeszedegetem a színes tollakat — írja — emlékezetemből, mik az idő szárnyaiból abba belehullottak, ámulva veszem észre, hogy aranyból vannak, — tiszta színaranyból.» Ez emlékek bokrétába kötése a kötet, melynek több darabját említettük már s használtuk forrásokul is, diákévei rajzánál. Saját emlékein kívül, melyeket *A fészek regényei* czímmel külön csoportba állított össze, találunk még a kötetben egyéb bájos, a gyermeki léleknek sok mélységes vo-

nását megvilágító történeteket is, minők: *A legrútabb leány, A becsületes Gyuri története, A tizennégy éves szenátor* stb.

Ezután egy másik gyüjteményes kötet jött, *Pipacsok a búzában* czímmel, melynek 18 darabja közt találunk több régibb dolgozatát is, átvéve *Az igazi humoristák*-ból és a *Kavicsok*-ból, továbbá már említett két székfoglalóját is. Az újabb termésből, mely tárgyát gyermekkori emlékeiből, a nép és a gentry életéből, a megyei igazságszolgáltatás köréből veszi s egy-két regényes téma is akad benne, legkitünőbbnek egy igen rövid, háromoldalas rajzocskáját tartom, *A kétezeréves ember*-t. Ennek minden sora él, az egyedi jelenségben rejlő örök emberi tanulságnak zseniális meglátásával van irva.

Ez évben megindítják a Révai Testvérek műveinek gyüjteményes kiadását is. A népszerűségnek, olvasottságnak ez a jelentékeny kritériuma jelentkezik tehát már. De vannak idevonatkozó egyéb örvendetes bizonyságok is. Ő lesz immár bemutatója kezdő, kevésbbé ismert íróknak, ügyesen elhelyezve őket a már fényes, népszerű kedvencz nevek közt, az 1888-ban megindult *Egyetemes Regénytár Almanach*-jában, melynek kötetei elé évről-évre elmés s népszerűkké vált előszókat irt, az irodalmi életre vonatkozó pendantjait országgyűlési karczolatainak. Ugyanazon kedves, szelid, hibákra is csak fejet csóváló, s nem ostort előkereső humorral szól bennük irodalmi életünk

hibáiról, félszegségeiről, kinövéseiről, mint azt a parlamenti jelenségekről karczolataiban teszi. Másrészt örömmel köszönti a feltűnt új, erős tehetségeket, azzal a féltékenység nélküli önzetlen örömmel, a melylyel az igazi géniuszok hordozzák szívükön művészetük továbbélését, folytatását. Aztán egyre sűrűbben jelennek már meg ekkor, lapok hasábjain is, kötetekben is, fordítások műveiből. Első fordítója Silberstein Ötvös Adolf volt, a ki még 1884-ben lefordította németre *A jó palóczok*-at. Sűrű rendben követték őt csakhamar mások, úgy honfitársak, mint idegenek egészen napjainkig, kik műveit nemcsak németre, hanem a világnyelvek legtöbbjére s nemzetiségeink nyelvébe is átültették. Köztük egy koronás fő is akad: Oszkár svéd király, a ki a *A jó palóczok* nagy részét svédre fordította. Mikszáth kétségkívül a legnépszerűbb neve a Jókai után következett magyar szépirodalomnak külföldön, a mi hatásos tanubizonyság művészetének értéke mellett, tekintetbe véve különösen azt, hogy épen az ő nagy zeneiséggel ékeskedő költészetére különösen áll az, a mit a fordításokról ő mondott egyszer, hogy «mint a villámáram nem megy keresztül a selymen és üvegen, úgy az eredeti nyelv zengzetessége sem vihető át idegen nyelvekbe». Legkedveltebb, mondják, a humor legsajátlagosabb földén, Angliában, hol régibb könyvei közül *A jó palóczok*-at, az újabbak közül a *Szent Péter*

csernyőjét olvassák a legszívesebben. Mindkét mű igen díszesen jelent meg angolul, az első ugyanoly díszben franciául is, s az elébe Coppée írta az előszót (1890).

A fentebbiekben végigkisértük Mikszáth működését a kilenczvenes évekig. Nem akarván azonban csak külsőleges rendet hozni be tárgyalásunk anyagába, itt nem végezzük még fejezetünket, hanem érintjük még nehány művét a kilenczvenes évek elejéről, melyeket nem sorolunk még fénykora alkotásaihoz, valami kis híját még mindig látván bennük az ő fentebb már vázolt világfelfogása, s ezt oly diadalmasan hordozó stílje teljességének, szándús érettségének, mondjuk így: annak a Mikszáthnak, a ki a *Besztercze ostromá*-t írta, vagy ha úgy tetszik: a ki ma gyönyörködtet bennünket.

A nagy nyárba átvezető eme köteteinek elseje a *Galamb a kalitkában* (1893) czímű kettős elbeszélés. Két történetet helyezett az író egymás mellé, annak bebizonyítására, hogy a régi emberek feláldozó önzetlenségét, s velük szemben a maiak önző czudarságát példázza, s tételét be is bizonyította volna velük, ha az egyáltalán bizonyítható volna. A szerelmét is feláldozó eszményi barátság dicsőítése az első elbeszélés, melynek a XV. századi Veronába helyezett, de tulajdonkép meseszerű tárgyát Haller *Hármas históriájá*-ból merítette, az érdekes mesét eredeti, vidám humorral dolgozva föl, mely épen a legveszedelmesebb mozzana-

toknál csapong legbohókásabban. A másik elbeszélést a szatirikus írta, s ez Mikszáthnak az első elbeszélése ebben a nemben. A történet a jelenkori Budapesten játszik, hősei képviselők, kik a leggaládabb özéssel, ragadozók módjára viselkednek úgy egymással, mint a hősnővel szemben. Járnak a kaszinó-becsület tekintélyes leplében, mely valójában moral insanityt takar. Ez ellen fordul, a szimptómák egész sorozatát érintve, az író, kinek a képviselőség, úgy tetszik, az életnek előtte addig még ismeretlen, undok kigyóktól sziszegő mélyeibe is juttatott betekintést. Az önző czéljaik elérésére lelkiismeretlenül romboló strébereknek, kikre Mikszáth csinálta, s épen e novellájában az *akarnok* elnevezést, szatirája e könyv, jóval élesebb tollal írva, mint az országgyűlési karczolatok. Egy helyen a fölháborodás pathetikus kitörésére is akadunk benne (Széchenyi lecsapó haragjának jóslása), oly hangra, a minőn eddig nem szólott s mintha ezentúl sem fogna többé. *A gavallérok*-nak, *Az új Zrinyiász*-nak, s még a *Noszty fiú*-nak is szatirája sokkal enyhébb ennél. A mennyire undort és felháborodást érzünk a történet férfiszereplői iránt, ép annyira meghatja szívünket annak bájos hősnője. Ez a leány, kiben csak odaadó, önzetlen szerelem él, ki kosara és lelke minden virágát ráhinti arra a gazemberre, a ki szerencsétlenné tette, bűnbe vitte s végre a rendőrségnek is kezébe juttatja — bár mind mélyebbre sülyeszti a végzetét jelentő két ember aljassága,

valójában ugyanaz a bájos jelenség már, mint a későbbi művek andalító kedvességű hősnői; egy tőről való rózsa ezekkel, csakhogy szerencsétlenebb sorsú később született testvéreinél. Az érdekházasságok poklába témáért később is leszáll majd írónk, így a *Különös házasság* és a *Noszty fiú esete Tóth Marival* című regényeiben.

Következik a *Pernye* (1893) című kötet, melyet különösen egy darabja emel több előző gyüjteményes kötete felé: az *Aeskulap az alföldön* című rajz. A legnagyobb oroszokra emlékeztet e méla humorú remek, mely egy sárbaragadt hajdusági fészekbe vetődött orvos sorsát rajzolja, kitünő tájrajz és genrejelenetek középpontjaképen, kin nemcsak az író humorizál, hanem a kit úgy mutat be, hogy maga is humorista lesz végül: kacagnia kell helyzete nyomoruságán. Népszerű novellája e kötetnek a *Huszár a teknőben*, e vidám katonatörténet a hatvanasévek-eleji erőszakos adóbehajtások korából, pompás példa arra, mint kapja ki Mikszáth, mint neki valót, a nyomoruságok annáleseiből is a bohózatosan mulatságost. Viszont a rémesnek, kisértetinek idilli bájjal való előadására is találunk frappáns példát a kötetben: a *Pluto* című elbeszélést, az elpusztíthatlan fekete táltos ló történetét, a mely tárgyat nyilván még szegedi hirlapíró korában szerezte.

Az idő rokkájának egy színes selyemszála után indulva írta meg Mikszáth *A kis prímás*-t

(1894), a hét éves korában esztergomi érsekké lett estei Hyppolitot téve meg benne hősének. Kiérezte e történelmi paródiából annak emberileg legérdeklőbb, legrokonszenvesebb mozzanatát, hogy t. i. Beatrix az ő ambiciózus nagy szeretetével tulajdonkép mily keserves robotot mért kis unokaöcscsére. E helyes álláspontól azonban távolodott azzal, hogy a cselekvénybe szerepcserét vitt be. A kis herczeg ugyanis apródsorban szépen belenevelkedik a komoly, munkás életmódba s a sors ellen való rugódozásokat helyette az álprímás, a kis Gregorio végzi. Igaz, hogy ez csak végül derül ki. A suhanó könnyedséggel megírt műben minden a genreszerűség jegyében van tartva, Mátyás király alakja is, ki nem monumentális történeti akczióban jelenik meg előttünk, hanem mint a véglesi vadász, a ki félrelökve az ország dolgát, gyönyörködve nézi végig, mint tanítja az erdő mélyén az öreg zerge gidáját fel- és leugrálásra a sziklákon. Az alakok, jelenetek elrajzolásaik mellett is művésziek, mert bennük együttvéve megalkotta az író azt a milieut, mely a Beatrix ötletéhez congenialisan illik. Ebből a szempontból igen sikerült a mű s kitünő bizonysága Mikszáth tehetségének a bohózatihoz, mely egyéb műveiben is sok helyt pompásan érvényesül.

Mikszáth fénykora megnyitójának tartom s így a következő szakasz élére helyezem már, következő kötetét, *Az eladó birtok*-ot. Az az

egy-két szirom, mely művészete virágán eddig még csukva volt, ebben immár kinyílott; az a nehány bárányfelhő, mely művészete egét még tarkázta, mélázóvá tette, eltünt s teljes színpompájában, fényárjában ott ragyog benne előttünk az ő bűbájos, külön világa, melyben a reális is a felfogás derüje által szinte tündéri színezetet nyer.

De mielőtt áttérnék költőnk nyárszakára, előbb szóvá kell még tennem nemcsak az életrajzi teljesség kedvéért, hanem a lelki fejlődésében kétségtelenül szerepet játszott jelentőségeért is, azt a sorscsapást, a mely őt a most tárgyalt időszak vége felé, családi életében érte. Mikszáth, ki 1883 január 1-én kötött házasságot a nógrádi Mohorán, egy odavaló földbirtokos család leányával, farkasfalvi Mauks Ilonával*, ez idő szerint is élő hitvesével, elvesztette e házasságból született egyik fiát, Jánoskát 1889-ben, a Rudolf trónörökös halála évében. Elvitte a gyerekek réme, a difteritisz. De jó az Isten, a két másik fiú majd annál több örömet szerez nemcsak az apának, de egyúttal az írónak is, kedvesebbnél-kedvesebb művecskékhez adván neki témákat. Jánoska bizony csak egyhez adott, *A ló, a bárányka és*

* Nővére, Mikszáth sógornője: *Mauks Kornélia*, írónő, ki *Fehér rózsa* czimmel kedves, gondosan stilizált gyermekmeséket adott ki, Mikszáth előszavával, melyeket először Mikszáth fiainak mesélt el.

a nyúl című kis remekhez, melyben a gyermekszoba poézise oly szívetindítón vegyül az apai lélek marczangoló kínjával. Ez a kis elbeszélés többet ér, mint Mikszáth összes gyermekmesekönyvei együttvéve. Méltó párját írta meg ennek később *A piros harangok*-ban. Az apai szívet ért nagy csapás szerencsére nem némította el az írót, sőt ezúttal is úgy hatott rá, mint a nagy szerencsétlenségek többnyire szoktak a géniuszokra: mélyítőleg, gazdagítólag. *Jókai életében* írja Mikszáth, hogy Jókai a szenvedéseket csak képzelete bravúr-színeivel rajzolta, de nem adta beléjük egész szivét, mert nem érték soha nagy csapások: *nem volt soha a házában kis koporsó*. Ez a nagy oktató íme, a végzet rendeléséből, nem maradt el a Mikszáth pályafutásában, gyötrelmére az apának, de bizonyára fejlesztőjéül az írónak, világfelfogása, altruismusa mélyebbé alakulásában, szive húrjainak zengőbbé tételében. Hisz ő írta ezeket: «A lélek a szenvedésekben megkapja azt a finomságot, mely megérteni tud és magát megértetni.» És ezt: «Épen a boldogtalanság az a rét, a hol a *lovacska* legelni szeret.»

S most már áttérhetünk nagy nyarára, mely gyömölcshozó erejében mindmostanig tart, a melyben «lelkének megoldott bokrétájából pazarul szórta és szórja a virágokat, mindeneknek gyönyörűségére», hogy méltán ráalkalmazzuk, a mit ő mondott egy kedvencz politikus kortársáról.

IX. NYÁRI TERMÉS.

Az eladó birtok című, 1894-ben megjelent hosszabb elbeszélés jelzi, úgy nézem, Mikszáth fenykorának kezdetét. Benne harmonikus teljességgel üli már diadalát Mikszáth vázolt optimisztikus világfelfogása s ezzel szorosan összefüggő originális bájú előadásmódja, melyet lejebb részletezünk. Egyszóval: édes testvére már e kötet egész mivoltában ama műveknek, melyeket az ő érett művészete legjellemzőbb s legnépszerűbb alkotásainak szokás tekinteni: a *Szent Péter esernyőjé*-nek, *Beszterce ostromá*-nak. A lokálpatriotizmustól varázsszíneket nyert milieuben egy bájos szerelmi történet játszódik le, hirdetőjeül ama tételnek, hogy a szív boldog szerelme a legtöbbet érő e földön, az a legnagyobb hatalom, mely a többi nagyokat: a pénzvágyat, földehséget mind diadalmasan legyőzi. Már *A lutri*-nak van egy szép helye, mely e felfogást hirdeti szívhez szóló hangokon. Ezt példázza *Az eladó birtok* meséje is, a Marjánszky Mihály története, ki érdekházasságot akar kötni, hogy egy gyönyörű kis birtokot megvehessen, de a sors úgy hozza, hogy beleszeret egy szegény leányba, kiért meglevő bir-

tokát is örömmel feláldozza, hogy a lány apját a szégyentől megmentse vele. A bájos leírások, idillikus genrejelenetek szakadatlan lánczolatban következnek egymásra e tavaszi szimfóniában. A Bogárkának, az eladó birtoknak, az érte epedő hős lelkén át való leírása, szinte a megszemélyesítésig emelt, csalogató szépségében való feltüntetése tán legremekebbje Mikszáth összes természetleírásainak. Mily fiatalító vidámsággal, vidor humorral megírt genrejelenet a molyvánkai juhásztanya lakodalma, melyet a naiv, idilli nemben nyomon követ egy másik: Marjánszky összekerülése a vihartól éjszakára az istállóba bekergetett leánynyal. A főszínhely, Selmecz is mennyivel művészibben, röpke könnyedségében is mennyivel festőibben van bemutatva itt, mint volt még, a részletek nagyobb tömege mellett is, *Az aranykisasszony*-ban. A hősnő nem tűnik ki erős individualitással, a mint hogy Mikszáth nőalakjai egyáltalában nem. Inkább tipikus: a lány, a hogy azt az élet legnagyobb kincséül az idilliumra hajló fantázia el tudja képzelni, meg tudja ajándékozni a tavasz legszínesebb, legillatosabb virágaival. Neki is öröksége az a legjobban Vörösmarty nőalakjaira emlékeztető naiv báj, magát kellető szemérem, mély érzésekre képes lélek, a melyet, mint a völgyben rejtekező gyümölcsöst a tavaszi virágfakadás, mámoros hatalmába ejt az első szerelem. A szerelmi problémák közül ezt a legegyszerűbbet, legbájosabbat, s bizonyára a

legegyetemesebbet rajzolja a legszívesebben, a legáradóbb költészettel Mikszáth: a fiatal szívek első, önzetlen szerelemregyuladását, a mely proczesszusnak van előadásában bizonyos realisztikus, érzékies színezete is, a nélkül, hogy távolról is tisztátalan volna. Egy-kettőre diadalmaskodik a szerelem Marjánszkyn; a földéhsége és támadó szerelme közti küzdelem nincs aprólékosan analizálva, s ezt mégsem érezzük a mű fogyatékosságának, a minek bizonyára nemcsak az előadás üde bája az oka, hanem inkább azon nyilvánvaló tény is, hogy a költő hőseiül oly egyszerű alakokat vett fel, kik bizonyára a valóságban sem élnek bonyolultabb, összetettebb, dramatikusabb lelkiéletet. A naiv, átlátszó, egyszerű lelkek nagy ábrázolója Mikszáth; a komplikált lelki problémáké csak a humoros nemben. E tény megállapítása ép oly psychologiai igazolása alakjainak a jellemzést illető túlkövetelésekkel szemben, mint viszont sok esetben a százkarú Jókai-hősöké az a körülmény, hogy bennük költőjük egyenesen geniet *akart* is rajzolni. A jellemzésnek ez egyszerűségében is mélységéhez igen illik az előadás, mely naiv bájában olyan, mintha csak az egészet maga a hősnő mesélné el.

Azt mondtuk, hogy e műben megtaláljuk már a Mikszáth fénykorára jellemző előadásmódot is. Ez természetesen csak kiteljesedése s nem megváltozása az ő eredeti hangjának, melyet már a hírnevét megalapító két kötet úgy el tudott min-

den olvasó magyar szívéig vinni s a mely, mint minden életteljes művészi jelenség, mutat természetesen ezentúl is színárnyalatokban való fejlődést, hullámzást, a mi nélkül mihamar modorosság következett volna el rá. Előadása nem siet gyors menetben végczélja felé, inkább elidőző, de annyi könnyedséggel és kellemmel, humorral és elmésséggel, hogy ezt sehol sem érezzük a mesemondás akadályaul. Nemcsak párbeszédei perdülnek könnyedén, mint a tündérorsók, hanem leírásaiban, analitikus fejtegetéseiben, kitérésszerű humoros elmélkedéseiben, lirizáló betétjeiben, a miszticizmushoz hajló hatásos anticipatióiban is oly bájos könnyedség, harmatszerű természetesség nyilvánul, minő a Charisok vonulása tavaszi mezőkön. Az előadás természetességében méltó utóda Jókainak, s rá is teljesen illik az a jellemzés, melyet épen ő adott oly kitünően a Jókai stiljéről, hogy t. i. annak természetes fordulataiban minden egymásból látszik nőni, mint a fák gallyazata. A hangnemben mégis van eltérés köztük. Mikszáth előadásában az idillikus tónus uralkodik egyetemlegesen, mely az érzelmes elborongás, vagy a pajzán humor felé hajolva is megőrzi azért alapjellemét. Jókainak vannak ezenkívül hatásosan romantikus és nagyszerű pathetikus hangjai is. Ezek hiányzanak a Mikszáth stiljéből; zenekarában ő nem tart harsonákat, helyettük legfeljebb mélán búgó havasi kürtöt. Képeiben sem nyilvánul vakmerész kép-

zelet, inkább egyszerűek, nem is messziről vettek, de mind valami csudás bájt nyernek kezében. «Odalehell valamit és ez a rálehellés teszi meg» — a hogy ezt az isteni teremtőerő valamelyes analogiájára csak a legnagyobb: az egyszerűségükben nagy géniuszok értik. Mestere a találó odamondásoknak, megjegyzéseknek, melyekre méltán alkalmazhatjuk, a mit ő írt a Deák Ferencz e nemű szellemi termékeiről: hogy a bibliai patriarkák ősbölcseségét lehellik s hogy vannak köztük olyanok még pedig úgy a komoly, mint a humoros nemben, melyek egymaguk képesek lennének őt halhatatlanná tenni. Gyakran a közmondások erejével hatnak ezek; a minthogy viszont szállóigékké váltak némely elnevezései, pompás kifejezései, minők pl. a *generális*, az *akarnok*, a *mezei hadak*, vagy az a még Szegeden Horváth Gyulára csinált s azóta annyit emlegetett bonmot: «Oly ügyesen tudja gruppirozni a semmittevést, hogy az szakadatlan munkálkodásnak látszik» (Tisza Lajos és udvara, 13. l.). Az efféle mondások, melyek gyakran kerekednek ki anekdotákká, sűrűn elhintett mézcsöppjei, pompás aromájú füszerei stiljének, jóval többek «semmiségeknél», «elhajgált színes kavicsoknál», a hogy szerényen maga nevezi őket; rövidségükben is humora klasszikus kikristályosodásai.

Úgy gondolom, *Az eladó birtok* fenti fejtegetésében adtam lényegében már a *Szent Péter esernyőjé*nek (1895) jellemzését is. Másítás

helyett csak hozzá kell még tennem valamit. A szerelmi történet, mely itt is két fiatal léleknek gyorsan az eljegyzésig fejlődő szerelme s épp úgy diadalmaskodik a hős eredetileg önző czélzatai felett, mint amott, ezúttal már részletesebb milieube van elhelyezve, mely a humoristának pompásnál pompásabb, gyakran a bohózatost is érintő genre-alakok beállítására ad alkalmat. (A Gregoricsok Beszterczén, a bábaszéki társadalom.) A szerelmi történetet továbbá itt egy mesteri stilszerűséggel megírt legendával való kapcsolata teszi még bájosabbá, melynek aztán reális nyitja okozza rövid időre az összeütközést a szerelmesek közt, de juttatja egyszersmind őket az egymás önzetlenségének megismeréséhez s így a tiszta szerelem boldogságához is. A legendáris rész a népköltészet üde naivságával, a szerelmi történet mintha csak a Veronka szívéből kelő hangulatossággal volna előadva. Az előadás ez érzelmes hangjait a humorista itt-ott elmélázó, de többnyire pajzán vidámságú hangja egészíti ki valami különös varázsú harmoniává. E könyv, mely ismét csak egyszerű lelkek szerelmét rajzolja igen költőien, méltán a legnépszerűbb magyar művek egyike, külföldön is. Olvasóját valami idilli hangulatban bocsátja el, hasonlón a tavaszi vidékhez, melyet a kikelet első sárga virágai borítanak, felette a nevető kék ég, melyen göndör bárányfelhőket hajszol ide-oda a füszeres tavaszi szél.

Az előadásnak ugyanaz a varázsa, de még érettebb színekkel, jellemzi Mikszáth következő művét, a mely nagyobb alkotásai közül épp oly kedves előtte, mint a *Lapaj* novellái sorából: *Besztercze ostromát.* (1895). A benne előadott szerelmi történet kétségkívül azonos alapjellemű a két előzővel, de külön varázsa még, hogy a költő úgy indítja meg, mint ábrándos naivságokkal, bájos esetlenségekkel teli diákszerelmet, hozzáadja az árvaság szenvedéseit s végül átviszi azt az egymásért való kétségbeesett küzdelembe. A könyv mégsem az a tiszta idill, mint a két előbbi mű, sőt csak másodlagosan az. Első sorban a burleszk, bizarr, majd megindítóan humoros hangulatok váltják föl egymást benne, még pedig oly gazdagon, hogy méltán mondhatjuk a Mikszáth hangulatokban legváltozatosabb művének. A bohózati vidámságot viszik be a műbe a versengő Trnowszky-testvérek, a nyomorúság humorát a Behenczyek, végül pedig a groteszkül bizarr, majd egyre megindítóbb humort a regényes képzelgéseknek élő gróf Pongrácz István. Az ő ábrázolása volt tulajdonkép a főczélja Mikszáthnak e regényében. Előkelően humorista géniusza, mint maga írja, mindig vonzódott a lelki különösségekhez, szívesen vette ezeket témákul. Ez a hajlandósága iratta meg vele a *Nemzetes uraimék*-at, s fogja a szóban levő művön kívül megiratni vele a gróf Buttler János rébuszát is, a *Különös házasság*-ot. Pongrácz, ki Besztercze ellen

egy komédiásnőért hadat indít, Zsolna alól egy színészekből összeállított békekövetség átnyujtotta bájos haditúszért hazavonul, otthon ebbe a legeszményibb s legfélénkebb módon beleszeret, úgy hogy bánatában megmérgezi magát, a mikor az előkerült Estelláért vissza kellene a «hadifoglyot» szolgáltatnia — épp oly maniakusa a középkori regényességnek, mint Mácsik, ez a magyar Michael Kohlhaas, a kisnemesi mindhalálig való pörölésnek. Pongrácz a nagyobb stilű kettőjük közt, de egyszersmind a betegebb is. Látszik ellentét is köztük. Mácsik a nagy erejét tulajdonkép apró s mégis lehetetlen feladatra pazarolja; Pongrácz nagy feladatot konczipiál meg magának: a középkori fejedelmek módján való élést, de ennek megvalósítására fordított erőlködése az új világrend visszatiltó hatalmával szemben természetesen csak szánalmat keltő. Mindketten visszamaradt bölények, későn született emberek, ellenlábasai a korán születetteknek, a kikkel különben egy kalap alá fogja őket a közvélemény, a kortársak felfogása, mely mind a két racet kineveti s egyszerűen bolondnak tartja. Pongráczot úgy akarja felfogatni a költő, mint a ki bizonyos regényes hajlamaira hallgatva, de még normális észszel, beállott bolondnak, fantasztikus ideái megvalósítására, de nem volt elég erős feje a játékhoz, elkábult a családja fényes multjába való beletekintéstől, mire elkezdődnek nála «az elmebeli pörsenések», majd mind jobban úrrá lesznek

felette a multból incselkedő fényes káprázatok, míg nem leszáll elméjére az éj. Ezt a fejlődést mutatja be a groteszk ellentétekben egymásra következő hangulatok egész skáláján végig a költő, nemcsak lélektanilag érdekest, de szívet indítót is nyújtva. Mert különcz hősének megadja az általános emberi érdeket azzal, hogy alapjában rendkívül nemes lovagnak rajzolja, kiben az erőszakos vadságon kívül nagy finomságokra képes gyöngédség is lakik, e mellé tiszta életű, kinek lelkében csak élte végén hajt ki az első szerelem, mely oly félénk, hogy nem mer elmenni a szerelemvallomásig, de van ereje egy monumentálisan megtervezett, furcsaságában is megrendítő kivonulásra a világból, mikor ábrándja teljesülhetlenségét látja. Még a szerelmese után busuló haditúsz, Apolka is megszereti (persze nem úgy, a hogy Pongrácz szeretné), mert látja, hogy különb szíve van, mint az ő két nagybátyjának. És éppen ezért szeretik, nemcsak kenyerét, de őt magát is, hűséges ragaszkodással, érte való aggódással tót parasztjai is. Képzelgéseiből nem gyógyul ki mindhalálig, akár Mácsik. Igen sikerült Pongrácz életmódjának, környezetének rajza, nemkülönben a Behenczyeké is. Apolka gyermekkori sorsa, részben hóbortos, részben szívtelen környezetében, erősen emlékeztet a népmesék költészetére; a két nagybátya versengése pedig, előbb a pazarlásban, később a czudarságban Apolkával szemben, szintén népmesei ízű, amaz

az érzelmes, ez már egészen a bohókás nemben. Megtaláljuk végre e műben, és pedig dús teljességben mindazt, a mit a Mikszáth előadása jelességeinek már fentebb általánosságban megjelöltünk. Ez a könyv a Mikszáth ereje virágában levő géniuszának tán legszínesebb alkotása.

A *Beszterce ostroma* előterében egy originális főalak áll s mellette még pár olyan, kik együttvéve a mű alapjellegévé a humorost teszik, s messzibb, a háttér felé húzódik meg csak a bájos, szerelmi történet. A komponálásnak e módját később is használja Mikszáth, legjellegzetesebben a *Prakovszky, a siket kovács* című, 1897-ben megjelent novellájában, melyet éppen ezért mindjárt itt teszünk szóvá, bár közbe időrend szerint még egy másik kötet esik, a *Kisértet Lublón*, 1896-ból.

A *Prakovszky*-ban jellegzetes s jórészt humoros öreg embereké (az öreg Prakovszky, költőnk nagyapja, a vén Gáll) és genreképeké, (a krizsnóczi templom vasárnap, a kovácsműhely, a falusi társadalom) az elsőség, kidolgozottság tekintetben; a Gáll Piroska és Prakovszky hadnagy szerelme nemcsak a világ előtt titok, hanem az olvasó is tulajdonkép csak jelzéseket, utalásokat kap belőle. Még költőnknek első szerelme, a boldogtalan diákszerelemnek ez épp oly kitűnő rajza, mint a boldogé a *Beszterce ostromá*ban, szintén részletezettebb a fő szerelmi történetnél. A humorista kapja a tér nagyobb részét, övé az erdő, originális nö-

vésű fáival; a lirikus virágos kertjének el kell férnie kicsi helyen. A mindenkitől megmosolygott siket kovács, kinek végül apai szíve megadja a csuda-erőt, hogy haza hallja Olaszországból a fia életét kioltó pisztolydörrenést, a kiről ekkor lehámlik minden nevetséges, úgy hogy szívünk mélyéig meghatva tekintünk rá, mint a *Toldi Estéje* Benczéjére ura halála után, egyike Mikszáth legoriginálisabb alakjainak, kihez méltón csatlakozik az elbeszélésben nagyapjáé, e vidám életbölcsé s a szívtelen kutya paraszté, az öreg Gállé. Az előadásban idilli érzelmesség vegyül színtjátszó vidám humorral s ez uralkodik a műbe beleszőtt balladás történeten is, mely a krizsnóczi cseh muzsikusokról szól. Ez a haláltáncz-téma oly andalító tündérmeseképp van elmondva, úgy elveszti Mikszáth előadásában hátborzongató rémességét, hogy újabb klasszikus példájául tekinthető annak a már többször említett jellegzetes jelenségnek Mikszáth művészetében, mint önt el vidor életkedve derűs színekkel mindent, a mit csak tollára vesz. A hangulatos sejtetés, mely szívünk húrjaiból oly bűvös hangokat csal ki, Mikszáthnak e kárpótló erénye azért, hogy nem vezet bennünket megrázó drámai folyamatok minden poklán keresztül, teljes művészettel érvényesül ez elbeszélésben is.

Az *Ethnographiá*ban megjelent 1894-ben ifj. Matirkó (Olgyai) Bertalan professzor tollából az ismertetése egy szepesi népmondának, a Lublón

holta után garázdálkodó gazdag borkereskedőről, Kaszperek Mihályról. Mikszáthot megkapta a fantasztikus téma s mint maga írja, kipróbálta először a fiain, kikre a történet (az ő irásaival rokon, színes előadásában) annyira hatott, hogy valóságos házi kisértetnek alkalmazta odahaza, újra meg újra elmesélte nekik, mert tapasztalta a képzeletbe kapó históriának félemlítő s így rendtartó hatását rajtuk. Azután felkereste a dolgozat íróját, élőszóban is szerzett tőle még pár adatot, illusztrativ fényképeket s aztán megírta mindez anyagból *Kisértet Lublón* (1896) czímmel azt a művét, melyet a népmondai feldolgozások egyik legkitünőbbikének tekinthetünk irodalmunkban. Ez is halálténcz-téma, mint *A csehek Krizsnóczon*, csakhogy nagyobb arányú, de ezt is az előadásnak az a tündéries bája, a rémest is idillivé varázsló különlegesen Mikszáthi művészete jellemzi, mint a Prakovszky betétét. Gondoljunk csak például azon helyekre, melyeken a sírbontás és a tetem elégetése van elmondva. Ezekre is rácsurgatta az ő soha ki nem fogyó olvasztott aranyát, délszaki napfényét. A készen kapott fantasztikus részhez, melyet anyagában úgyszólván egészen felhasznált, hozzákomponált reális megfejtésül egy szerelmi történetet, belefűzve ebbe egy színes király-idillt is, a mely utóbbi témát, Mátyás királyt téve meg hőséül, részletesebben is ki fogja dolgozni, *A szelistyei asszonyok* czímű novellában. Művészi tökéletes-

séggel üti meg benne mindjárt az elején a naiv gyermeklélek, vagy mondjuk a népi múzsa regélő hangját s viszi ezen tovább a történetet, megtartva ennek titokzatosságát egészen a végső jelenetig, a mikor lehull a titok fátyla, a fantasztikus történet megkapja emberi megfejtését, de úgy, hogy azért tökéletesen megmarad műélvező illuziónk annak mesei formája iránt is, mert érezzük ennek a népi, naiv felfogás szempontjából való tökéletes indokoltságát, a minthogy viszont a végső megfejtés lelektani helyességét a mai olvasó álláspontjáról. Ugyanez az eset különben a *Szent Péter esernyőjé*-ben is.

A népmesének és regénynek ez eredeti vegyületével egy kötetben megjelent még nehány kisebb elbeszélése is Mikszáthnak. Köztük van két, bájos kedvességében is mélyen megindító gyermektörténet: *A piros harangok*, melyet már említettünk s *A németke*, melynek kis hőse a költőnek eleitől német szóra fogott s nagy betegségében egyszerre csak vasgerebeni magyarsággal megszólaló fiacskája, ki remegő apai szívének a minden germanizáczión túl is elfojthatlanul szóhoz jutó külön magyar lelket, a külön magyar Istent példázza. Van aztán két parasztörténet a kötetben. Egyik *A zöld légy és a sárga mókus*, remek magyar æquivalense, természetesen derültebb színekkel, Turgenyev világhírű rajzának: *A halál*nak, *A vadász naplójá*ban, a hol azt mondja el, hogy hal meg az orosz paraszt. Másik a *Nagy kutya a vicze-*

bíró. Mikszáth géniusza fejlődésének igen érdekes illusztrációjául szolgálhat, ha e novelláját összehasonlítja valaki a *Tót atyafiak* egy rokontárgyú darabjával, a *Jasztrabék pusztulásával*. A betyárokkal csak úgy komázó, előttük nemcsak minden pénzét megőrző, de tőlük még vámot is vevő ördöngős viczebíró mintha csak magát az írót jelentené, kinek megadatott teljessége immár a graciózus könnyedségnek, melylyel minden nehézkességet messze hagyva maga mögött, játszik tárgyaival.

Nagyon jellemző Mikszáth tárgykörére a kötetnek *A diplomata* című elbeszélése. Vonzzák őt úgy az ember-, mint az állatvilágnak ide-oda lökdösött, de azért magukon valahogy mégis csak segíteni tudó proletárjai. Az emberi körből például a kosztos diákok, kik elesve a szülei ház állandó melegétől, csak dideregnek az idegenben, üstökön fogva kosztadóiktól s tanáraiktól; aztán a foglalkozásnélküli lengyeleskedők, minők Chalupka és Fili. Az állatvilágból például a szamár, mely ravaszul megszerzi magának a sinecurát; vagy a veréb, melynek fajtáját ezer veszedelem pusztítja s mégis szaporodik, mert önfenntartó küzdelmében a legleleményesebb eszközökkel él, melyek egy diplomatának is becsületére válnának, a hogy ezt éppen a hasonló című novella pompás humorral elmondja.

A gentry világából, melynek annyi mozzanatát dolgozta ki korábbi éveiben a meghatott-

ságig érzelmes humorral írónk, került ki tárgya ekkoriban *A gavallérok*nak is, (1897) mely legkerekebb művei közül való. Mintha egy szimmetrikusan kigyúló, aztán úgy is kialvó tűzijáték volna az egész. Legrövidebben a sárosi svihákság szatirájának nevezhetnők, de tüstént hozzátéve, hogy a szatira itt egyáltalában nem jut kifejezésre az előadás hangjában, mert ez a vidám, alakjait bizonyos szerető érdeklődéssel méregető humoré s nem a maró gúnyé. A szatirát magában a cselekvésben, az eseményeknek hőseikre nézve kérlelhetlenül parodisztikus hatású összeállításában találjuk meg. Nem éreztet az első részben ellenszenvet nagyzoló szereplői iránt, a minthogy végül nem czélja a káröröm felkeltése sem leálczázásukon. De meg sem érdemelnék a kérlelhetlen, swifti hangot alakjai, hisz valójában nem rosz indulatú csalók ők, csak kölcsönös itatói egymásnak az illuziók kelyhéből, kiknek egész színjátékuk, szinte azt mondhatnók, a kellő eszközök híjján is érvényesülni akaró szépérzékükből folyik, a bájos, elegáns, szeretetreméltó formák kedvéért, melyekben csalók és csalatottak egyaránt oly nagy örömüket lelik. Hiszen csak főpróbákat tartanak abból, hogy mit tennének, ha pénzük volna, mint hajdanán; összehordják mesterségesen bizonyos alkalomkor egy rakásra azt, a mi az övék, csakhogy sokfelé szétosztva. De a hogy az író szemünk előtt fényességükből pőrére vetkőzteti őket; hazaküldi alakjait, kik úgy vonultak fel,

mint a koronázásra hajtó kiskirályok, akképpen, mint az alföldi aratásról hazatérő, szekereiken összezsufolva kuczorgó tótokat, ezt bizony már nem a véreire meghatottan tekintő egykori érzelmes humorista, hanem a souverain szatirikus művész teszi velük, ki fölényes függetlenséggel kezeli már e körbeli alakjait is, a nélkül, hogy előadását a régi megindultság kisérné. Még ugyan kiérzik bizonyos rokonszenv legalább az előadásból; de maga a mese, a nagy levetkőztetés szinte a fehérneműkig, ez már bizony irgalmatlan szatira. Ezután a jelzett irányban már csak *A Noszty fiú* jön, a melyben a rokonszenv minden jelentkezése nélkül jellemzi, egész élességgel, gentry-alakjait.

Egyik almanachi előszavában arról panaszkodik Mikszáth, hogy a közönség ferde ízlése mint hajtja rá az írókat arra, hogy egyre házasságtörési históriákkal keressék a kedvét, a mi természetesen már csak folytatása annak, hogy egy régibb irodalmi irányzat Európaszerte divatba hozta az efféle témákat. E kinövésre zsörtölődő hangulatában írhatta meg a *Ne okoskodj Pista!* című házasságtörési históriát, (1897) mely mintegy paródiája a véres kimenetelű, idegkínzó franczia eredetieknek s magyar utánzataiknak; egy történetet, mely nem jut el a katasztrófáig, hanem megáll az első konfliktusnál s nem következik utána semmi. Rövidre fogva: egy oly esetet, a melyben a férj megcsípi feleségénél a légyottozót, de hát ez egyúttal a

legjobb barátja is, s ez a körülmény elveszi a megtorláshoz szükséges energiáját, sőt megbénítja erkölcsi érzékét is, mert a barátjával való szakításig sem tud elmenni. Mikor ez szégyenkezve kirohan a házból, még ő hívja vissza, egyre ismételgetve: Ne okoskodj Pista! A jóbarát elrohan az éjszakába, de a mű utolsó sorai szerint: majd eljön az idő, mikor a férj nem hiába hivogatja majd vissza a házába. A történet női szereplője nem emelkedik ki a genreszerűségből; ő a kívánatos, sőt kívánkozó tuczatasszony, erősebb egyéniség nélkül. De jellegzetes a férj s a jóbarát alakja: amaz a Tar Lőrincz-szerűen együgyű, pipogya jó fiú, emez a jó társaságbeli úrnak s a parlagi duhajnak eredeti keveréke: «parfume és petroleum együtt». Ki kell emelnünk végül az eredeti milieut is, a Rimaszombatba helyezett kisvárosi élet bemutatását, az eredeti alakok és helyzetek gazdag sorozatával.

Ezzel végig is pillantottuk már Mikszáthnak a kilenczvenes években megjelent műveit, kivéve azokat a humoros és szatirikus nembe tartozókat, melyekhez tárgyát a magyar politikai életből merítette, vagy egészen, vagy vegyítve őket társadalmi momentumokkal is.

Ide tartoznak először is újabb országgyűlési karczolatai, melyeket 1893/4-ben írt, az első Wekerle-éra fénykorában, a mikor két fényes csillag ragyogta be a magyar glóbust: az aranyvaluta és a polgári házasságról szóló törvény;

Wekerle volt az idők derült Jupitere, robustus, nagyszerű Marsa pedig Szilágyi Dezső. Tizenkettőt adott ki kötetben közülük. A népszerű *Katánghy-levelek* ezek, melyekre érettebb színeik mellett is, nagyjában illik a korábbi karczolatokról adott jellemzés.

Hangulatra és felfogásban rokonok e levelekkel, a velük egy kötetben kiadott portrai-k egyes parlamenti alakokról. Még Pulszky Ágost is, a «kellemetlen» Pulszky, kellemes, aranyos lesz az ő előadásában; s kiderült orczával jár-kél a zord kolosszus: Szilágyi. Megírta Mikszáth apokrif képviselőtársa élettörténetét, képviselővé választása históriáját is. Ezt a bohózati vidámságú manövereken megforduló történetet, egy rokonszenves svihák pályafutását, a levelek elé helyezve, kiadta ugyanazon könyvben és pedig az angol humoristákra emlékeztető hosszú czímmel.* Katánghy alakjához fűződik végül az *Egy választás Magyarországon* vagy *A körtvélyesi csin* című novella. Körtvélyesen is úgy lesz meg Katánghy követnek, a hogy előbb Borontón: mások dolgoznak helyette, ő csak átveszi a kész mandátumot. Ez a helyette másoktól végigharczolt választási hadjárat, a jellemzetesség, csillogó elmésség és derült humor teljes gazdagságával előadva, teszi ki az elbe-

* Nagyságos Katánghy Menyhért képviselő úr viszontagságos élete, kalandjai, szerencsétlensége, szerencséje és művei (1896).

szélés cselekvényét. Az előadás hangja nem az éles szatiráé, hanem a csapongó vidámságé, akár *A gavallérok*ban. De miként amott rámutattunk, úgy itt sem hallgathatjuk el, hogy magában az összehordott anyagban, ennek csoportosításában, bizonyos választási fogások el nem hallgatásában, sőt teljes jellemzetességgel való előadásában igen is megállapíthatjuk a szatirát. Az esetnek a czímben való általánosítása, honi divatkép való jelzése is ebbe az irányba mutat.

A millenniumi év benyomásai, a ragyogó magyar multnak ez az ideiglenes főjelentőségre jutása a jelenben, adhatta Mikszáthnak azt a hálás eszmét, hogy századok óta porladó nagy hősök behozásával a jelenbe, ennek az ő szemükben teljes élességgel feltünő társadalmi és politikai ferdeségeiről hatásos korképet fessen. Igy keletkezett az *Uj Zrinyiász* (1898), mely az *Országos Hirlap*ban, Mikszáthnak e rövid ideig élt s csakhamar a *Pesti Hirlap*ba olvadt lapjában jelent meg először. A humorista millennáris műve ez, ép annyira hozzátartozó a fényes multon való akkori andalgásunk éveinek irodalmához, mint történetíróinknak ez alkalomból megjelent tudományos művei, vagy költőink lelkesítő czélzattal megírt versei. E könyv négy pompásan összesített szempont érvényesítésének köszöni nagy hatásosságát. A szigeti hős és feltámadt társai először is mulatságosak naivságukban, a nagyot haladt idők modern vív-

mányai előtt való bámészkodásukkal. Ez adja meg komikai részét az összhatásnak. De sorra felfedezik ám a jelen ferdeségeit, hibáit is, sőt találnak itt még maradiságot is, s mindezzel már napjaink szatirikusaivá lesznek. Van azonban a hatásnak még más két tényezője is. A költő nem hagyja meg őket a szemlélődés álláspontján, hanem részeseivé teszi a jelen életnek, melybe egyfelől beviszik a maguk középkori, oligarcha tempóit, másrészt azonban lassan idomulni is kezdenek ehhez. A mai élet kezdi átdolgozni, átfesteni őket, a maga új szükségletei szerint. Sokra ugyan nem megy velük, mert nem férnek el a mai keretekben. A bankdirektorságot vállalt Zrinyi Miklós oly helyzetbe kerül, hogy Zrinyi Mór, a biztosítási osztály főnöke kijelenti, hogy nem szeretne a bőrében lenni. Kritikus állapotából való kimentésének elbeszélése adja meg az alkalmat az írónak a kitünő politikai szatirára, bemutatván a Zrinyi-ügy parlamenti bonyodalmait, melyeket végre is a királynak kell megoldania. A fantasztikus keretben, melynek utolsó mozzanata, hogy Zrinyiék Vajdahunyad védelmében elesnek az orosz ellen, vonatkozásokban rendkívül gazdag, elmés szatirát kapunk, melynek részletezése gazdag inventáriumát jelentené a magyar glóbus ferdeségeinek. Kiemelendő erénye a műnek, hogy bár Zrinyiék szerepeltetése benne csak forma, ez még sem marad meg rideg, holt allegorizálásnak, mert azokat a históriai alakokat Mikszáth

igazán feltámasztotta, nem titokzatos szellemekül, hanem mint husból-vérből is való, életeleven egyéniségeket. Ebből következik, hogy a mint egyrészt szakadatlanul gyönyörködünk a szatirikus sűrűn repülő s mindig czélbataláló nyilazásában, másrészt ugyanakkor az ő feltámasztó, életet lehellő erejében is, mert alakjai nem lelketlen szócsövek, hanem egyéni életet élnek, egész a szerelmi kalandokig, és pedig úgy, hogy a történelmi kegyelet sem szenved ez által sehol sérelmet. A szatira itt sem metsző élességü. A vidor, bájos könnyedségü előadás sokban enyhiti, szelidíti, ellensulyozza itt is azt a gúnyt, mely magukban az elmondottakban rejlik.

Az érett korszakát élő humorista előtt felmerülnek ekkoriban problémák, melyek a magyar lélek mivoltát érintik. Ilyen például a kérdés: igazi demokrata érzésü-e a magyar? Már t. i. az a magyar, a kinek ezért tradiczióit is kell fumigálnia, — ez is a lelke fenekén demokrata vagy úr-e első sorban? Költőnk úgy látja, hogy az — utóbbi. «A demokrataság a magyar embernél csak hangulat.» Néha ugyan hosszú ideig tartó hangulat, de ebből is kizökken az illető, csak érje egyszer olyan hatás, mely a benne rejtekező urat önérzetében találja. Ez a közös tanulsága annak a két novellának, melyet *A demokraták* közös czimén írt meg (1899). Anekdotikus jellegüek, frappáns meglepő fordulatokkal, a lelkifolyamatok tüzetes végigkisérése

helyett, s az előadás teljes virtuozitásával. A két novellának közös, már kiemelt tanulsága nem lép természetesen egyikben sem oktatásszerüen előtérbe, hanem szoros összeolvadottságban van az elbeszéléssel, a hogy ez egyedül művészi. Az első kis elbeszélésnek *(Szervusz Pali bácsi!)* bájos, utánzásra is talált mozzanata a hazatérésre kényszeritő honvágy festése az Amerikába kivándorolt hős lelkében, melyet egy hazulról került fodormenta-tő kelt föl legyőzhetetlenül benne. A másodikban *(Ugyan, eredj a Rákóczyddal!)* találjuk Mikszáth legkitünőbb humoros genrejeleneteinek egyikét, melynek a szerencsi vasuti vendéglő a színhelye és a parasztszemtelenkedés felséges bemutatása. Ebből a második történetből még czifrább is kiderül, hogy tudniillik az apró magánérdekek sérelme az ünneplő hazafias hangulatot is kifujja sok oly ember lelkéből Magyarországon, a ki úgy mutat messziről, mintha mindent hajlandó volna feláldozni a hazáért. Mindkét elbeszéléskét végső elemzésében szatírának érezzük, a mely azonban megintcsak nem a vidáman elbeszélő előadásban, hanem magokban az előadott eseményekben rejlik. Mintha így gondolkoznék az iró: Szives olvasóm, legyen az a szine a dolognak, hogy csak mulattatlak vidám mesélgetéssel, gondoskodom azonban arról, hogy olyat mondjak el, a mi szöget üt a fejedbe, gondolkozásra bir, ha érsz valamit s a többit aztán elvégzi benned tárgyam, a nélkül, hogy a szatiri-

kus zord arczvonásait, sujtó veszszejét magamnak elő kellene vennem. Ebben különböznek Mikszáth szatirái pl. Herczeg Ferencz kitünő szatirikus hozzászólásaitól aktuális közérdekü kérdésekhez *(Horkayné csevegései)*, melyekben a rendkívül elmés előadás röpke könnyedségében is rendszerint metsző élességü, vegyülve olykor a pathetikussal is.

És most már Mikszáth alkotómunkásságának végigtekintésében elértünk a jelen évszázadhoz. Ebben sem hagyta el őt dús termékenysége, sőt jelentek meg tőle ez évtizedben oly nagy terjedelmü müvek is, minőket nem irt idáig. Adott ki nevezetesen ez évtizedben két, sőt háromkötetes regényt is, a mi részben a szövevényesebb mesére, részben a részletesebb milieurajzra vezethető vissza. Igy eleddig szokatlan terjedelmével is felhivja mindjárt figyelmünket az 1900-ban megjelent kétkötetes *Különös házasság*. Említettük már, hogy Mikszáth mennyire mester az ifjukorba alig hogy belépett szivek első szerelmének, az élet e tavaszi misztériumának rajzolásában. Ebben a regényben is megoldott kitünően egy e körbe tartozó feladatot, rajzolván mély, igaz költészettel a fiatal Buttler grófnak és Horváth Piroskának egymásba szerelmesedését. Ez a legkitünőbb része az első kötetnek, mely egészében csak expositio még a főproblémához képest s a melyből ki kell még emelnünk a XIX. század eleji magyar társasélet színes, eleven képét, a báró

Dőry Pál olaszröszkei házában, a melyben úgy füződnek egymásba a beszélgetések, hogy egészükben a napfényen hintázó virágguirlandokhoz lehetne őket legjobban hasonlítani. Mély humorral ékeskedik a bornóczi öreg házaspárnak, Bernáthéknak bemutatása, e fulánk nélkül zsörtölődő aranyszíveké, kiket, vagy legalább közel rokonaikat, főszereplőkül fogjuk viszontlátni csakhamar *A fekete kakas*ban. Az első kötet vége adja fel a problémát. Ott történik Buttler férjül való erőszakos megfogatása s nászéjszaka czímén való ott-tartása Dőryéknél. Ézt még illusióval vesszük, de nem tagadhatjuk, egyedül az elfogulatlan műélvezet álláspontjáról, azt a kielégítetlenséget, lehangoltságot, melyet bennünk a feladott problémának a második kötetben végigkisért megoldási útja támaszt. A hogy Buttler az erőszakos házasság megsemmisitéseért vívott küzdelme folyamán viselkedik, azt nem érezzük lélektanilag indokoltnak s nem is kisérhetjük azzal az illusióval, mely a zavartalan műélvezethez okvetlen szükséges. Mintha ez indokolatlanságot akarná védeni az iró is, mikor egy helyen ezt mondja: «Én krónikát irok» (de ha van is históriai feljegyzés a Buttler-esetről, ez nem menvén át a köztudatba, szabadabb alakításának mi sem állt volna útjában), vagy másutt: «Miért kellett ennek így történnie? Hát én tudom! Csak azért történt mindez így, a miért a folyamok is úgy mennek, a hogy mennek, s nem úgy, a mint

az emberek szabályozzák őket.» Közel fekvőnek tetszik a védelem: meg van az indokolás a Buttler melancholiájában. Ez lehetne is indokoló, de csak jellemének az irányú részletesebb kidolgozása, e kedélybetegség erkölcsi fölfogására gyakorolt gyengítő hatásának rajzolása mellett, azt azonban nem kapjuk. Buttler az erőszakos esketés alatt, ha nem is küzd úgy, mint az oroszlán, mégis egészen elfogadható energiával kifejezésre juttatja tiltakozását, a mennyire ez abban a helyzetben lehetséges. De azontuli viselkedése, nevezetesen Dőry Mária elől való bujdosása megfoghatatlan. Érthető volna, ha a lelkére nehezedő búskomolyság más irányokban is mint bénító hatalom volna feltüntetve — de nincs. Buttler egyébként energikus, így a pör kedvező elintézésében segítő protektorok megszerzésében, s főleg Horvát Piroska iránt való kitartó, legnagyobb önfegyelmezésig emelkedő szerelmében. Ez az egészséges viselkedése kompromittálja illuziónk előtt azt a felháborítón gyáva viselkedést, a mint hogy viszont annak szemében, a ki ezt elfogadja indokoltnak, nincs rendben az ő egyébként való lelki egészsége. Ha az egész világ kételkedik is Buttler ártatlanságában, neki annak kell tudnia magát, s így az erkölcsi tisztasága dokumentálásának tartoznék a bünös lány kiutasításával. Vagy: ha ezt sem tudja megtenni, mért nem következik komor, pathologikus fejlődés egyéb irányokban is? Alakja sokkal érthetőbb lett volna,

ha az író például úgy rajzolja, hogy azon a vacsorán, mondjuk kissé boros fővel, mutat valami félig szerelmet, félig érzéki hajlandóságot a lány iránt s ennek aztán megissza a keserű levét. A kis ballépésekre bekövetkező katasztrófa a legdrámaibb hatások egyikét adja.

A bonyodalomnak másik, valószínűtlenségével nyugtalanító hatású mozzanata: a szentszéki tárgyalás bemutatása, mely végül is érvénytelennek mondja ki a házasságot. Tetszetős indokolását kapjuk ennek abban a körülményben, hogy a papok nem akartak vérszemet adni ellenségeiknek azzal, hogy egy közülük valót megbélyegezzenek, a nemesség pedig, érdektársa lévén a papságnak a fődologban: a tekintély védelmében, áldozatul vetette Buttlert. A költő metaforájával: El kellett süllyeszteni a hajót, a melyen az egyház ellenségei voltak és sajnos, épen azon a hajón volt Buttler búzája is. Fogadjuk el, hogy akadt olyan szentszék, mely a mondott czélból szemet hunyt mind arra a regényben felhozott s azonkívül még elképzelhető argumentumra, mely föltétlen kötelességévé tette volna a házasság megsemmisítését. De akkor kapnánk legalább egy alakot abban a szentszékben, a ki a papi tekintély megvédésére való törekvést, a becsületes egyéni érdekeken való átgázolásra is képes erővel megtestesíti. S ha hozzá még szembe állna ezzel a szentszékben egy tűzlelkű egyéniség, a kiből az igazság harsonája szól, visszatarthatatlan erővel:

e kettő és pártjuk közti küzdelem mennyire emelné a drámaiságot! E helyett kapunk egy lehetetlen társaságot, megannyi pipogya genre-alakot, a kik közt egyetlen kiemelkedő egyéniség nincs, a kiknek csak gyomruk és zsebük van; — afféle kedélyes, ebédutáni karrikaturákat. De vegyük, hogy irónkkal felfogása hűnek mondatja e rajzot, akkor is meg kell állapítanunk, hogy legfeljebb sikerült genreképet rajzolt meg s nem drámai küzdelmet kisért végig, mely egy erősebb, félelmesebb szentszék s egy meggondolatlan gyöngesége nagy árát fizető, nem teljesen ártatlan Buttler közt jóval hatásosabb s valószinübb is lett volna. A dráma így el van mókázva.

De elég a panaszokból, melyek hallatára tán akad olvasó, a ki ellenem idézendőnek tartja Mikszáthnak azt a helyét, a melyen kigúnyolja azokat, a kik az eszthetika faparipájára ülve fejtegetik, hogyan kell az ihlet szilaj csikóját lovagolni; nagyképü tanácsokat eresztenek szélnek: hogyan kellett volna az írónak dolgoznia, mintha valaki mondaná az erdőnek: «Csitt erdő, ne úgy zúgj, a hogy zúgsz, hanem így!» vagy a pataknak: «Megállj, ne kanyarodj olyan szeszélyesen és ne csacsogj ezen a hangon!» Pedig távol e kicsinyes okvetetlenkedéstől, csak a műélvező azon elvitázhatlan jogával éltem, melylyel számon kérheti a műtől illusióját. Méltán dicsérendő rész a második kötetben is a Buttler és Horváth Piroska szerelmének

rajza. Méltó folytatása ez az első kötetbeli idetartozó előzményeknek s fénypontját azon jelenet megalkotásában éri el, a mikor a két sokat szenvedett a pör elvesztése után a röszkei kocsmában összetalálkozik. A megindultságnak, majd a bánatot félrecsapó boldog visszafiatalodásnak költészete sugárzik e lapokból, melyeket nem lehet megindultság nélkül olvasni, jó kívánatainkat nem küldeni az istentől egymásnak teremtettek után, a mint a kocsmából gyalogosan megindulnak a dombtető felé, megbeszélve utközben egy más országban való boldog egyesülésük módját. A mű érdekfeszítő mesemondását, kitünő genrealakjait és jeleneteit, előadása festőiségben, humorban és érzelmességben egyaránt való gazdagságát nincs helyünk részletesebben méltatnunk.

E nagyobb terjedelmü regényre novellagyüjtemények következnek. Az első *A szelistyei asszonyok* (1901) czímet kapta, a kötet első darabja után, mely egy bakonyi várromhoz fűződő népmondakép adja elő Mátyás királynak várpalotai szerelmi kalandját, lüktető életmelegséggel varázsolva elő a magánembert a nagy királyban s a tulajdonkép érzékies színezetü történet előadásában is megőrizve végig azt a szemérmet, mely az egészséges, életvidor természetességben van, s a mely alig hogy fellángolását mutatja, el is rejtőzik előlünk. Dúsgazdag az előadás elmésségében, anekdótákban, melyek csak igen kis részben kerültek Galeot-

tótól, javukrészt a költő kifogyhatatlan gazdag tárából, melyet nem sajnált a legelmésebb magyar királynak s környezetének bemutatásától. Vidám elbeszélése a kötetnek *A szökevények* című, azzal a már másutt is előkerült, s Mikszáthra jellemző kiindulási ponttal, hogy egy jó anekdótával, bonmotval állapítja meg a hős szerencséjét, hogy aztán alaposan elrontsa. Végre az *Apró képek a régi vármegyéből* az emlékezés elmerengő hangján indul meg, eredeti megyei alakokat vezet elénk s e milieube egy regényes történetet foglal be, mely rémes fordulattól ellensulyozott kicsattanó életvidorságával, osztályfalakat ledöntő nagyhatalomnak hirdeti a szerelmet.

Nevezetesebb kötete Mikszáthnak ennél a következő, mely szintén az első helyre tett novellától kapta *A fekete kakas* (1901) címet. Ez az elbeszélés, mely alaphangjának idilli humorába oly művészin kapcsolja be végül a legendás miszticizmust is, költőnk legjelesebb alkotásai közül való. Öreg lelkek szívjóságának legköltőibb kifejezései közül való ez irodalmunkban, valami oly humoros színezettel, mely mit sem ront az alakok iránt való meghatott szeretetünkön, mert mosolyt keltő félszegségük jóságuk tulságosságából vagy másik oldalon annak restelkedő takargatásából következik. Az öreg Kupolyi, kinek gabonatermését a szeretet titkos versengésével növeli unokája, cselédje, még az égi galambok is (az ótestamentom legidillibb ré-

szeire emlékeztető költészettel megírt részlet), hogy az árán fürdőbe mehessen a rossz tüdejével; a ki az így bejött pénzt egy nagybetegen talált idegen leányka ápolására s temetésére fordítja s azért visszanyeri fürdőzés nélkül is az egészségét, mintegy jósága jutalmazásául, azontul otthon folytatott egészségesebb életmódjával, sőt megmenti hite szerint ama jó cselekedetével fiát is a bányaomlástól — ez a darab kenyér módján jó ember, ki nem fél a jósága miatt rászakadó szegénységtől, életveszedelemtől, csak a felesége szidásától, mily illő párja az ő zsörtölődésében is aranyszívü élettársának; és e Philemon és Baucis házikörét mily stilszerüen egészíti ki az öreg kocsis, látszólagos szívtelenségével, melynek az uráért való aggódás a forrása s a melyre titokban mívelt jócselekedeteivel nyomban ráczáfol. Hogy az efféle alakok, mily közel állanak költőnk szívéhez, mennyire lelkétől lelkedzettek, ezt tanusítja az a körülmény is, hogy még egyszer visszatér majd hozzájuk, ugyan más milieuben, de nem kisebb művészettel ábrázolva akkor is őket, mint azt itt találjuk.

Érték szerint következő második darabja a kötetnek a *Krúdy Kálmán csínytevései*, mely az üde, könnyed, andalitón bájos alkotások nagymesterének méltó munkája. Nem Jókaiasan bravouros, merész fordulatokat mutató, mesteri könnyedséggel leperdített cselekményeért, mint inkább azért a keretért, melyben helyet talál.

A helyszín itt Mikszáth szülőföldje, Szklabonya vidéke, melyről sehol sem fest oly részletes, annyi színnel és hangulattal ékeskedő képet, mint ebben az elbeszélésében. A gyermekkorba való visszaszállással teljes üde naivságában dolgozó fantázia minden varázsa meg van benne. Magának a Bach-korban lejátszódó betyártörténetnek, ha van is olyan helye, melyet a korra jellemzőnek mondhatunk, azért nincs oly szorosan a kor lelkéhez fűzve, mint pl. Jókai *Uj földesura*. A mint a kort jellemző közhangulat csak távolról sejtetve jelentkezik e novellában, ép úgy a szabadságharcz élethalál viadalmát is csak távoli tűzlobbanásképen jelzi a kötetben az *Egy éj az Aranybogárban* című történet, melynek egy kedves szerelmi kaland adja meg bájos alaphangulatát. Pompás genre-rajz benne a tótpelsőczi vendéglő vihánczoló cselédszobájának bemutatása. Szeszélyes humoru, itt-ott szilaj hangfutamokkal, melyek különben ritkák Mikszáthnál, *A mi örökös barátunk*, egy züllött ember rajza, ki ellen- tétekép tekinthető költőnk ama pár alakjának, kik szerencséjüket alapítják meg egy jó órában kitalált ötlettel, adomával. Ezt meg egy eredeti ötlete földönfutóvá teszi.

Az a méla czím, mely alatt Mikszáth novelláinak következő gyűjteményét bocsátotta közre: *Öreg szekér, fakó hám,* (1901) annak elsősorban *Az öregek* című rajzára illik. Az egész könyv legkitünőbb dolgozata ez, utolsó tagja

A fiaim című ciklusnak, mely különben egészében is igen sikerült. *Az öregek* egy jószívű, kedves öreg házaspárt mutat be, mely alakjairól tudjuk, hogy mily nagy művészettel ábrázolta őket már előzőleg is Mikszáth. Éppen nem mernők mondani, hogy az ujabb kidolgozás valamivel is hátrább állna. Kedvencz alakjai ezúttal még könnyedebben mozognak, egész szereplésüket valami mondhatlan báj jellemzi, melyhez hasonlót csak a rokokó érzéssel dolgozó legkiválóbb mestereinek képein látunk viszont. E művecske Mikszáth remekei közt is remek, a vonások biztonsága és hűsége a hangulatos előadás varázsával egyesül benne. A marienbadi öreg szabópár és vén legényük valamikor fejedelmeknek dolgoztak; most már csak a legritkábban nyit rájuk ajtót megrendelő. A régi szép időből csak nehány finom posztódarab maradt meg. Ezek egyikéből varrat a költő ruhát kis fiának. Csupa szív, jóságos készség bennük, melylyel azonban nem párosul már a kellő munkaképesség. Megfeszített erővel tudják csak hárman elkészítni a ruhát az elutazás órájára, de ez aztán remek, mintha utolsó mesterművüket készítnék benne el, mielőtt kivonulnánk ebből a világból, melyből már egészen kikoptak. A hanyatlás, gyöngültség, az életműszerek kopásának méla humora ül e nyolczvan év körüli alakokon, kikbe a váratlan megrendelés életet önt, úgy hogy felvidorodva kötődnek is egymással. És feltámasztja a kis kuncsaft

egész erejében szeretetüket az ő nagyúr: őrnagy fiuk iránt, ki tudni sem akar már róluk, s most ime isten csodájából mégis eljött hozzájuk — gyermekkori képében. Őt látják a költő fiacskának rokon vonásaiban s ezért a hasonlatosságért szivesen fecsérelnek a posztóból, s az új ruha zsebeit megtömik számára szentjánoskenyérrel. Mikszáth öregei, mielőtt meghalnának, előbb elpazarolják szívük minden jóságát, szeretetét, mint a hogy őszszel a természet minden kincsét szétosztja, mielőtt magát a tél hatalmába adná. A gyermekszoba vidám hangulatait, hamar elmúló szomoruságait meséli a tárgyhoz illő kedvességgel a csoport többi négy tagja: *Az én poharom, Aussi brebis, A Berczi fogai, Az első bánat.* A vidám hangnemben legsikerültebb darabja a kötetnek a *Grisics hitelbe vett bort,* melyet Mikszáth joggal vall kedvenczei egyikének, mert tökéletes a maga nemében. Az a belgrádi konakban lejátszódó pereskedés felér egy vígjátékkal. Csupa jellegzetes alakot ád, oly előadásban, mely a komikai stílnek valóságos mintaképe. E novella le van fordítva szerbre is s odalenn igen népszerűvé tette Mikszáthot. Züllött gentry alakokat rajzol *A szegény ember tőkéje* s a kuriózus ötleten felépülő *Kompossessor fák,* humortól enyhített realizmussal mutatva be a nyomorúságot erkölcsrontó erejében. Utóbbiban az az éjjeli jelenet az erdőn, mikor a hős kivágja a virágzó hársfát, hogy örököljön utána, szép példája az átlelkesítő természetleírásnak, a

rosz lelkiismeret szemüvegén át nézve. Egy fantasztikus gyermek emlékét újítja fel *A fehér kutya* címűben; faluja eredeti népén mereng el *A kemény koponyák*ban. Duhaj bácskai nemest rajzol egy fürdőzési kellemetlenség elbeszélésének keretében a *Ponczi bűnhődése;* pompás tableau *A kis szeplős;* sok finom vonással ékeskedik a *Mme Gvuáp és porontyai* című kedves állatrajz;* bölcs, vidám humor gyöngyözik *A szamár sinecurában* címűben.

Méla címeket írt Mikszáth két későbbi novellagyűjteménye fölé. Az egyikre: *Mikor a mécses már csak pislog* (1906); a másikra: *Világít este a szentjánosbogár is* (1906). E kötetek egyikében sincs a kötet címét viselő novella, a minthogy az előbb tárgyaltban sem volt. Mindezen címekkel mintha arra példálózna, hogy már estéje közelgését érzi. Hál istennek, ez az érzés csak hangulatai mélyülését jelenti, s éppen nem alkotó ereje megcsappanását, akár minőség, akár mennyiség tekintetében. Vidám derűje is megmarad alaphangnak e kötetekben, nem engedte át helyét a melancholiának.

Az első gyűjtemény leghosszabb darabja a *Sipsiricza.* Egy felháborító igazságtalanság történetét mondja el, igen sikerült milieurajz

* Állattörténeteket találunk Mikszáth későbbi novellagyűjteményeiben is. Megrázó drámaisággal tűnik ki közülük a *Méretlen hús Tóthéknál;* vidám humorral a *Szontágh Pál kutyái* című.

keretében, s hozzá mindvégig derült hangon, mely éppen azon ellentétel, mely a cselekvény megoldása s annak előadási hangja közt van, hozza az olvasót abba a keserű hangulatba, mely a történethez illő. A tündérkastély leírása káprázatosságával kitünő nyilvánulása az illető nemben Mikszáth képzeletének. Másik hosszabb darabja a kötetnek: *Mindenki lépik egyet.* Legkidolgozottabb alakja a megejtett lánya becsületéért minden fegyvert felhasználó s végre sikert is arató suszter apáé. Övé főérdeklődésünk s mellette még egy originális alaké, ki Mikszáthnak egyik legpompásabb, burleszken komikai alakja. Kolowotki Mátyás ez, a viszonzatlan szerelmétől nekivadult mesterlegény, ki, ha tőle függne, menten a rémdráma felé rántaná a cselekvényt s éppen ezzel idézi elő a legélvezetesebb komikai hatást. A Kata leányzó alakja, szerelmi históriája azonban bizonyos eszményítő távolban van tartva, félig veszszük csak ki, felig kisejtjük, mint a távoli zenét. Azt felesleges is említeni, hogy a költő, ki a sejtetés nagy művészének bizonyult már előzőleg is, ezúttal is teljes hatásossággal irányítja egy pár fő jelzéssel a helyes irányba képzeletünket. A kicsinyes és korrupt szerb milieube nyúl be némileg szatirikus élű humorral *A kladovai menyecske* című novella. Viszont a mindent megértésnek az érzelmes felé hajló humorával van megrajzolva a lengyelkedő *Fili* alakja, ki már vénülni kezd s még mindig

semmi; reménytelen szerelemre gyúl, s bánatában elbujdosik világgá. Analogonját költőnk az erdő ama fáiban látja, a melyek csak megnőnek, susognak, zörögnek, hajladoznak egykét száz esztendeig, aztán visszarothadnak a földbe. Még madár se rakta tán rájuk soha fészkét, vándorlegény ágára a tarisznyáját, pók a hálóját. Mikor szétmállik a testük, visszaadják a földnek, a mi erőt, zsirt kiszíttak belőle. Említettük már, hogy Mikszáth szereti ezeket az originális, nézelődő, tétlen, magukról nem gondoskodó, fantaszta alakokat, kik igazán a humorista számára termettek, s a kiknek itt szóban levő képviselője megkapta ezúttal a regényes színezetet is. Két mesteri rövid elbeszélés van még a kötetben; egyik a már említett *Méretlen hús Tóthék*nál; másik *A hályogkovács*, melynél senki sem mondta még meg magyarul a művészet eszközeivel elmésebben, hogy a költő, a mikor alkot, nem műformákat, poétikai szabályokat tart szem előtt, hanem egyesegyedül érzésére és képzeletére bízza magát, mely aztán megleli, vagy ha kell teremt is, formákat magának, mert egyenesen szárnyait vagdossa le különben.

A *Világít este a szentjánosbogár is* című gyűjteménynek a két első darabja a legértékesebb. Gyermekkori emlékek adták tárgyukat, s említettük is már őket, a költő gyermekkoráról szólva. Gyermekévei fő örömszerzőjének emlékét idézi fel *A fahuszár, meg a lova,*

meg a ló sípja című̈ben; s egy szklabonyai népmondát dolgoz fel *A fekete fogat*ban, ugyanazon bűbájos regei hangon, mely közben a pajkosságig neki is vidámodik, mint akár a *Kisértet Lublón* című elbeszélésében, melyre azzal is emlékeztet, hogy benne is megvan az a kettős, egymással jól megférő indokolás, melyre ott már rámutattunk. Az előadás röpke könnyedségével mond el egy felsüléssel végződő szélhámoskodást a *Kozsibrovszky üzletet köt* című, egy Beöthy Áldzsi által teremtett képzeletbeli mágnásra ruházva azt, kit feltalálójával versenyezve, Mikszáth is gyakorta ellátott «szellemi tallérokkal», mint pl. a *Ne okoskodj, Pista!* című elbeszélésben is. Igen kitünő a kötetben a *Szontagh Pál kutyái* című, már emlitett humoros állattörténet is, melyet Mikszáth gazdai örömeinek és megfigyeléseinek köszönhetünk.

Apróbb dolgozatok gyüjteménye végül még *Az én kortársaim* két kötete (1908), melyet a jellemzés mélysége, az érett dús humor, a vonatkozások gazdagsága emel a korábbi hasonló dolgozatok fölé, s helyenkint az elhúnytakat gyászoló megindultság hoz még közelebb szívünkhöz.

Ezzel terünk arányában röviden át is tekintettük Mikszáth gyüjteményes köteteit. De közben is, míg ezek megjelentek, meg azóta is, alkotott nagyobb műveket is, melyeket befejezőleg szintén érintenünk kell röviden.

Időrendileg első köztük az *Akli Miklós cs.*

kir. udv. mulattató története, 1903-ból, mely egy boldog Rigoletto történetét mondja el, Ferencz császár udvari bohóczáét. Ennek tréfái voltak eredetileg azok a hirhedt Mikos-viczczek. A történet hősnője egy Ferencz császár gondjaiba vett árvalány, édes testvére Mikszáth már jellemzett, bájos egyszerűségükben is mélyen költői nőialakjainak, de tán a legvidorabb, legpajzánabb köztük. A szerelmi történetnek eredeti külön színét az adja meg, hogy folyamán az élte delén járó férfinak vidor szerelmes legénykévé való fiatalodása van igen sikerülten rajzolva, érdekfeszítő momentumul pedig az szolgál, hogy a hősnek a leányt egy hóbortos mágnás elől kell életveszedelmeken keresztül megszereznie. Az érdekfeszítő történetben fellép Ferencz császár is, ki szeretetreméltó s e mellé humoros vonásokban való gazdagságával Mikszáth legsikerültebb alakjainak egyike. A történeti jelleg nem érvényesül uralkodóan a műben, a multnak csak egy-egy szélárama csap benne felénk, mely amaz idők divatból kiment illatszereit, a Napoleon ellen vívott csaták puskapor- és vérszagát hordozza szárnyain. Inkább a bécsi kedélyesség és érzelmesség rózsaszín atmoszférája az, mely benne a Burgot, a történet egyik főszínhelyét körüllengi. A császárból is első sorban a magánembert kapjuk, igen elevenen. Mikszáth nem történeti költő azoknak értelmében, a kik elmerülnek a történelemben, hogy azt aztán alkotásaikban rendre feltámasz-

szák előttünk. Vannak is nyilatkozatai, melyekből kitetszik, hogy a Flaubert-i pontosságú tanulmányokat nem is tartja szükségesnek géniusza nyilvánulásaihoz. És ez akkor mindenesetre így is van jól. De bizonyos jelességére e körben is rámutathatunk. Nagyon hatásosan be tudja nevezetesen szőni cselekvényeibe, ha csak nagy vonásokban, s nem az egész művön végig is, hanem annak csak egy-egy helyén, de azért a képzeletre és kedélyre gyakorolt erős hatással, s hozzá geniális intuicióval éppen a lényeget ragadva meg, bizonyos elmult idők közhangulatát, a mint az egyes családoknak, társadalmi rétegeknek vagy az egész országnak életében tükrözik. Legkitünőbb példákat erre *Jókai Mór élete és korán* kivül *A vén gazemberben* (a kiegyezés előtti évek) s *A fekete városban* (a nemesi kuriák epedő várakozása II. Rákóczy Ferencz felserdülésére) találjuk. Ezt olykor egy-egy sejtető odavetéssel is el tudja érni. Így pl. mikor az absolutismusról *A demokratákban* csak ennyit mond: «Feketébe öltözött az ország, szürke gondolatokba az emlék. Nem volt már itt semmi fényes, csak a zsandárok sisakja.» Vagy a Rákóczi felkelését megelőző veszterhes időkről *A fekete városban*: «Isten tudja, miképen forgott akkor a föld — talán kardhegyen forgott.» Továbbá, mint erre az *Akliban* többrendbeli példát találunk, mintegy varázsütéssel szereti és tudja olvasóit történeti hangulatba ragadni azzal,

hogy megjelentet epizodikusan, átlebbenőleg nagy történeti alakokat. Így jelenik meg *Akli*ban a laxenburgi palota lépcsőin Simonyi óbester, kinek a hősnő Gyuri fivére föladja a leejtett keztyüjét; a Burgszinházban Mária Terézia; Ursitsnál Napoleon. Olykor e hatást a nagy történeti alakoknak mint kis gyermekeknek szerepeltetésével éri el, jövőjük hatásos sejtetésével a lelkesülés áramát küldve végig olvasóján. Így jelenik meg a *Különös házasság*ban a 11 éves Kossuth Lajos a röszkei kocsma udvarán, egyelőre csak mint a szárnyasok pompás czélbavevője. Az *Akli*ban ki kell végül emelnünk az előadásnak helyenkint egészen népmesein naiv báját, elejétől végig való nagy elevenségét. ragyogó elmésségét, — azt az itt is-ott is a cselekvény mentében elhullatott sok szál virágot, mely oly ékesen tanuskodik gazdagságáról annak a kosárnak, a melyből oly számolatlan gazdagsággal hullott.

Mélább hangú a következő műve: *A vén gazember* (1906). Találkoztunk már előzőleg is Mikszáth költészetében afféle alakokkal, kik titkot csinálnak a jóságukból, a rideg önzés, maguknak harácsolás színében szerepelnek embertársaik előtt, pedig keblükben aranyszív lakik, mely titkon a jót műveli. Ez a megható turpisság egyhamar nem is sül ki rájuk, tesznek ők maguk róla. Borly uramról meg, a grófi kasznárról, kit gazdája s az egész világ csak a czímül tett díszes néven emleget,

szívtelen tolvajnak tart, épen csak a holta után derül ki, milyen ura családjának kuporgató, önzetlen nemes lélek volt világéletében. Ő is a Mikszáth már jellemzett jóságos öregei közül való, ki annál szivet indítóbb, mert csak holta után jár ki a hála és szeretet számára. E kitünő humoros alak mellett igen sikerült gazdájáé, a tönk szélére jutott Inokay grófé is, ki passiv fatalismussal, egy védekező kézmozdulás nélkül várja sorsa betelését, valamint a a kettejük közti viszony rajza, mely az úr részéről csendesen tűrő undor alakjában nyilatkozik, hogy aztán a hű ember emléke előtt való lovagias hódolásban nyerje befejezését. Említettük már az elbeszélésnek sikerült korrajzi momentumát, a melyhez a mű szerelmi cselekvénye fűződik egyik szálával szorosan. Ez a történet, jellegét illetőleg, ugyanaz a bájos idillikum, melyet Mikszáth sajátos genrejéül e nemben már megjelöltünk. Ezúttal az osztálykülönbségeket áthidaló győzedelmességében van föltüntetve. A költő már könyve elején sejteti minden jószemű olvasójával Borly uram igazi mivoltát is, a kasznár unokája és a grófkisasszony közt meginduló gyerekszerelemnek majdani jó végét is; az ő bájos és mély humorú előadásával azonban úgy leköt, hogy engedelmes gyönyörűséggel követjük őt lépésről-lépésre a cselekvényben, mely közepén váratlan fordulataival, végén pedig az élére állított problémával kapja meg az érdeklődést.

Nem regény ugyan, de azért ép oly édes gyermeke Mikszáth géniuszának, ennek minden jellemzetes vonásával, mint eddig tárgyalt alkotásai: a *Jókai Mór élete és kora*, mely két kötetben 1907-ben jelent meg. Úgy látszik, ez a mű, a rokon géniusznak Jókai iránt érzett háláján kívül, nagy mérvben annak a Mikszáth részéről épen nem titkolt s nem is jogosulatlan ellenszenvnek köszönheti létrejöttét, melyet ő a lelketlen, megelevenítő erő nélkül dolgozó történetirás, adatoknak e levegőtlen elraktározása iránt érez. Meg akarta és meg is tudta csinálni művében azt, a mi abból mindenkor hiányzik: egy kidőlt nagy alak életpályájának s mozgalmas korának életeleven ujra lepergetését az utódok szeme előtt. Kitűzött s el is ért czélja volt: nem bábnak, hanem húsból-vérből való embernek szerepeltetése, szines, lüktető meleg életnek közepette. Életeleven történetet irni — ezt akarta Mikszáth ez életrajzban, s ez sikerült is teljes mértékben. Némelyek elkezdték, mások folytathatják még a hibás adatok böngészését ebben a két szép kötetben (a mint hogy jobb is volna, ha e fogyatkozások hijján volnának), de mily tudákos rövidlátás az effélék előtérbe tolása, mikor a műben valami olyan érvényesül kitünően, a mi annyira ritka jelenség irodalmunkban! A kik attól tartottak, hogy Jókai tulbecsülését fogják benne találni, csalódtak. A könyv nem Jókai eszthetikai méltatása akarván lenni első sorban, nem

veszi ugyan rendre annak egyes alkotásait, de — a mi elvégre kikerülhetlen — szól azért egészében művészetéről. Idevágó helyei általában helyes értéklést mutatnak, helyenkint igen mélyek, azzal a reveláczióval irva, a melylyel csak az egyik művész tud a másik, szakmájában dolgozónak műhelyébe belátni. Sőt némely része túlbecslések helyett inkább arra vall, hogy Mikszáthot kissé, akaratán kívül is, terrorizálták a Jókai professionatus kritikusai, a kiknek különben nem egy hibájára egész helyesen mutat rá. Kitünőek a korrajzi részek, melyekben nem akad egy részlet sem, mely ki ne tünnék szemléletes elevenségével, lüktető életmelegével, jellegzetes localtonusaival. Főczélja a műnek mégis a Jókai egyénisége fejlődésének bemutatása volt. Az egyéniségnek e rajza igen gazdag vonásokban, a mi pedig ezek hűségét illeti, ehhez csak Jókairól szóló több egyéb, hitelt érdemlő egyénektől íratott mémoire-szerű feljegyzés birtokában szólhatnánk hozzá. De ha — ilyenek hijjával — mind igaznak fogadjuk is el azt a sok gyöngeséget, melyet Mikszáth a Jókai egyéniségében feltüntet,* nem fojthatjuk el azt a nézetünket, hogy a Jókai egyéniségéről ilyképen rajzolt képnek egy lényeges, elhallgathatlan fogyatkozása van.

* Ezek némelyikének feltüntetése a *Jókainé tyúkjai* czímű novella, a *Világít este a szentjánosbogár is* ez kötetben.

Nem adja meg nevezetesen a Jókai felsorolt sok gyengeségének azt az egyedül megállható értelmezését, a mely pedig a Jókai egyéniségének a kellő nemes fénybe helyezése, sajnos, így is kifejezhetjük magunkat: rehabilitálása egyúttal. Jókai, a gyengeségekben bukdácsoló egyén, — s Jókai, az ezer kézzel könyvtárat összeiró géniusz így ridegen egymás mellé helyezve antagonisztikus rejtély, mely csak úgy nyeri megfejtését, ha őt akkép fogjuk fel, mint a ki egész külső életét azért vitte annyi irányban energiátlanul, hogy egész erélyét leszámítolások nélkül fordíthassa igazán gigászi arányú életművére. Hogy hérosza lehessen a költői alkotásnak, le kellett mondania arról, hogy külső életviszonyait azzal a határozott energiával intézze, a melylyel közönségesen az emberek szokták. Gyenge, erélytelen volt kifelé, hogy az egész erejű embert vihesse bele az alkotó munkába, a minthogy triviális példával, sokszor láthatni az életben szórakozott, figyelmetlen embereket, a kik azért ilyenek, mert a bennük vivódó gondolatokon függ lelkük szeme. Ezek a Curiek, a kiket az utczán eltapos a buta teherkocsi, a kiknél a figyelmetlenség csak egy felsőbb fokára utal a belső figyelemnek. A gyenge, erélytelen Jókai szükséges védőbástyája volt a munkás, az önfegyelmező, egész életét mégis csak az iróasztal mellett töltött Jókainak. Ez a vezérszempont, ha nem volt is tökéletes világossággal, elméletszerüen megformu-

lázva előtte, de mindenesetre érvényesült, ha ösztönszerüleg is tetteiben. Ha a nagy gyöngeség lett volna egyéniségének végső lényege, életének arra a heroikus nagy munkájára minden lángesze mellett is, nem lett volna képes. Ennyi munka csudás energiát is jelent, s nagy ethikai jelentőségü egyúttal. Jókai a munka héroszai közül való volt, a legtöbbet dolgozott emberek egyike a világon. Az alkotás kedve volt legfőbb ösztönzője egész életében, s ez sugallta neki a sok megalkuvást, a minthogy másfelől kivántatta vele az ünnepléseket, az udvar kegyét, mint szükséges hangulatszerzőket a teremtéshez. Úgy vélem, hogy a ki Jókai egyéniségét máskép fogja fel, igazságtalan iránta s ha akaratán kivül is, egyenesen az ő emlékével ellenszenvezők (mert ilyenféle csudabogár is akad a magyar ég alatt) malmára hajtja a a vizet. Mikszáth nem cselekszi ezt, de viszont nem is kapcsolja össze a Jókai egyéniségének eltérő, sőt ellentétes jelenségeit azzal a fentiekben jelzett magyarázattal, melynek majd a legilletékesebb módon is el kell mondatnia, hogy a Jókai egyénisége is megkapja a maga méltó fényességét. Bizonyára felesleges kiemelnem végül a műnek azt a nevezetes vonását, hogy mint minden igazi művész munkája, nemcsak arra jellemző, a kiről iratott, hanem lépten-nyomon bevilágit szerzője lelkébe is. Ily értelemben becses helyeit a műnek fel is használtam e könyvecskében. Ez a becsük, az életelevenség nagy

mértéke mellett, megvan Mikszáth azon bevezetéseinek is, melyeket az ő szerkesztésében megjelent *Magyar Regényirók* czimü vállalat egyes kötetei elé irt.

A jellemzésnek bőséges előzményekkel, gazdag elemzéssel, s az eddigieknél terjedelmesebb leirásokkal is való szolgálása minden előző művénél nagyobb terjedelművé növelte Mikszáth utolsó idáig megjelent regényét. Ez 1908-ban megjelent három kötetes műnek már a czimében *(A Noszty fiú esete Tóth Marival)* utalás van arra, a mit aztán a végszó is kiemel, hogy nem oly cselekvényt ád elő, mely csak a főszereplőknek is egész életsorsukat elintézné, a hogy ezt a regényekben rendesen találjuk, hanem mindössze egy *esetet* az életükből, melynek elmondása után a költő szélnek ereszti őket, mint a hogy ezt pl. esetének elreferálása után a riport irója teszi. «Ép a hogy a vonat beérvén végállomására, megáll és nem megy tovább, habár magok az utasok még be nem végezték az útjokat». Csakhogy lassan indul meg a vonat. Az első kötetben tulajdonkép csak a haditervet kapjuk, a másodikban csak épen hogy megindul annak megvalósítása azzal, hogy Noszty a hősnőt először incognito, s a kötet végén már nyilt sisakkal körüludvarolja. Bőségesen kárpótol azonban a rendkivül érdekfeszítő harmadik kötet. Mikor e regény annak idején a *Vasárnapi Ujság*ban folytatásokban megjelent, egyre érkeztek a szerkesztőségbe kérdezősködő

levelek, a felcsigázott kiváncsisággal: megkapja-e Noszty Tóth Marit, vagy nem? Így kell szőni a mesét, Mikszáthnak a mű utóhangjában elméletileg is szóvá tett nézete szerint. A regény elveszti életszerűségét, ha szimmetrikusan kiczirkalmozott váza van a cselekvénynek, melynek végső eredményét, akár az egyenletét, már a kezdet bizonyos adataiból minden eszes olvasó előre ki tudja számítani. Az életben ez nem így van, ott nem tudjuk, mi fog történni holnap, legyen hát ehhez hasonló az életet utánzó, bemutató regény meseszövése is. A mennyiben ez elmélet a sablonos, elnyűtt formák ellen szól, ki ne fogadná el; a mennyiben azonban a deus ex machinák védelme volna, s azon tétel ellen fordulna, hogy kinekkinek sorsa meg van irva jellemében, s így a regény lélektani mélységét támadná, könnyű volna czáfolni. De erre semmi szükség. Mert bizony a Noszty sorsát is a maga jelleme, azaz jellemtelensége dönti el, az ellene tanuskodásra felvonuló mult, melynek kutatására Tóth uramat felhivja az az ösztönszerű gyanu, melyet a munkában eltöltött élet a léhaság iránt érez. A befejezés teljesen indokolt, a minthogy viszont az ellenkezője volna az igazolt abban az esetben, ha az apa más fából volna faragva, vagy a sors nem segítené őt bizonyítékaihoz. A közönségnek a kifejlődés iránt tanusított feszült, kétfelé kétkedését az okozta, hogy az iró szándékos és hatásos lassusággal játszotta ki összes indokoló,

számbajövő adutjait, sokáig lengette a mérleget pro és contra-sulyokkal, míg végül a kérdést eldöntőt is a serpenyőbe vetette. Kitünőek a regény jellemei is egytől-egyig, az utolsó genrealakokig. Így mindenek fölött a főhős, kinek lelkében a moral insanity chaotikus zagyvaléka hömpölyög, de azért szive nekímelegedéseiben még a jóság harmatját is kiizzadja; felvillanólag érez szerelmet is, a minthogy másrészt lelkiismerete is meg-megszorongatja, mialatt keresztül viszi czudar tervét. Vele szemben a bölcs becsületesség inkarnácziója Tóth uram, kinek alakja még imponálóbb kevés eszű, fecsegő felesége mellett. «Quantum caput originale!» Kitünően van jellemezve a hősnőnek a számára láthatlanul kifeszített hálóba kerülése, ottvergődése is, bár megjegyezhetjük, hogy a nagy viaskodás tetőpontja felé ő inkább a küzdelem aranyalmájává válik, bizonyos bájos elfátyolozottsággal hátterébe vonul a küzdelemnek, a helyett, hogy drámai hősnővé nőné ki magát. A Noszty-familiából a főhősön kívül sógorának, Kopereczky főispánnak az alakja a legkidolgozottabb, ki egész a bohózatosságig pompás illusztrálása a régi igazságnak, hogy: parva sapientia regitur mundus. Mellette még a Noszty fiú nagynénjének, a tatár herczegnőnek a legélesebbek a lelki arczvonásai. Amaz adja a pénzt, ez az észt Nosztynak a manőverhez. Az egész regény valójában egy nagy czudarság története, mely úgy van végrehajtva, hogy az nem-

csak a férfi főszereplő egyéniségére jellemző, hanem arra az egész körre, melyből eredt s a mely kezére dolgozik. A Nosztyak mind részt vesznek a nagy kerítésben, az asszonynépe is, felhasználják eszközül a hatalmukban álló hivatalos apparatust, s magukhoz züllesztik szolgakörnyezetüket is. Velük szemben az Amerikát megjárt, maga munkájával meggazdagodott iparos, Tóth Mihály képviseli a lesujtó, leleplező erkölcsi ítéletet, melyen az objektivitás sérelme nélkül érezhetni, hogy az az író álláspontjának kifejezése is. S ez nem ugyanazon álláspont már, a melyen a középnemességnek, s a végvárául szolgáló vármegyének egykori glorifikálója állott, hanem a raçe hibáinak, bűneinek éles szemü meglátójáé és szatirikus bemutatójáé. A történet mintha kicsiben a gentry és polgár osztály küzdelme volna, a melyben a világrend becsületes diadalmául az utóbbi aratja a győzelmet. Megtaláljuk az általánosítást is, megitélését is a XXV. fejezet végén.

A mit a költő Tóth uramról mond, hogy t. i. beszédében »a természetes eszét szerette csillogtatni a self made man« — ez illik valahogy az egész műre, ennek könyed bájtól, színes humortól, érett bölcseségtől át meg áthatott előadására is. Csak úgy szórja, szinte a pazarlásig, művében mindenütt humora, elmésssége, emberismerete gazdag kincseit, mintha géniusza egy láthatlan vetélytársával való kedve szerinti versenyben tenné, úgy hogy méltán tekinthetjük e művet

Mikszáth előadásbeli művészete legtökéletesebb tükörképének. Csak egyet emelünk ki különlegesen is belőle, mint a mely tán új fejlődés, vagy legalább is nagyobb arányokat mutató növekedés benne, s melyet *A fekete város*ban is ki-ki megtalálhat. Ez pedig a benne foglalt magán és párbeszédeknek — tán megállhat a kifejezés — dús telitettsége. Mintha nevezetesen bennük az iró szándékosan azt az egymásutánt akarná bemutatni, a hogy a gondolatok hangulataikkal egyetemben megszületnek az emberi lélekben, eltávolítva minden szinét a kiválogatásnak, s mégis unalmasság nélkül való teljes jellemzetességgel. Epizódok bőviben és részletezetten találhatók a műben. Ez is az élethűségét szolgálja a cselekvénynek, költőnk szerint, mint a hogy az életben is sok minden egyéb történik, a míg az a bizonyos várt gyümölcs megérik. Közülük lehetetlen legalább egyre rá nem mutatnunk, mely párját ritkítja, ha nem egyetlen a maga nemében irodalmunkban, s mindenesetre Mikszáth összes állattörténetkéinek koronája. Egy erdei idill ez, a finom vonások dús gazdagságával, valami elbájolón humorisztikus hangnemben, bemutatása annak, mint tanítja a vén róka fiait, a szerelmes pár szemeláttára, a rókamesterségre. Felülmulja kedvességben még Jókai *Uj földesurának* méltán hires rokon mozzanatát is, a tiszai árvizről irt fejezetben. E regény megjelenése évében, 1908-ban érte Mikszáthot eddigi munkásságá-

nak ünnepélyes megkoszorúzása az Akadémia részéről, mely Beöthy Zsolt szép méltatása alapján neki ítélte az évi nagyjutalmát májusi közgyülésén.

S ezzel elértünk már Mikszáth munkásságának legközvetlenebb jelenébe. Több kötet nincs idáig. De ha nincs is még, készül. Először az apróbb dolgozatokból, melyek közt oly remekek vannak az idilli nemben, mint *A játszópajtás* czimü szklabonyai legenda, egyike irodalmunk gyöngyeinek (teljes értékében véve e szólamot); a melyhez a humoros nemből bátran mellé állíthatjuk a *Töviskes látogatásá*-t, egy agyafurt, fösvény, gazdag paraszt ingyen nyaralásának elbeszélését, a melynél kitünőbbet e nemben egész pályáján se irt tán költőnk. Azonban nagyobb műve is van megjelenőben. A *Vasárnapi Ujság*, melynek Mikszáth ez idő szerint főmunkatársa, most közli folytatásokban *A fekete város* czimü regényét, mely a Thökölyi-Rákóczi korban játszó cselekvényét a Görgey-család multjából meríti s Lőcse a főszinhelye. E művet, részlegesen állván még csak ezidő szerint előttünk, természetesen nem tehetjük még e helyen szóvá. Ez a mű az, melynek közlését 1909 elején pár hónapra megakasztotta a költő nagy betegsége, tüdőgyuladása, melyből azonban irodalmunk szerencséjére föléépülvén, serény kedvvel sietett azt tovább folytatni. Sőt későbbi terveiből is jelez már irásaiban nehányat. Így tovább akarja folytatni majd

egy könyvben a bontómegyeiek történetét, a kik a *Nosztyban* szerepeltek; tervez továbbá egy regényt a XVIII. század elején szerepelt Liszkay János nevű losonczi varázslóról. Ez hát nógrádi téma lesz.*

Rá büszke nemzetének s egyben az ő négy évtizede ragyogó géniuszának is, nem kívánhatunk jobbat, mint hogy teljék élete a zord hónapokban itt a főváros kényelmében, az év szebbik részében horpácsi grundján s a rohitschi források mellett úgy, hogy az alkotás munkája s egyben felséges gyönyöre ne hiányozzék soha hosszabb időre életéből, mint a mennyit az emberi természet rendje az előző munka után való pihenőül megkiván magának. Jusson neki is az a sors, melyet humorosan ő maga ekkép jelölt meg az irói pálya legirigylendőbb befejezésének: *a mindvégig hámban maradás.*

* A *Hét* 1909 karácsonyi számában megjelent interview szerint Mikszáth most, föntemlített tervei elhalasztásával, egy részben Amerikában, részben idehaza játszó, ú. n. *közjogi regényt* ír, melynek keretében «a magyar közjog minden ága-bogát akarja a külfölddel megismertetni.» Ezt különben már jelezte egyik Almanach-előszavában is. Utána pedig ama híres gróf Károlyi Sándor testvérének, Istvánnak, regényét akarja megírni.

VÉGSZÓ.

Végig kisértem teremhez képest Mikszáthot élete főállomásain, méltattam eddigi alkotásait. Ideje már most megfelelnem a főkérdésre: miben van jelentőségének lényege, rendkivüli hatásának titka, a jövőben való tovább élésének biztosítéka?

Mikszáth nem tartozik a meseanyagok dúsgazdagságával kitünő irók közé, kikről maga irja, hogy «eltüntek a föld szinéről és vissza se fognak térni többé. Dumas, Hugó Viktor és Jókai után bezáródik a kapu és nem valószinü, hogy még valamikor megcsikorduljon sarkaiban». Meséje, cselekvénye még legterjedelmesebb müveinek sem dús, akár főerét, akár elágazódásait tekintjük. Legtökéletesebb a novellában, rajzban. Enemű java dolgozataiban azt is megtaláljuk, a mit regényeiben rendesen nélkülözünk: az erős kompozicziót.

A jellemzésben általában mély és igaz, de bizonyos, hogy ő csak az egyszerű lelkek nagy bemutatója, nem a bonyolultabb lelki problemáké, mely utóbbiak csak a humoros nemben sikerülnek neki tökéletesen. Az sem tagadható, hogy jellemzéseiben az analitikus

fejtegetés s nem a drámaiság uralkodik első sorban.

Kereskedjünk hát tovább. Nagy humorista, Beöthy Zsolt nyilatkozata szerint mostanság az első a világon. Még pedig ő a legderűsebbje tán minden élt humoristikának, ki mellett még mintha a Dickens humora is mélyebb árnyékokat vető, melancholikusabb és szatirikusabb volna. Ilyen pedig ő a nélkül, hogy a rózsaszines laposkodás veszedelme fenyegetné, tehát megőrizve emberismerete és kedélybeli gazdagsága által azt a mélységet, mely nélkül az egész csak felszines tréfálkozás volna. Hogy géniuszának ez a nyilvánulása mily jelentős, ezt nem fejezhetem ki nyomatékosabban, mint ha rá alkalmazom az ő fogalmazásában azt az angol véleményt, hogy «a kikben humor lakik, azok aranynyal fizetnek, mert a humor souverain, király a tehetségek közt, a mint a király a pénzek közt az angol sovereign».

Ez a humor egyik fő tápláló forrása, érzelmi világának egyéb irányokban is való gazdagsága, szines képzelete mellett, költészete azon főerényének, melyet ki kell emelnünk érdeme szerint, különben épen a legjellemzetesebbet, a saját külön mivoltát tevőt hallgattuk el róla. Ez pedig költészetének minden izében: úgy az elbeszélésben, mint a jellemzésben, úgy a leirásokban mint a humorizáló kitérésekben és lyrai elmélázásokban, egyszóval: mindig és mindenütt érvényesülő, ez idő szerint költészetünk-

ben senkitől felül nem múlt üdesége. Hangoztatom, hogy ez nem csupán a stilre vonatkozik, hanem művészete legbensőbb tényezőire is. A hogy az embereket, a természetet látja, meséit viszi, a hogy mindezek géniusza elbűvölő viszhangjait költögetik — mindez az üde, nemcsak a mesterkéltség, de még az u. n. artisztikus fogásoknak is hijján levő, s mégis teljesen művészi költészetnek azt a példáját tárja elénk, melynek Homér s utána a népköltészet egyéb nagy névtelenjei a fő képviselői, s a mely műköltők közt a legritkább jelenségek egyike. Végignézve költészetén, valahogy úgy érezzük, hogy sohasem irta egyetlen lapját sem másképp, csak géniusza istenadta jókedvében, megvárva mindig a játszi könnyüséggel teremtő munkakedv óráit, melyekben a lelkében hordozott, formálódott témák, szinte maguktól, minden vivódás nélkül öltöttek testet. A teremtésnek ez üdeségét tekintve, mily messze marad mögötte a régi regényiró-triász: Jósika, Eötvös és Kemény. Jósikának mily sok helyén meglátszik, különösen pályája második felében, az erőszakolt irás, a volt katona irgalmatlan magára parancsolása: mindennap meg kell irnod egy nyomtatott ivet! Mennyi holt pontja van Eötvös regénykölteszetének a cselekvénytől elszakadó, mintegy szabadon lebegő bölcselmi reflexióiban, történeti fejtegetéseiben! S a mindkettejüket gigászin felülmuló Kemény hatalmas alkotásaiban is hányszor nem érezzük, hogy a

nagy iró fiziológiai indispozicziók folytán lankadó géniuszát úgyszólván átkorbácsolta bizonyos helyeken, melyek különben oly mélyek tartalmilag. Két kongeniális előzője van szerintünk csak Mikszáth költészete e főerényének irodalmunkban: Petőfi és Jókai. Teljes egyetemlegességgel csak az első. Jókai, a mint ez óriási munkássága mellett nem is lehet máskép, irt bizony az idővel bágyadt köteteket is, melyeken megérzik, hogy csak a routine műve bennük sok minden. S a mai irodalomban hány elbeszélőnk tetszik hozzá képest, mondjuk: utána olvasva, szintelennek és száraznak, modorosnak és faizűnek! A mi pedig különösen az idillikus, naiv hangnem visszaadását illeti, ebben Mikszáth páratlan egész irodalmunkban. A vaskos termetű nagy palóczba, a mint íróasztalához ül, belészáll a grácziák minden könnyedsége.

Az ily költészet pedig maga az örökös tavasz: nem hervad, nem veszti varázsát az idővel. Egyetemes hatású és nem megy ki a divatból, akár a természet nagy ajándékai. Az az utolsó írástudó magyar, a kinek még meg lesz az érzéke hozzá, hogy ez ország tündéries természeti szépségein, a Balaton ringó tükre mellett vagy a Kárpátok fenyves-templomaiban elandalogjon, az lesz bizonyára a Mikszáth műveinek utolsó olvasója is.

TARTALOM.

	Lap
Bevezető	1
I. A szülőfalu	4
II. A rimaszombati diákévek	27
III. A selmeczi diák	39
IV. A vármegyénél	49
V. A kezdő pesti ujságíró	62
VI. A szegedi időszak	71
VII. *A tót atyafiak* és *A jó palóczok*	82
VIII. A delelő felé	97
IX. Nyári termés	135
Végszó	187

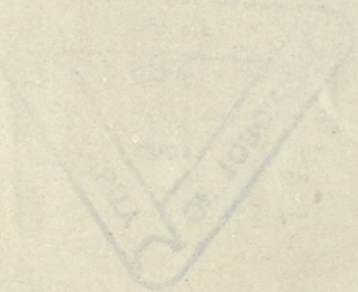

8—

LIBRARY
APR
27
1904
UNIVERSITY OF TORONTO

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.